

NYELVTUDOMÁNY
ÉS
NYELVTANÍTÁS.

TANTÓK ÉS TANÁROK FIGYELMÉBE

AJÁNlja

HUNFALVY PÁL.

BUDAPEST, 1884.

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(KNOLL KÁROLY ÉS TÁRSA.)

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

606511 vk

NYELVTUDOMÁNY ÉS NYELVTANÍTÁS

TANITÓK ÉS TANÁROK FIGYELMÉBE

AJÁNlja

HUNFALVY PÁL.

BUDAPEST, 1884.

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(KNOLL KÁROLY ÉS TÁRSA.)

405936

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest, 1884. Hornyánszky Viktor sajtója.

ELŐSZÓ.

Soha eddig nem volt annyira szükség, hogy a magyar nyelv felmutassa teljes mivoltát, mint most, a midőn nemcsak tudományunknak, de államunknak is a nyelve. De soha a fentartás érdeke sem nyilatkozott még oly hathatósan, mint napjainkban, hogy érvényesítse is egész mivoltát.

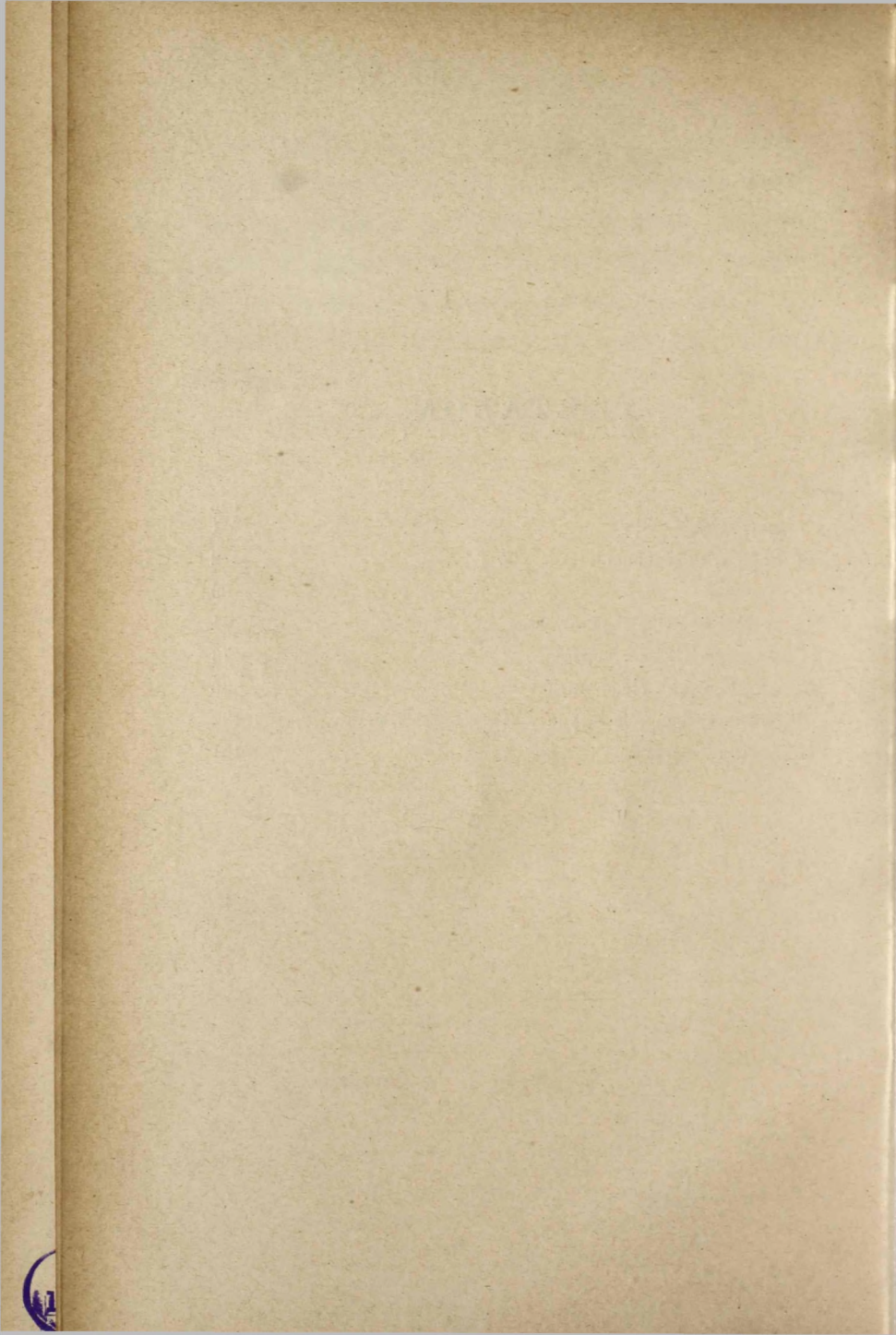
Az élénken folyó nyomozások igyekeznek a nyelvnek teljes mivoltát mind a jelen kor nyilatkozásaiból mind az elmúlt korok irodalmi maradványaiból összeállítani. Az iskola érvényesíti a tudományos nyomozások eredményeit. De ha szabadon mozog a tudomány: az iskola megkötötten jár. A tudományt nem korlátozza semmi, csak a valóság: az iskolát paedagogiai tekintetek mérséklék még a valóság tanításában is. A tudománynak elég, ha igazán tudós: az iskolának nem elég, ha tudós, neki bölesnek is kell lennie. Van tehát különbség a tudomány és az iskola között, s ezt a különbséget akarom észrevétetni a tanítókkal és tanárokkal.

Szándékom vala csak a magyar nyelv tudományáról és tanításáról szólani: de rátérek a latin nyelv tanítására is, minthogy ez minálunk legnyomósabb a magyar tanítás után. Hasonlóképen kellene talán a német és franczia nyelvek tanításáról is elmélgödni, de azt késöbbre halasztom, vagy inkább másokra bízom.

Budapest, 1884. május 15-én.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés.....	1
I. Szótők. Segédhangok	2
II. Nyelvtan.....	29
III. A régi nyelvmlékek olvasása.....	64
IV. A tárgyas igének vonzása.....	76
V. Az idő-alakok (tempora)	83
VI. Milyen és hányféle legyen a magyar nyelvtan?	132
VII. A latin nyelvtanítás	151

BEVEZETÉS.

Sokáig más tanulmányok annyira kitölték időmet s annyira elvonák figyelmemet a nyelvtudományi mozgalmaktól, hogy számát is alig tudom az azonközben megjelent nyelvészeti dolgozatoknak, nemhogy módom lett volna ezekről akár helyeslőleg, akár nem helyeslőleg nyilatkoznom. De ha előmozdítója nem lehetnék is többé a magyar nyelvtudománynak, néma nézője még nem szabad lennem, a mikor nézője lehetek. Most mintegy hazatérvén arra a panaszcra ügyelek, mely sok felől hangzik a nyelvtanítás ellen általában, de különösen a magyar nyelvtanítás ellen is. Sikertelen a nyelvtanítás! úgy szól a panasz, a sikertelenségnek pedig, úgymond, a nem helyes nyelvtanok is az okai, hisz ezek határozzák meg a tanítás menetét, a mint hogy a tanítás anyagát is azok adják! Még Simonyi Zsigmond nyelvtanai ellen is van panasz, pedig azt olvassuk, hogy „Magyar nyelvtana mondattani alapon, két részben“ *a miniszteriumtól kizárólag ajánlott segédkönyv a kezdő oktatásra.*¹ Ha már ilyen *kizárólag ajánlott* tankönyv ellen is panasz van: mennyivel inkább lehet olyan nyelvtanok ellen, melyeket a miniszterium nem méltott ajánlásra! Szándékom tehát legelőször Simonyi Zsigmondnak magyar nyelvtanait megvizsgálni, hogy vajjon jogos panasz lehet-e azokat; mert a tanítók szeretnek ám panaszkodni arra is, a mit nem értenek, tehát a vádat, a mely volta-képen rájuk esik, a könyvekre hárítani.

¹ Lásd a „Rendszeres Magyar Nyelvtan felsőbb osztályoknak és magánhasználatra. Irta Dr. Simonyi Zsigmond“ hirdetését a Kis Magyar Nyelvtan borítékán.

A „Kis magyar nyelvtan mondattani alapon. Irta Simonyi Zsigmond a középiskolák első és második osztálya számára. Negyedik átdolgozott és gyakorlatokkal bővített kiadás, egy kötetben. Budapest, 1882. Kiadja az Eggenbergerféle könyvkereskedés“. A címlapon felül ez áll: „A m. k. közoktat. minisztertől 17,630 sz. a. ajánlott tankönyv“. A címlap belső oldalán pedig a kiadó arról értesíti az olvasót, hogy e könyvben *rövidítve van a szótök elmélete, a mennyiben a szerző a M. Nyelvőr X. kötetében kifejtett nyelvtudományi elvek szerint elejtette a teljes tö megkülömböztetését*“. Az előbbi kiadásokban t. i. Simonyi *rövidebb és teljesebb* szótöket tanított volt,

így: ház, háza, házo, házu;
száll, szálla, szálló, szállu,

felvilágosításul ezt is hozzátevén, hogy „mindig a teljesebb tö van meg az elbeszélő multban“ (szálla). Ezt a külömböztetést ejté el a negyedik kiadásban a szerző; de miért? a M. Nyelvőr X. kötetében fejtette ki. Kötelességünk tehát először is ezt a kifejtést vizsgálat alá vetni.

I.

Szótök. Segédhangzók.

„A multkori Nyelvőr „Segéd- vagy tö-hangzó“ czím alatt közlött egy cikket, mely megtámadja — úgymond Simonyi Zs. — a változó teljes töknek *nyelvtanaimba fölvetten* elméletét. Okadataira egyenkint akarom megtenni megjegyzéseimet; de mindenekelőtt azon argumentumnak nézzünk szemébe, melyet bevezetéskép közöl, s melynek magának, úgy látszik, nagy súlyt tulajdonít. Idézi ugyanis a M. Nyelvészet I. kötetéből Hunfalvynak azt a lakonikus mondatát, hogy „a segédhangzók nem tartoznak a szó törzséhez“, s azt hiszi, „H.-nak ezen határozott ellennézete már magában is elégséges volna arra, hogy Simonyi új rendszérét erősen megingassa“. Hát erre előre is azt a megjegyzést tehetni, hogy H.-nak ezen 1856-ban odavetett állítása akkor még nem volt „ellennézet“, mert akkor még senkisé is állította, hogy ezek a magánhangzók hozzá tar-

toznak a törzshöz, s még az iskolás gyereket se czáfolhatjuk meg, ha ma a föld forgását állítja, avval, hogy a nagy-hírű és nagytudományú alexandriai csillagászok ezzel ellenkező föltevést vallottak. De hagyjám, megengedem, hogy Hunfalvy még ma is ezt a nézetet vallja, de kérdem: hol tett H. csak kísérletet is arra nézve, hogy megeczáfolja Riedlnek föltételes állítását, vagy azon bizonyítékokat, melyeket 1876-ban a M. Tanügyben, 1880-ban a M. Nyelv-örben („A nyelvemlékek olvasásáról“ írt cikkek során) összeállítottam? hol bizonyította be, hogy a finn és lapp *kala*, *vere*-féle nominativusokban az *a* *ä* *e* véghangok úgy járultak hozzá utólag a szóhoz, s hogy a magyar *hal*, *vér* stb. maradt meg eredeti rövidségökben? hol tette hihe-tővé, hogy a mai *almu-nk*-ban nem az az *almu* maradt fenn, mely Anonymus tanúsága szerint még XIII. század hungarica lingua-jában is a somniumnak megfelelő nomi-nativus, vagy hogy a XI. XII.-beli oklevelek *Fejérváru*, *Nagyu-utu*-féle helynevei a mai *Fejérvár*, *Nagyút*-félékből bővültek s nem a mai alak magyarázandó a régiekből? „E mulasztást nem szemrehányáskép említem, . . . de azt az egyet kérdem: hogy lehet 25 évvel ezelőtt odavetett nézetre — bárminő tekintélyes név van alája írva — hi-vatkozni olyan elmélettel szemben, melyet sokkal később, dönthetetlen nyelvtörténeti okokkal megállapítottak“.

Tökéletesen igaz, hogy az iskolás gyereket, a ki a föld forgását állítja, nem czáfolhatni meg a híres alexan-driai csillagászok ellenkező véleményével: annál kevésbbé lehetne Simonyinak alapos elméletét Hunfalvynak 25 évvel ezelőtt odavetett alaptalan nézetével megdönteni. Az is igaz, hogy elmulasztottam Simonyinak újabb elméletét a szó-tövekről akár helyeselni akár nem helyeselni: de az előbbiben elmondám mulasztásom okát. Azt pedig már Simonyi sem tarthatja igaznak, hogy a régiebb nézet vagy állítás mindenestre rossz az új elmélettel szemközt.

Régi és mai nézetem az, hogy a magyar szók töve csak *egy*, akár rövid *a* *e* akár *v* *j* (*h*) végzetű, melyek a hosszú *ó* *ő* *ú* *ü* *í* vég-hangzókba olvadtak, akár egyéb mássalhangzókon végződik. Továbbá, régi és új nézetem

az, hogy a magyar képezett és ragozott szókban *segédhangzók* fordulnak elő, melyek a szóknak se tövéhez se képzőihez vagy ragjaihoz nem tartoznak, melyek tehát se a tők se a képzők vagy ragok jelentős állományának nem részei, mert egyedül a kiejtést könnyebbítik, s azért *segédhangzók*. Álom, hatalom, titok, torok, fészek, verem, segedelem, szerelem stb. igen számos hasonló szókban *o* *e* segédhangzók mutatkoznak, mert tőjök: álm, hatalm, titk, tork, fész, verm, segedelm, szerelm stb.

Ezen segédhangzók a képzők és ragok előtt vagy meg- vagy elmaradnak, a mint a kiejtés könnyebbége megkívánja. Mondjuk tehát:

álom-nak, álom-ból, álom-ra, álom-talan, és álm-o-t, álm-o-n, álm-o-k, álm-unk, álm-o-tok, álm-ok vagy álm-uk.

Hasonlóképen mondjuk:

fészek-nek, fészek-ből, fészek-re, fészek-telen stb.

és: fész-e-t, fész-e-n, fész-e-k; fész-ünk, fész-e-tek, fész-ök.

Itt a ragok és tő között megint *o*, *e* segédhangzókat látunk, melyeket két vonatka közé tettem. Csak az *unk*, *ünk*, (álm-*unk*, fész-*ünk*.) és az *ok*, *uk*, *ük*, (álm-*ok*, vagy álm-*uk*, fész-*ök*), válnak ki, mert segédhangzójuk nincsen. Az első a *muk*, *mük*-ből származván, és a nyelv *almunk fész-künk*-et ejtven, természetesen segédhangzót nem vesz föl. A második a *jok*, *jök*-ből származván, s a nyelv *álm-jok*, *fész-jök* helyett *álmok* vagy *álmuk*, *fészök*-et ejtven, hasonlóképen nem szorúl segédhangzóra. Az *u*, *ü*, *o*, *ö* tehát a ragok jelentős részei. Hogy pedig *muk*, *mük* valóban meg volt nyelvünkben, mutatja a Halotti beszéd, a melyben *vogy-muk*, *vimadjo-muk*, (vagy-unk, imádj-unk — conjunctivus), továbbá *ise-mük*, (isünk-atyánk) fordulnak elő; s hogy az *unk*, *ünk*, csak átfordítása a *muk*, *mük*-nek, mutatja a Halotti beszéd az *ur-omk* (ur-unk) szavával. A *jok*, *jök* ragnak létét sok szó mutatja, mint: fá-jok, béké-jök, kalap-jok, telep-jök.

Simonyi állítása szerint azomban ez oly elavult nézet, mint az alexandriai nagyhírű és tudományos csillagászok főlvétele a földnek mozdulatlanságáról. Azért kérdi: bebizo-

nyitottam-e, hogy a finn és lapp *kala*, *vere*-féle nominativusokban az *a e* véghangok úgy járultak hozzá utólag a szókhöz, s hogy a magyar *hal*, *vér* stb. maradtak-e meg eredeti rövidségükben? — Valóban, ezt én sehol sem bizonyítottam; mert én arról sem szóltam még sehol és soha — tudtomra —, hogy a magyar nyelv a finn-nél ifjabb, vagy neki épen fíja volna. Csak ezt vallom, legalább erről vagyok meggyőződve, hogy régiesebb állapotú a finn nyelv, mert mássalhangzóji kevésbbé vannak kifejlődve, mint a magyar nyelvéi. De az egyik nyelvnek a másik előtt való korbeli elsőségéről mitsem tudok. A vogul nyelvet sem tartom se fiatalabbnak se korosabbnak a finn nyelvénél: de a magyarnál sem tarthatom fiatalabbnak, hisz neki dualisa is van, mely ninesen meg a magyarnak; pedig a dualis, legalább az árja nyelvekben, az öregségnek tisztos szakála; azért nem gondolhatom, hogy az a mi nyelveinkben a fiatal-ságot ékesitse. Budenz az „Ugor összehasonlító szótárában“ keresi ugyan azt az ősz nyelvet, a melyből a rokonok mind eredtek: de, ugy látom, ezeknek korbeli egymásután-ságát nem mondja meg, mert még nem találta meg az illető keresztleveleket.

A finn nyelvben van: *kala*, *vere* stb. ellemben a magyarban ezen szóknak *hal*, *vér* stb. felelnek meg. Ámde a vogulban is ott van *kul* (hal), *ur* vagy *vur* (vér). — A finnben *talvi* tél: de a vogulban is *tal* és *tel* (tél). Mit bizonyítanak ezek az elsőbségre nézve? Melyik régibb, melyik újabb? — Mikor a vogul a *tal* vagy *tel* szót összeteszi a *tuj* vagy *tuv* szóval, mely nyarat jelent, hogy az esztendő kifejezze: akkor a *tal*-hoz egy hangzót ragaszt, így *tal-e-tuj*, (tél-nyár = esztendő). Az *uj* szó vadat, különösen erdei vadat jelent. Mikor a vogul nyelv az *uj* szót összeteszi a *kul* szóval, hogy mindenféle vadat jelentsen, egy hangzót ragaszt az *uj* szóhoz, így: *uj-e-kul* (vad-hal = mindenféle vad). Hogy ezt az *e* hangzót a tőhöz foglaljam, az ellen az egész vogulság tiltakozik. Nézetem szerint tehát a finn *kala vere talvez* stb. kéttagú szók egyenlő korúak, egyenlő jogúak s egyenlő jelentésűek a magyar *hal vér tél* s a vogul *kul vur tal vagy tel* szókkal.

Azt kérdi Simonyi, vajjon az Anonymus *álm*-jának *u*-ja nem maradt-e fenn a mai *álm*-nk-ban? Bizony, nem! alig is győzőm esudálni, hogy a nyelvtörténetekben annyira jártas író azt a kérdést teheti. Hisz annak döntetetlen tanúsága szerint, az Anonymus így ragozta volna a szót: *álm*-*u*-*muk*, ha ugyan nyelvérzéke az *u*-t a tőhöz valónak hiszi vala. — Tagadhatatlanul áll, hogy az Anonymus és régi oklevelek írása sok szót utóhanggal mutat fel s ez a tünemény talán a kiejtésből magyarázható. Egyszer mult nyáron egy béresem fiját olvastatám, mert kíváncsi valék, tud-e már olvasni, minthogy iskolába jár. S íme, a fiú a mássalhangzón végződő szokat mind egy utóhanggal ejtette ki p. o. bab-*u*, öt-*ö*, tehén-*e*, stb. Nem ez-e az Anonymus és a régi oklevelek kiejtése? De hogy az nem általános vala, mutatja ismét a Halotti beszéd, a melyben *pur*, *ur-dung*, *hotolm*, *pukul* utóhang nélkül állanak; jöllehet az *ur* mellett ott van *ur-u-szág* is.

Minek lehetne még is a régi magyar és a vogul szók utóhangját tulajdonítani? A vogulban a nyelvnek a trochaeusi lejtésre való hajlandóságának merem tulajdonítani. Ha olvassuk:

tal-e sāt olmä juipoalt,

tuj-e sāt koltmä juipoalt

(hét télnék elmulta után — hét nyárnak elmulta után) nemcsak a parallelismust látjuk, hanem a trochaeusi lejtést is kiérezzük. Még jobban kitetszik a következőből:

ét-e sāt sīj at'im,

kâtel s t sīj at'im.

(hét éj szó ninesen, hét nap szó (hir) ninesen). Ebben ét = éj, kâtel nap. Az *ét* egy tagú szó lévén, az *e* utóhanggal lesz trochaeussá: a *kâtel* két tagu szó, tehát maga is trochaeus, azért nincs is utóhangja.¹ A magyar nyelvnek is

¹ A vogul mondák költői előadásában, mely parallelismus és előrím, vagyis az előhangok egyezése által tűnik ki, láthatók az érintett utóhangok, azért méltán tulajdonítom ezeket a nyelv trochaeusi lejtésének. A közbeszédben, a mennyiben fordításokból ismerhetjük, nem fordulnak azok elő, p. o. a Kondai vogul Máté 6, 5—6-ben csak *uj-chul* (nem *uje-chul*) az állat = vad-hal: *tiglesap ujechalet pišet ončat* a repülő állatok (madarat) fészkeket vallnak.

hajlandósága van a trochaensi lejtésre: vajjon nem ennek kell-e az *álm*u (alm)-féle alakokat tulajdonítani, valamint *aszt-at*, *eszt-et*, *özt-et* féleket is? Ezt azonban bizonyossággal csak akkor tudnók, ha az Anonymus a „joculator“-ok énekeit is közölte volna.

De hogy *almu*-nak *u*-ja nem tartozott a szó tőjéhez, bizonyítják a neki megfelelő szók a vogulban és osztjákban: *ulim*, *ulem*, *ulum*, *ulm*, *olim*, *ódam* (az osztják *ôdam* *d*-je, a vogul *l*; *d*, *t* és *l* váltakozni szeretnek).

Simonyi a *ház* és *háza* alakot egyaránt tőnek tartja. Erre nézve is az osztják nyelv azt feleli, hogy *háza* nem lehet tő, hanem csak *ház*, mert ott *hot*, *chot* = haz, ház; a vogul *kvol*, *kval* is azt vallja.

*

Az általános felvilágosítás után Simonyi pontonkint czáfolja a kifogásokat.

Első kifogás ez: „*Ugyanazon tőszónak* (ház háza házo házu) *változása észszerű alapnélküli s hallatlan pazarlása volna a nyelvalkotó szellemnek.*“ — Erre Simonyi példákkal akarja megmutatni, hogy a tőszó csakugyan változik. Valaki valahol észreuvé, hogy a többes szám képzője néha *vak vek* is, p. o. lo-vak, mű-vek. „Ezt elég csak említenünk, hogy le legyen rontva az a balvélemény, — úgy mond Simonyi — mely szerint a szótőnek mindig változatlannak kell maradni“, s következő példákat hoz fel: szinmű-t és szinműv-et, mennykő-t és mennykőv-et mennykőv-ön; hí-nak és hív-nak, bú-nak és búv-nak, búj-nak; — eger-ben és eger-et, álom-ig álm-ot, lélek-ért lelk-ünk, reményel-tük reményl-ém remél-jük. „*Mind meg annyi hangos bizonyíték arra, hogy a tő igenis lehet sokféle!*“ — Meg kell bámulnom Simonyinak eme tudományos felfogását. Tehát a kev kő kü, fev fő fej, buj bú, hív hí, lov ló lú, sav só, miv mű mi stb. stb. mind különb-külömbféle alakú tőknek tartja? Azt hiszi-e, hogy alm, lelk, eger-féle tők különbözők az álom, lélek, eger tőktől? Arról van-e meggyőződve, hogy a *remény*-ből *l* képzővel lett igető: *reményl*, *reménl*, *remél*, *remél* az *l* képzővel négy különböző alakú tő?

s hogy e szerint a *beszéd*-ből hasonlóképen *l* képzővel lett igető *beszédl* = *beszéll* különbözik a *beszél*-től, mi az etymologia ellen vét, de mit Simonyi helyesnek tart, mint a maga *különségeit* is (külömbőség helyett)? Akkor mire való a *hangtan*? De afféle tudományoskodás természetesen kisítíti, hogy azból, azhoz, az ház stb. különböző alakú tőjét mutatják az az szónak, mint a mostani abból, ahhoz, a ház; akkor természetesen különböző alakú tő lappang az *avval*, *azzal* szókban is!

Második kifogás: „*Simonyi tanítása szerint a szótó a hozzájáruló ragokhoz alkalmazkodik, — e szerint a szolgál parancsol gazdájának.*“ — Bizony, „ez a felfordult világ csakugyan létezik“, felel reá Simonyi, s avval bizonyítja, hogy az indogermán és sémi nyelvekben közönséges dolog, hogy a tő a nyelvtani alak szerint változik. „Azért van minálunk is *szöv-i* mellett *szövesz* helyett *szössz*, vagy mellett *vannak* e helyett *vagynak* stb. stb.“ — Ezt merően lehetetlennek tartottam volna, ha itt nem olvasom. Ország-világ tudja, hogy a magyar, finn, török nyelvek általános morphologiai jelleme, melynél fogva különböznek az indogerman és sémi nyelvektől, az, hogy a szótó uralkodik a képzőkön és ragokon; hogy tehát a magyar nyelvben — mert csak erről van itt szó — a képzők és ragok önhangzói a tők önhangzóihoz alkalmazkodnak; s hogy a képzők és ragok koptak és kopnak, nem pedig a szótók. A híres hangilleszkedésnél fogva így ejtjük és írjuk: *tud-o-mány-o-s-nak látszó de nem köv-e-t-end-ő böles-e-ség*; — s a ragnak kopásánál fogva ejtjük és írjuk most: *országba* a régi *országbele* helyett stb. Nálunk a képzők és ragok kopásán kívül csak az *assimilatio*, s igen ritka esetben a *hiatus kitöltése*, szerepel a szók alkotásában.

S még egy különös példával bizonyítja Simonyi, hogy a magyar nyelvben is létezik „ama felfordult világ“, avval t. i. hogy „az *almu-nk*-beli mély *u* hangot igenis az *nk* mássalhangzói csoport védte meg“. — Az *nk* nem védte meg az *u*-t, nem is mutat ehhez valami nagy ragaszkodást, összefér az minden hangzóval, mert nem ritka szók a *fá-nk*, *baboná-nk*, *béké-nk*, *kettő-nk*, *almái-nk* stb. stb. Külömben

is tudjuk, hogy az *álmunk* *u*-ja benn van az *unk*-ban, ez pedig a *muk*-ból lett.

A harmadik kifogás, hogy Simonyi „a szórégi hangzót majd a tőhöz tartozónak veszi, majd a raghoz, így: háza-m, háza-d, ellemben ház-a. Az önkényes eljárás tehát kézzelfogható.” Erre azt feleli Simonyi: önkényességet az lát, a ki az alakok történetével nem törődött. — Pedig helyes a kifogás, de Simonyi a helytelent helytelenül védelmezi. Hogy ház-nak ragjai *m d ja* (va, vö), ezer meg ezer analog példa bizonyítja, tehát: ház-a-m, ház-a-d, ház-ja, most ház-a. De hogy valaha igazán háza-ja lett volna, ezt Simonyi csak képzei. Tudjuk, hogy a ház-nak eredeti alakja *haz*, s a ház alkalmasint úgy lett, mint az *eger*, *nyár* az *eger*, *nyar*-ból lettek; azt is tudjuk, hogy a haz-nak legrégibb helyragjai: haz-a (domum), haz-ul (domo), a hol kérdésre (domi) talán a legrégibb időben már *hon-n*, nem *haz-n*, divatozik. Amaz elsőt: „*haz-a*” szintén már régi időben tőszónak tekinti vala a nyelv, patria-jelentésűnek vevén, s ezt azután szabályosan ragozza: hazá-m, hazá-d, hazá-ja, mint: fá-m, fá-d, fá-ja. Az evangeliomnak ezen mondását: *nemo est propheta in sua patria*, a Müncheneri codex (1466-ból) így fejezi ki: *mert prophetának ő honnában nincs tisztessége*; de már a Jordanszky codex így mondja ezt: *hogy egy profetának es nem vona tisztessége hő hazájában*. Tehát a háza és hazája négy-ötödfél százzal már, hogy egymástól különböznek: a Halotti beszédben lévő *hazóá* bizonyosan még az eredeti *haz* (hazo-vá, hazá-vá).

Ott sincs pusztá véletlenség, a hol azt Simonyi lát, p. o. *bú*-val és *buv*-ában; *hí-ván* és *hív-án* szóokban. Ezek töjje *buv*, *hív*, vagy hosszú önhangzóval *bú*, *hí*. Ha ragozom, vagy megtartom a *buv*-ot s akkor természetesen *buv*-val, *buv*-om *buv*-o-d, *buv*-a, *buv*-ában, *buv*-ával stb. lesz. — Ha a *bú*-t veszem, akkor: *bú*-nak, *bú*-val; *bú*-m, *bú*-d, *bú*-ja stb. lesz. A *buv* vagy *buj*-t mint ígétőt is ragozzuk. — A *hí* mint ígető lesz: *hív*-o-k, *hív*-sz, *hív*; *hív*-unk, *hív*-tok, *hív*-nak; vagy *hi*-ok (a régiek irtak *hi*uttam, *hív*ottam, *hi*ttam helyett) *hi*-sz, *hi*, *hi*-unk, *hi*-tok, *hi*-nak. A *va*, *ván*

raggal lenne hiv-va, hiv-ván, vagy hí-va, hí-ván. Tudjuk azonban mindnyájan, hogy az elősorolt alakok némelyei szokatlanok; de pusztá véletlenséget sehol sem látunk, melynél fogva egyszer a tőhöz másszor a raghoz vethetnők a *v* hangot.

Negyedik és ötödik kifogás az ellen szól, hogy Simonyi p. o. a *kéz*, *láb* szóknak négyféle teljesebb tövét számlálja elő. Tudniillik:

1. keze lába, 2. kezé lábo, 3. kezű lábú, 4. kezűe, lábua, — mi képtelenség, úgymond a kifogás. — Simonyi erre azt feleli: „a képzőt hozzászámíthatjuk a tőhöz, vagy leszámíthatjuk belőle, a szerint a mint vesszük“. — Ha követjük a nyelvnek világos útját, se hozzászámítani nem kell a tőhöz semmit is, se leszámítani nem kell belőle. A nyelv világosan mutatja, hogy van *csupasz* tő, s van *képzős* tő, valamennyi képzős tő pedig egyszersmind származéka a csupasz tőnek; nincs is szükség, hogy új műszót keressünk, s avval is homályosítsuk a dolgot.

Kéz, *láb* csupasz tövek, vagy egyszerűen *tövek*: ellem-ben *kezű*, *lábú*, *kezes*, *lábás* (jószág), *lábos* (főző edény), *kezetlen*, *lábatlan*, *kezesség*, *lábasság*, *kezűség*, *lábúság* stb. mind képzős tövek és származékai a csupasz tőnek; a *keze*, *lába* nincs is, mert csak *kez-e-t*, *láb-a-k* vannak. Hol veszi azonban Simonyi a *kezűe*, *lábua* töket? Ott, a hol a *keze*, *lába*-félét veszi, a segédhangzót úgy tekintvén, mintha új tőt alkotna. De szorosan véve, a *kezűe*, *lábua*-félék „nonsens“-ek. A *kéz*, *láb*-hoz *v* képző járulván, mely megfelel a vogul *p* képzőnek, lesz *kez-v*, *láb-v*, vogulban *kat-p*, *jail-p*. A kiejtés a magyarban a *v*-hez a rokon *u*-t veszi segédhangzónak, s lesz *kez-ű-v*, *láb-u-v*, vagy elnyeli a *v*-t s így ejti: *kez-ű*, *láb-ú*. A kiejtés a vogulban *e-t* vagy *o*, *a-t* veszen segédhangzónak, s lesz *kat-e-p*, *lajl-e-p* (*kez-v*, *láb-v*); igeszókban *urel-a-p* arató, (*urel* = arató, vág); *jong-e-p* és *jong-o-p* forduló, *hold* (*jong* = forduló); de *aj-p* = ivó, *te-p* = evő, *kuj-p* = fekvő, *al-p* = ölt, *ol-p* = való, levő, *kval-p*, vagy *kval-e-p* = kelő stb. A *kezűv*, *lábuv* képzős tők a *t* rag előtt lesznek *kezűv-e-t*, *lábuv-a-t*, s a *k* előtt *kezűv-e-k* *lábuv-a-k*. Ezért mondjuk, a *v* kihagyásával is,

kezűek, lábuak. Általában a hosszú *ó, ö*, végű tők mind *v* vagy *j* hanggal jártak, a minek felvilágosítására a finn nyelv szolgálhat, p. o. *mene-vä* és *mene-jä* menő, *elä-vä* és *elä-jä* élő, a *va* képzőjü inkább adjectivum, a *ja*-féle substantivum. A vogulban a *p* képző mind a *va* mind a *ja* képzőnek megfelel.

*

„Ezen általános észrevételeim után talán meglepő lesz, ha azt mondom, hogy a teljes tők elméletét nyelvtanainknak legközelebbi kiadásában elhagyom“, így végzi Simonyi a pert, de „azon örül, hogy a multkori czikk alkalmat nyújt neki nézete kifejtésére és arra, hogy a kérdés netalán további eszmeesere tárgya legyen.“

A mint tapasztaltam, a „teljes tők elmélete“ sok zavart okozott a nyelvtanításban; könnyelműség volt azt „kizárólag ajánlott“ tankönyvek által az iskolákra mintegy reakényszeríteni s vele a gyermekek eszét ok és haszon nélkül fárasztani. Mert hogy helytelen annak az elméletnek mindenik íze, világosnál világosabb. Mégis örül Simonyi annak, hogy alkalmá lőn nézetének további kifejtésére. A sokból, mit a végett felhoz, csak kettőt kapok ki.

Az igeképző névképzővé válhatik, úgymond, mert „nagyon hihető, hogy a *hit*, *hitel* szavak *t*-je mozzanatos képző volt, s azután az előbbihez *v*, az utóbbihoz *el* névképző járult, így: *hit-v*, *hit-el*“. — Hogy én és az olvasó megérthessük, tehát fejezzük ki világosabban. Simonyinak felfogása szerint *hit* „nagyon hihető“, hogy képzős igető volt, melynek csupasz töje *hi*, s mozzanatos igeképzője *t*; e szerint *hit* annyit tett, mint most *hiszen*. Azután ezen mozzanatos ige: *hit*, a névképző *v*-t fogadván *el*, lett *hit-v* névszóvá, mely az *es*-sel *hitves*-t szült. — Azt kérdezzük elsőben is, honnan tudja Simonyi, hogy *hi* valaha mozzanatos képzőjü ige volt? Erre azt feleli: „A nyelvelemeknek eredeti értékét, melyet nyelvtörténeti kutatásaink, a nyelvnek régibb korszakaira nézve, megalapítanak, nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni.“ — Gondolkodjék ezen az olvasó, s kell hogy meggyőződjék velem együtt, hogy ezen „maxima“ mindenféle tudományos ostobaságnak

kaput tár. — Bizony, nem valószínű, hogy a *hit*-nek *t*-je valaha mozzanatos igető-t fejezett volna ki, mert az „újabbkori“ s bátran mérem állítani (nemesak alítani) a *legrégibb-kori* nyelvnek elemzése szerint, a dolgot a *hiv* és *ev* igetők és képzőik így mutatják:

hiv *ev*, vagy *hi' e'* a *t* névszó képzővel *hi-t*, *ét-t* névszókat alkot; hasonló képzések a *lét*, *vét*, *tét*. Azokhoz járulhat új képző: *v* vagy *ú*, s lesznek:

hit-v vagy *hit-ü*, *ét-v* vagy *ét-ü*; továbbá járulhat hozzájuk *s* képző, s lesz *hit-v-es*, azaz *hit-ü-e-s*; — az *ét-v*, *ét-ü* nem veszi föl az *s* képzőt. Azután *l* képzővel lesznek:

hit-e-l, *ét-e-l*, *lét-e-l*, *vét-e-l*, *tét-e-l*. Ujra *s* képzővel lesznek:

hitel-e-s, *tétel-e-s*; — az *ételes*, *lételes*, *vételes* szokatlanok; végre

k képzővel lesz *ét-e-k*; ez meg újra lesz *étk-e-s* meg *étk-ü*.

Miután egy finn-észt példát (kurkku, kurk = tork, tor-o-k) félig hamisan megmagyarázott, így folytatja: „Térjünk a magyarra. A *tisztít* szót most nyilván így kell elemezni: *tiszt-ít*, szintúgy *puszt-ít*, *sim-ít*, *szép-ít*, *ép-ít*. stb. Szóval az *i* hangzót most határozottan a képzőhöz vonjuk, s az egész *ít* érezzük igesítő képzőnek. Pedig az *i* hang a névszó véghangjának átváltozása, így: *tiszta*, *tisztajt*, *tisztít* stb“. — Ez sem áll. Nem a *tiszta*, *puszta*, *sima* *a*-jából lett az *i*, mit már a *szépít*, *épít* is tagad, mely nem lett szépe-, épe-ből. Mi az *újabbkori*, s bátran merem állítani, a *legrégibb-kori* nyelvnek elemzése szerint, így találjuk a dolgot:

a *tiszta*, *puszta*, *sima*, *szép*, *ép* névtökből *ól*, *ül* képzővel benható igetők lesznek:

tiszt-ól *tiszt-ül*, *puszt-ól* *puszt-ül*, *sim-ól* *sim-ül*, *szép-ól* *szép-ül*, *ép-ól* *ép-ül*; azután *t* képző járulván hozzá, a beható igékből kihatók lesznek:

tiszt-ól-t *tiszt-ül-t*, *puszt-ól-t* *puszt-ül-t*, *simól-t* *simúl-t*, *szépól-t* *szépül-t*, *épől-t* *épül-t*; végre az *l* *j*-vé változván lettek: *tisztajt* *tisztajt* *tisztéjt* *tisztít*; *pusztajt* *pusztajt* *pusztéjt* *pusztít*; *simajt* *simajt* *siméjt* *simít*; *szépajt* *szépajt* *szépéjt* *széptít*

szépéjt szépít stb. Tehát a tisztít-nek *i*-je nem a tiszta-nak *a*-jából lett, hanem ez már az *ól*, *ül* képző előtt elveszett, *s olt, ult, ojt, ujt, éjt*-ből lett *ít*. Így a *béna* névszóból is lesz *bénul*, *bénít*; a *tanu*-ból lesz *tanol*, *tanul*, *tanolt*, *tanéjt*, *tanít*. Hogy pedig az *ít* képző valóban ilyenén változásokból állott elő, a nyelvelmékek feles példákkal bizonyítják. P. o. az Ehrenfeld Codex 1. lapján: Néki volt szenteltetet istentewl es *szenségesewltetet* menben, — azaz *szenségesítettet*; — a Müncheni Codexben, János ev. 7, 48. Minem tü es *elhitlenöltetetek-e*? azaz a mai nyelv szerint: *elhitlenítettetek-e*. — Ján. ev. 7, 11. E betegség nincs halálra, de istennek dicsőségére, hogy *dicsővöltessék* istennek fia *ő* miatta; Károlyi fordításában: hogy az által *dicsőíttessék* az istennek fija. — Így lesz a *fej*-ből előbb *fejl* (fejöl), azután *fejt*.

*

Azomban nem Simonyi találta ki a szótök különbségéről való elméletet, azt Budenz az „Ugor összehasonlító szótárában“ állította fel; de megengedem, hogy az elsőség a találmányra nézve Simonyit illeti, annyira nem figyelhetek vala az „új vívmányokra“ a nyelvtudományban. De a minék egy szorosan vett tudományos műben helye van, a mi talán keletköztének és létének fő okát is teheti, az nem iskolai könyvbe való mindaddig, míg tökéletesen ki nem forrott, míg a zavaros, kábító mustból tiszta, egészséges bor nem válik. Budenz összehasonlító szótárához is szó fér; magának is változnak a nézetei, mit nyíltan meg is vall. Ez ilyen természetű munkánál nemis csuda. — Budenz az ősnyelvnek, mely valamennyi finn-ugor nyelvek anyja volna, keresi és meg-meghatározza a szavait. Ez veszedelmes lejtő, melyen akaratlanul is elcsúszhatik az ember. Keresi és meg-meghatározza azt az alapfelfogást vagy képzetet is, a mely a szó-csoportokat eredeztette volna, tehát a jelentések forrása is volna. Ebben is vajmi könnyű a tévedés. Látszatnál egyebet alig, bizonyosságot talán nem is érhetni ama lejtőn s eme képzelet nyomozásában. De ilyenén elmélekedések helyén vannak tudományos munkában, mely vizsgálódik és vizsgálódásra ösztö-

nöz: ámde nem iskolai könyvekbe valók, a melyekből lehetőleg ki kell zárni a kétségeket.

A szótók különbségének felállításához pedig kételkedés fér, azért ha észrevevő kifogásaim Simonyinak a M. Nyelvőr X. kötetében előterjesztett tanára nézve állanak, azok a Budenz szótárát is érik, de más szempontból is hozzá lehet szólni a nevezett szótárhoz.

A finn nyelvekben nagyon meglátható azon sajáttság, hogy a nominativus szótöve különbözik legtöbb esetben a viszonyító ragos tótól, hogy t. i. a nominativus hol erősebb azaz teljesebb, hol gyengébb, azaz kevésbé teljes hangtestet mutat, mint a többi casusok. A névszók tehát két, mintegy ellenlábás osztályt tesznek, az *erősebb nominativusi*, s a *gyengébb nominativusi* osztályt. P. o. *jalka* láb, *leppä* égerfa, *lautta* komp a viszonyító ragok előtt így hangzanak: *jala-n*, *lepä-n*, *lauta-n*; *jala-ssa*, *lepä-ssä*, *lauta-ssa* stb. ellemben *rakas* kedves, *sydän* szív, *suurin* legnagyobb a viszonyító ragok előtt így hangzanak: *rakkaha-n*, *sydäme-n*, *suurimma-n* (a minék töve *suurimpa*); *rakkaha-ssa*, *sydäme-ssä*, *suurimma-ssa*. Az első három szó az erősebb nominativusi osztályhoz, a másik három szó a gyengébb nominativusi osztályhoz tartozik. — Van egy középső osztály is, melynek szótövei sem erősbulést sem gyengülést nem mutatnak, p. o. *talo* mező, *sana* szó, *aimo* derék, *airo* evező-lapát stb., melyek ragosai is: *talo-n talo-ssa*, *sana-n sana-ssa*, *aimo-n aimo-ssa*, *airo-n airo-ssa* stb. stb. Ez a különbség uralkodik az igeszókban is, melyek hasonlóképen két ellenlábás osztályt és egy középső, mintegy semleges, osztályt tesznek. Ilyetén különbséget a szótövek közt a magyar nyelv nem mutat; de nem mutatnak a vogul, az osztják, szóval a tulajdonképi *ugor* nyelvek sem. Ezt a különbséget Budenz nem emeli ki, mert ő a *finn-ugor* elnevezést kerüli: már pedig az említett különbség egyéb különböztető sajátzágon kívül, mely kiváltságon a számnevekben és a tárgyas igeragozásban mutatkozik, ajánlva ajánlja a finn-ugor elnevezés megtartását.

Az összehasonlító szótárban meg-megemlített magyar tő-különbséget „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana“

most készülő művében indokolja Budenz. Mert, úgymond az 5. lapon, „A teljes szótó meghatározása kivált azért fontos, hogy a hozzá mint alaptőhöz tartozó származott tökben a valódi képző-részt helyesen elválaszthassuk, illetőleg meghatározhassuk. Pl. a magyar *hal* piscis-nek teljes tője *hala* szerint (halat, halak, v. ö. finn *kala*) a *halas* származékban nem *as* (hal-as), hanem *-s* a képző (hala-s); az *ad-ni* „dare“ igének teljes tője *ada-* vagy *ado-* lévén (v. ö. finn *anda-*) az *adó*, *adás* származékokban nem lehet az egész *-ó*, *-ás* a hozzájárult képző-rész, hanem ezen *ó* meg az *ás*-nak á-ja magában foglalja még az *ada-* vagy *ado-* tő végvocalisát is, vagyis *-ó*, *-ás* nem tisztán elváló képzők.” — Budenz kettőre nem tekint, mit számba kell venni. Első a rokon nyelvekre, a másik a magyar nyelvre magára vonatkozik. Az első ez: kétségen kívül *egy* rokonság foglalja össze a finn-ugor nyelveket; de azonképen kétségen kívüli dolog, hogy az *egy* rokonságnak közelebb izében áll a magyar a vogulhoz, osztjákhoz, vagy is a *szorosabb jelentésben ugor* nyelvekhez, mintsem a finnekhez. Ez okból — s ez csak áll — a magyar *hal* szót legelőbb a vogul *kul*, *chul*, az osztják *chal*, a mordvin *kal*-hoz hasonlítom, s azután a finn *kala*-hoz. Azt tevén, lehetetlen alítanom, hogy a magyar *hal* szónak teljes tője *hala*: mert ezt a teljes tőt legelőbb is a közelebbi rokonoknál kell keresnem. Úgyde ezeknél nem találom meg; ott egyáltalában nincs különbség a teljes és nem-teljes tő között; tehát nyelvtudományi ἀνάρχη mondanom: a *hal* olyan tő, mint a vogul, osztják, mordvin *kul*, *kal*, *chul*; annak más alakja nincs. Igazán nyelvtudományi παρὰ τὴν volna nem csak alítanom, de állítanom is, hogy a vogul szónak teljes töve *kulo-* és *kule*, mert *kulom* és *kulem* = „halam“ S itt lép elő a magyar nyelvre való tekintet is. A *hala* szót a magyar nyelv már negyedfél száz ólta így ragozza: *halában*, *halára*, *halát* stb. az evangelium *halában* pénz vala; a kend *halára* alkuszom; a Tisza *halát* szeretem stb.

Mondom „negyedfél száz ólta“ mert Erdösi *Grammatica Hungaro-Latiná*-ja (1539) és az *Orthographia Ungarica Cracoviensis* (1549) ólta hirdetik azt a nyomtatott

könyvek; s alkalmasint már jóval előbb is úgy ejtették volt az *a*, *e* végű szokat az illető ragok és képzők előtt. De a *hal* tőt, mennyire az irott emlékek tanuskodhatnak, mindig így ragozta a nyelv: *hal-nak*, *hal-ból*, *hal-ra* stb. Tehát a *hal-a-t*, *hal-a-k* csak *segédhangzót*, nem *töbéli hangzót* mutatnak. Mert a *töbéli a-n*, *e-n* végződő szokat a nyelv így ragozza és ragozta:

fa, fá-nak, fá-ra, fá-t, fá-k, fá-s, fá-i, fá-beli;

atya, atyá-nak, atyá-ról, atyá-t, atyá-k, atyá-s, atya-i, atya-beli, atya-ság;

elme, elmé-nek, elmé-vel, elmé-t, elmé-k, elmé-s, elme-i, elme-beli;

béke, béké-től, béké-nél, béké-t, béké-k, béké-s, béke-i, béke-beli, béke-ség.

Ezekből látjuk, hogy vannak ragok, melyek előtt a *töbéli a*, *e*, megnyúlik, s vannak olyanok, a melyek előtt nem nyúlik meg, p. o. *béke-kor*, *atya-kép*, *elme-beli*, *atya-beli*. A képzők előtt is megnyúlik az, mint *béké-s atyá-s*; de az *i* előtt nem nyúlik meg, mint *elme-i*, *béke-i*, *atya-i*; valamint a *ság*, *ség*, előtt sem, ámbár ez a hangzóra nézve a *tőhöz* alkalmazkodik, mint: *béke-ség*, *atya-ság*. Mind ennek okát a grammatika tartozik adni.

De miesoda okát lehetne gondolni annak, hogy az *ad* szónak teljes töve volna: *ada*, *ado*, *adu*? Az *ada*, mint tudjuk, praeteritumi *a* képzős; az *ado*, *adu* pedig hiú képzelmények, mert az *ad-o-k ad-o-mány* szókban az *o* segédhangzó; az *adu* az *ad-unk*-ban fordul elő (hajdan ez is *ad-onk* volt) s eredetét jól tudjuk, hogy az *u* a ragnak jelentős része. — Az *adó*-nak *ó*-ját pedig nem kell-e a vogul *p* (*v*) s a finn *va* (*av-a*) képzők után megfejtetni? A *fél-ő* nem egyenlő-e a vogul *pil-p* vagy *pil-e-p*-vel s a finn *pelkä-vä*-vel? a *félt-ő* nem egyenlő-e a vogul *pilt-e-p*-vel és a finn *pelt-ava* (*pelota-va*)-val? Nem azonosak-e a magyar *val-ó* a vogul *ol-p* vagy *ol-e-p* és a finn *ol-e-va*?

Az *adás*-nak *ás*-ját nem tudom, úgy származtassam-e, hogy a praeteriumi *a* (*ada*)-hoz járult s képző (*adás*), a mi nek hasonlóját az *adánd* mutatja, mely nyilván a praeteritumi *ada*-ból és *nd* képzőből lett, s azért is jelentése

„dederit“, nem „dabo?“ vagy egy eltűnt *ás*-féle tőt vegyek-e fel, milyen a vogul *aš*, és *vot*, *ót*, s azt tartsam-e, hogy a magyar *öl-és* nem más mint a vogul *al-ne-aš* = ölés? A kettő közötti különbség az volna, hogy a magyarban az *ás* és a pusztá töhöz, ellemben a vogulban a participialis (ne) képzővel ellátott töhöz járulna. Mutassuk más példán is: a vogul *tonuh* magyar tanu, *tonuh-l* = tanú-l és tanúskodik, *tonuhl-a-p* = tanuló és tanúságot tevő; *tonuhla-ne-aš* tanulás és tanúság.

Azt tanítja Budenz a 6. lapon, hogy „a legrövidebb alaptők általában *kéttaguaknak*, még pedig *vocalis-végűeknek* mutatkoznak. Példák:

magyar *i-* (ital, itat) és *ivo-* (ivó, ivás), *vi-* (vitel, vitet) és *vive-* (vivó); — *a*, *o*, *to*, (*az*, *oda*, *ott*, *tova*), *e*, *i*, *te*, (*ez*, *ide*, *te-tova*) stb. — Ezen méltán lehet csudálkozni, annyira új! Vajjon *i*, *e*, *vi*, *le*, *hi*, *te*, *ve* igazán alaptők-e? nem *iv* vagy *i'*, *ev* vagy *e'*, *viv* vagy *vi'*, *lev* vagy *le'*, *hiv* vagy *hi'*, *tev*, vagy *te'*, *vev* vagy *ve'* az alaptők-e? S mikor, hogyan változhatnak ezek *kéttagú*, még pedig *vocalis-végű tökké*? Hisz ennek a magyar grammatikában híre sincsen. Az *iva*, *eve*, *vive*, *leve*, *hive*, *teve*, *veve*, praeteritumi alakokat csak nem tarthatjuk *tő-szóbeli értelemben* töknek! Vagy ha igen, úgy folytatni kell a böleseködést és mondani: ezeken kívül még teljes tök: evett, ivott, vivett vagy vitt, lett, hitt, tett, vett; továbbá még: ivánd, ejénd, viénd, leénd (lejénd), hivénd, tevénd; végre az *inna*, *enne*, *vinne*, *lenne*, *hinne*, *tenne*, *venne* is teljes tök. De akkor szóbeli játékká lesz a szótők tana.

Az *ital* *itat*, *vitel* *vitet* stb. szók sem bizonyíthatják az *i*-nek és *vi*-nek *tő-voltát*. *Ivtat*, *viitet* helyett van az *itat*, *vitet*; az *ital*, *vitel* pedig *t* és *l* képzőjűek; így *it*, mint *ét*, *hit* stb., azután *it-al*, mint *étel*, *hitel*. A *vit* szokatlan, csak *vitel* szokásos.

Budenz az *accusativusi t* és *pluralisi k* segítségével süti ki a töket. Már szerinte, mint látjuk, alaptők *a*, *o*; *e*, *i*. Vajjon a *t* és *k* segítségével mit sütünk ki: *a-t*, *o-t*; *e-t*, *i-t-e* vagy: *az-t*, *ez-t*, *az-ö-k*, *ez-e-k* alakokat? Aztán az *oda*, *ide* vajjon kéttagú teljes tök-é az *o*, *i* alaptökre nézve?

Nem tudjuk-e régen, hogy „az“, „ez“ eredetileg *ad, ed* volt, melyet a nyelv a hová? hol? honnan? kérdésekre így ragozott és ragoz: od-a, ed-e (id-e), od-t (ott), ed-t (ett, itt), od-nan (onnan), ed-nen, idnen (ennen, innen). — Hát a *te, to*-ból mikor, hogyan lettek a *téve, tova* teljes tők, nemde ezek is a hová kérdésre felelő ragos alakok? — A teljes és nem-teljes tők tana tehát Budenz könyveiben sem kifogástalan.

A képzők helyes meghatározásában és elválasztásában pedig, ha szembe nem tűnők, a mechanikai fogásúl oda képzelt teljes tők segítségével sem igen boldogulunk.

*

A szótők, ragok és segédhangzók világosabb kitüntetésére ne sajnáljunk egy bővecske kitérést, a melyhez más érdekesség is csatlódik.

A személyes és birtokos ragok különböznek egymástól, a mennyiben az utóbbiak a személynek jelölésén kívül a tárgyat (birtokot) is kifejezik. Innen van, hogy a tárgyas igeragozás sokban megegyez a birtokos névszó-ragozással, mint p. o.

tud-o-m	bot-o-m
tud-o-d	bot-o-d
tud-ja	bot-ja
(tud-unk	bot-unk
tud-tok	bot-o-tok
tud-nak	bot-jok)
bot-ja-i-m	* bot-ja-i-d bot-ja-i
tud-j-uk	bot-ja-i-nk
tud-já-tok	bot-ja-i-tok
tud-já-k	bot-ja-i-k.

A *botjaim* stb. *botjaink* stb. alakokban feltetsző a *ja* s alig merjük a *bot-ja* birtokos ragjával egynek tartani: mert mi dolga lehetne az első és második személyű alakokban? Ennek felvilágosítására, ha nemis megmagyarázására, a rokon vogul és osztják nyelveket híjjuk segítségül, előre bocsátván a személyes névmásokat, minthogy a szóban lévő ragok ezekből származnak.

Magyar személyes névmások.

	én	te	ő
{	mi	ti	ők
	mink	tik	ők.

Az *én* és *te*-re nézve az ősmertes régi nyelv nem hágy kétséget, legfőlebb, hogy az *én*-t hajdan *en*-nek ejtették, mint az *enyim*, *engem-et* alakokból következtethetni, de mit legrégibb nyomtatványok és kéziratok bizonyítanak is. Az *ő*-re nézve bizonytalanság van. A HB. *w*-nek, az Ehrenfeldi Codex *ew*-nek, a Jordánszki Codex (Bátori biblia) *hw*-nek írja. Kiejtése hihető, *vő* vagy *hő* volt, nem *ü*, mit a többese után, mely *iv*, s a vogul meg osztják után, alítok.

A személyes névmások többesei a HB.-ben így vannak írva:

miv	tiv	iv; ebből lett:
mű	tű	ű, s fölös többes képzővel:
mük	tük	ük; vagy
münk	tük	ük.

*

mink	tik	ők
mi	ti	ők.

A HB. még megkülönbözteti az *w* *fiját* (ő *fiját*) az *iv* vagy *ü* *fijok-tól*. Minthogy az *ő* és *ü*, úgymint az *o* és *u* is, nagyon közeli hangok: az (iv) *ü*-t *ő*-nek ejtjük most (a tájnyelv megőrzi az *ü*-t, p. o. *ü* öccsük; Erdősi János is mindig *ü*-t ír) s mondjuk: *ő* *fija*, *ő* *fijok*, *ő* *fijaik*. Evvel azomban hibát követünk el, mert nem mondhatjuk: *én* *fiam*, *én* *fiunk*, *én* *fiaink*, hanem így mondjuk: *én* *fiam* (w *fija*), (*mü* vagy *miv*) *mi* *fiunk*, (iv *fijok*), (*mü* vagy *miv*) *mi* *fijaink*. — A HB. *w*-je tehát nem *ü*-nek ejthető.

Vogul személyes névmások.

én stb.	{	äm	näng	täu, vagy
		am	nag	tav;
mü stb.	{	man	nan	tan, vagy
		man	nan	tan.

Az első sorbeliek az éjszaki, a második sorbeliek a déli vogul személyes névmások. A *man* helyett *monk*

van, mi a magyar *münk* vagy *mink* alakkal egyez. Ezt a *monk* alakot Ahlqvist jegyzé fel a Loszvai voguloknál.

Osztják személyes névmások.

én stb.	{	ma	nīng	lu, vagy
	{	ma	neng	teu
mü stb.	{	mung	neng	lī, vagy
	{	meng	neng	teg.

Az első sorbeliek az éjszaki, a második sorbeliek a déli osztják névmások.

Mínthogy a harmadik személynek jelölése a vogulban *täu* vagy *tav*: a HB. *w*-jét egy mássalhangzóval, *h* vagy *v*-vel kell kiejteni, mely a vogul *t*-nek megfelel, s mely az osztjákban *l*. A hangok eme változása igen gyakori a három nyelvben.

<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>		<i>Osztják.</i>
megyek	menem	minem	man-l-em
mégy	menen	minen	man-l-en
megyen	meni	mini	man-l
megyünk	menu	minov	man-l-u
mentek	menan	minan	man-l-e-ta
mennek	menet	minet	man-l-et
men-t-em	men-s-em	min-s-em	man-s-em
men-t-é-l	men-s-en	min-s-en	man-s-en
men-t	men-s	min-s	man-s
men-t-ünk	men-s-u	min-s-ov	man-s-u
men-t-e-tek	men-s-an	min-s-an	man-s-e-ta
men-t-e-nek	men-s-et	min-s-et	man-s-et.

Szántsándékkal vettem a *men-ni* szót és annak vogul meg osztják megfelelőit. A magyar *men-ni*, úgy mint a *val* vagyok, *en-ni*, *in-ni*, *hin-ni*, *len-ni*, *ven-ni*, *ten-ni* ige-szók a praesensben egy idegen hangot (*j*, vagy *sz-et*, *val-j-ok*, vagyok, *ev-sz-em*) vesznek föl, mely a többi idő-alakban nincs meg. Ezen magyar rendhagyó igéknek töve a *men-e*, *ev-ék*, *iv-ék*, *hiv-e*, *lev-e*, *vev-e*, *tev-e* multbeli időalak-

ban tűnik fel. A vogulban az igék általában semmi hangot sem toldanak a praesensbe, mint a *men-*, *min-* mutatja: ellemben az osztják nyelv valamennyi ige praesensét *l* hanggal toldja meg, tehát a *man* tőhöz *l*-et veszen a ragok elibe. Más példák: *ul-ta* lenni (val-ni), *ji-ta* jönni, *tu-ta* hozni, *pid-ta* fogni, *vog-ta* (*voh-ta*) hívni, *jogod-ta* jutni stb. stb. a praesensben: *ul-l-em*, *ji-l-em*, *tu-l-em*, *pid-l-em*, *voh-l-em*, *jogod-l-em*; a perfectumban: *ulsem*, *jisem*, *tusem*, *pitsem*, *vogsem*, *jogotsem* stb. *ulta pidlem* lenni fogok, *ulta pidlen* lenni fogsz, *ulta pidl* lenni fog — egészen magyarosak.

Most mutatom a *hivok* igének tárgyatlan ragozását és megfelelőjét is (*vov*, *voh*, vagy *vog*) a vogulban és osztjákban.

Magyar.	Vogul.	Osztják.
hiv-ok	vov-e-m	voh-l-em
hiv-sz	vov-e-n	voh-l-en
hiv	vov-i	vog-il
hiv-unk	vov-ov	voh-l-u
hiv-tok	vov-an	voh-l-e-ta
hiv-nak	vov-et	voh-l-et
hiv-tam	vov-s-em	vog-s-e-m
hiv-tál	vov-s-en	vog-s-e-n
hiv-o-tt (hítt)	vov-e-s	vog-e-s
hiv-t-unk	vov-s-ov	vog-s-u
hiv-ta-tok	vov-s-an	vog-s-e-ta
hiv-t-a-nak (híttak)	vov-s-et	vog-s-et.

Az osztják *vog g*-je csak önhangzók és *s* előtt marad meg, egyéb mássalhangzók előtt *h*-vá változik. — A magyar *k*, *sz* személyragok erősebben különböznek az *én*, *te* személyes névmásoktól, mint a vogul és osztják ragok. A magyar egyes szám harmadik személye ragtalan (*hiv*, *tud*, *lát*, *néz* stb.), de nem minden igében, s talán nem is mindenkor volt így. A *megyen*, *vagyon*, *híszén*, *viszen* stb. a *lön*, *vön*, *vin* stb. az *n* ragot tüntetik fel, mely többes harmadik személyében elő is kerül (*hiv-n-k*, *hiv-án-k*, *tud-t-a-n*- stb.

— A többes magyar *unk*, vogul *ov*, osztják *u* azt mutatják, hogy az *u* a magyarban nem segédhang, hanem a többesnek jelelője, az *nk*-val együtt, a mely előtt el is marad, p. o. *tudá-nk*-ban. Ennek az *a*-ja praeteritumi képző (*tud-a*, *tud-á-l*, *tud-á-nk*, *tud-á-tok*), *nk*-ja tehát maga fejezi ki a többeknek első személyét, *u* nélkül. De hogy ez az *u*, a hol van, a többeshez tartozik s nem segédhangzó, bizonyítja a *tud-j-uk* is a *tud-já-k* mellett, a *hív-t-uk* is a *hív-tá-k* mellett stb.

A vogul és osztják többes szám első személyének *ov*-ja és *u*-ja (az éjszaki vogulban is *u*; *vau-u* = *vov-u*) nagyon különbözik a *man* vagy *monk* és *meng-től*. Annak a számnak második és harmadik személyei a *nan* és *tan* névmásoknak rövidülései; a harmadik személybeli *t* a többesnek általános jelelője, mint magyarban a *k*.

A perfectum képzője a magyarban *t*, a vogulban és osztjákban *s* (ejtsd sz-nek). Ez a *t*, *s* képző nyilván egy; eredetét azonban nem tudom, mint nem tudom a praeteritum *a* képzőjét sem. A harmadik egyes számú *tt* (hívott, látott stb.) hamis analogiának köszöni eredetét, mint a *tt* helyrag is. A *jött*, *hitt*, *vett*, *lett*, *vitt*, *tett* stb. alakok assimilatio útján lettek (lettenek) a *jöv-t*, *hiv-t*, *vev-t*, *lev-t*, *viv-t*, *tev-t* stb.-ből; de a nyelvszokás elfeledte volt, midőn a *tt-t* felkapatá, s most írjuk: *tud-o-tt* a *tud-t-a-m* mellett. Csak *r* és *l* után érjük be egy *t*-vel, így: *vár-t-a-m vár-t*, *él-t-em él-t* stb. — Az *itt*, *ott* assimilatio útján ebből lett: *id-t*, *od-t*, ezt is a nyelvszokás elfeledte volt, midőn *Kolosvárott*, *Győrött* stb. kezde írni. Még most sem nagyon szokatlan *Kolosvárt* írni, *Kolosvárott* helyett. Elősegíti vagy javasolja ezt a szokást a megkülönböztetés vágya is, mert „ösmérem Kolosvárat vagy Kolosvárt“ s „látom Győröt vagy Györt“ ne legyen egyenlő ezekkel: „lakom Kolosvárt, élek Györt“; „nem keres *helyet*, a *helyett* egyebet teszen.“

Még egy hamis analogiát említek, a második fokú *bb-t*. Minthogy *jobb*, *szebb*, *több* a *jov-b*, *szev-b* (?) töv-b-ből lettek, a feledő nyelvszokás a *bb*-ét szükségesnek tartja vala, s most írjuk: *zöld-e-bb*, *sárg-ább* *feketé-bb*; stb. csak

az *egyéb-* szóban elégszünk meg az egyes *b*-vel. De az egyformaságot szerető grammatikus ember *egyébb*-et ír.¹

A perfectum többesének harmadik személyét nagyon szeretjük meg rövidíteni, azért írjuk és ejtjük: *híttak, tudtak, láttak, tettek* stb. hittanak, tettenek stb. helyett.

Következzék a tárgyas igeragozás.

Magyar.	Déli Vogul.	Éjszaki Vogul.
hiv-o-m	vov-i-l-e-m	vau-l-e-m
hiv-o-d	vov-i-l-e-n	vau-l-e-n
hiv-j-a	vov-i-tä	vau-tä
hiv-j-uk	vov-i-l-ov	vau-l-u
hiv-jä-tok	vov-i-l-an	vau-l-an
hiv-jä-k	vov-i-an-el	vau-an-el
hiv-t-a-m	vov-i-s-l-em	vau-i-s-l-em
hiv-t-a-d	vov-i-s-l-en	vau-i-s-l-en
hiv-t-a	vov-i-s-tä	vau-i-s-tä
hiv-t-uk	vov-i-s-l-ov	vau-i-s-l-u
hiv-tä-tok	vov-i-s-l-an	vau-i-s-l-an
hiv-tä-k	vov-i-s-an-el	vau-i-s-an-el

A vogul mind a két számú első és második személyben *l* a tárgy jelelője; az egyes számú harmadik személy-

¹ Budenz másképen fejti meg azokat a Magyar-Ugor összehasonlító szótárának 146. 229. 230. lapjain. Szerinte

jobb lett a *jogobb* alakból, *jog* lévén „dextera manus“. De nem ám *jog*, hanem *jóg* az igazi alak, az pedig a *jov-og* összevonása, így *jovog* = *jóg*. A *jóg*-nak megfelelője *bal-og*. *Jógnak jógabb*, mint *balognak balogabb* lenne a comparativusa; ez utóbbinak meg is van a *balgább* alakja, mely azonban a *baloga* = *balgának* comparativusa, mint *hamarább* a *hamara-é*, *egyébb* az *egye-é* stb. *Jógabb*-ból bajosan lenne *jobb*; tehát biztosabb ezt a *jov-b*-ből eredetnek alítani. — Budenz szerint

több lett a *tölebb*, *tölb*-ből; ennek meg a *tel*, *tele* volna a töszava. A magyar *tel* szótőnek a finn *täyte* felel meg, mint Budenz maga is mondja; a magyar *tel* szónak pedig nincsen *töl* mellékalakja. Az *l*-es belhangú szókban csak akkor lesz *e*-ből, *a*-ból *ö* vagy *o*, ha *t* képző járúl hozzájuk, a mikor az *l* liquescálni szeret, p. o. *kél*, *kél*, *kel-t* vagy *költ*, mi tulajdonképen *keüt* volt: így *tel-ik*, *telt* vagy *tölt*,

ben *tä*, a többes számban *an-el*. S ezek a tárgyi jelzők ugyanazok a praesensben és perfectumban. Az egyszerű *tä* jelelő nyilván maga a *täu* személyes névmás; az *l* pedig a *lu*-nak rövidültje, mely az osztják nyelvben a *täu* névmás helyett van; mert az *l* és *t* felváltják egymást. Az éjszaki osztjában t. i. ott van *lu* ő, *lī* ők, a déli osztjában *teu* (vogul *täu*, *tav*) ő, *teg* ők. Tehát a *l* és *tä* tárgyi jelelő a harmadik személybeli névmás; azt tehát nem kell mutató névmásból kiszármaztatni. Az *l* tárgyi jelelő megelőzi az *m*-et és *n*-et, vagyis az alanyi jelelőket. A *tä* tárgyi jelelő magában foglalja az alanyt is; de elemezni is lehetne így: *t-ä*, minélfogva *t* a tárgyat, *ä* pedig az alanyt (ő) jelölné. Efféle elemzés nem alkalmazható az *an-el*-re, az tehát homályos marad előttem. Lássuk most a magyar tárgyas igeragozást.

Ebben az egyes szám harmadik személye s a többes szám valamennyi személye *ja*-t vagy *j*-t mutatja tárgyi jelelőnek. A HB-ben ezt a tárgyi jelelőt *assimilatio nélkül* így találjuk: *ia* (lát-*ia*-tue, zocozt-*ia*, mulhot-*ia*) felhangú szókban: *ie* (helhez-*ie*, ilezt-*ie*); *assimilatióval* így: *ovga* = ovd-*ja*, *zoboducha* = szabadú-*ha* (mint a tájbeszéd ejti mai napig: *szabadiha*), *bulesassa*, vezesse, *odutta* = odut-*ja* (mert tárgyi rag nélkül *odut*, a *hív-ni* példán a perfectumi *t* után mindig csak *a* áll); *uimagguc* = imádjuk, *temetiuc* = temetjük. A praeteritum alakban *va*, *ve*-t találunk, mint: *hadlara*, *terumte-ve*, *feledeve*, *vetere*; két esetben csak *a*-t, mint: *tiluto-a* = *tiluto-va*, *mundo-a* = *mundo-va*. Ezekből világos, hogy ez a tárgyi rag nem más, mint a személyes névmás harmadik személye: *w*, *hw*.

tulajdonképen *teüt*; val, volt, tulajdonképen *vaut*, *vót*; hal, halt, holt, tulajdonképen *haut*, *hót*. Ezekben az *ö*-s, *o*-s alakokban az *l* mintegy holttetem, mert az *ü*, *u*-ban ki volt már fejezve. Tehát *tel*-ből nem igen támadhatott *tölebb*, hanem maradt volna (*vauna*, *vóna*) *telebb*, a mint van is telibb (*tel*, *teli*, mint hamar, *hamara*, azután *telibb*, *hamarább*).

Vajjon *szebb* szépebből lett-e nem tudom. Hát ha *szép* szóban a *p* képző? hát ha valami *szev*-féle *tő* lappangana abban, melyhez *p* képző járult volna (*szev*-ep = *szép*) s igazán a *szev*-b-ből vált volna *szebb*??

Minthogy ezt a ragot a többes szám valamennyi személyében s az egyes szám harmadik személyében megtaláljuk, kell, hogy az első személy *m*- és második személy *d*-jében is lappangjon, mintha *v* + *k*-ből vált volna *m* (hiv-o-*v* + *k* = hiv-o-*m*), *v* + *sz*-ből vált volna *d* (hiv-o-*v* + *sz* = hiv-o-*d*). A *hiv-l-a-k*-félékben a második személyű tárgyat kifejező *l* nem olvadt össze a *k*-val.

A segédhangzóra nézve az a vogulban *e* és *i*, a magyarban *a* *o* (hivt-*a*-*m*, hiv-*o*-*m*) vékonyhanguakban *e* (lett-*e*-*m*, vagy lött-*e*-*m*, vett-*e*-*m* vagy vött-*e*-*m*).

Lássuk immár a névszó birtokos ragozását.

Magyar.	Éjszaki V.	Déli V.	Osztják.
fij-a-m	pi-m	püv-e-m	pog-e-m
fij-a-d	pi-n	püv-e-n	pog-e-n
fij-ja	pi-ä	püv-ä	(lu) pog-e-l
fij-unk	pi-u	püv-ov	pog-u
fij-a-tok	pi-an	püv-an	pog-e-n
fij-jok	pi-an-l	püv-an-l	(lŕ) pogel
fij-jai-m	pi-an-e-m	püv-an-e-m	poh-la-m
fij-jai-d	pi-an-e-n	püv-an-e-n	poh-la-n
fij-jai	pi-an-l	püv-an-e-l	(lu) poh-la-l
fij-jai-nk	pi-an-u	püv-an-u	pohl-la-u
fij-jai-tok	pi-an-en	püv-an-e-n	poh-la-n
fij-jai-k	pi-an-l	püv-an-e-l	(lŕ) poh-la-l

A magyar szónak teljes alakja *fiju* (fiu); ennek többese *fijúk* és *fijak* (fiúk, fiak). A különböztetés vágya az elsőnek a német „Knaben“, az utóbbinak a német „Söhne“ vagy „Kinder“ jelentését tulajdonítja. Minthogy teljes alakja *fiju*, azért én a rövidebb *fij* alakot vettem, mert ez felel meg a déli vogul *püv*-, az osztják *pog*-nak. A legrövidebb *fi* azonos az éjszaki vogul *pi*-vel.

A birtokos ragozáson legelőbb is az tűnik fel, hogy a magyar a tárgyas igeragozáshoz hasonlít, különbség lévén a tárgyas és tárgyatlan igeragozás között, mert ebben az első személy jelelője *k*; abban *m*, valamint ebben

a második személy jelelője *sz*, *l* (tud-sz, visz-e-l, visz-e-sz helyett), abban meg *d*. A vogul és osztják mind ige- mind névszó-ragozásban az első személy jelelője *m*, a másodiké *n*. De a harmadik személy jelelője a vogul birtokos ragozásban is a tárgyas igeragozásbelihez, nem a tárgyatlanhoz hasonlít; *pi-ä püv-ä* (fij-a) hasonlít a *vau-tä, vovi-tä*-hez (hiv-ja); nem hasonlít a *vov-i*-hoz (hiv).

Azután nagyon is feltűnik mind a három nyelvben a birtok többesének különös jelelője, mely más mint a közönséges többes jelelő. Ez a magyarban *k*, a vogulban és osztjákban *t*. Már a magyarban a birtok többesének jelelője *i*, melyet egy idegen elem előz meg. A *fij-ja-i-m* szóban az *i* nyilván a birtok többesét fejezi ki, az *m* a birtokos egyese lévén; a *fij-ja-i-nk*ban is az *i* a birtok többese, az *nk* pedig a birtokos többese.

A finn nyelvben is a rendes többesi *t* a viszonyító ragok előtt *i*-vé változik, mely természetesen megmarad a birtokos ragok előtt is, mert ott ezek a viszonyító ragokhoz járúlnak. P. o. *kala* hal, *jalka* láb, *kalat* halak, *jalat* lábak; *kala-ssa, jalassa* halban, lábban; *kalo-i-ssa, jalo-i-ssa* halakban, lábakban; *kalo-i-ssa-ni, jalo-i-ssa-ni* halaimban, lábaimban. — Térjünk vissza a magyarhoz.

A magyar *i*-t megelőző *ja* más szókban is *ja*, mint: *bot-ja-i-m, kalap-ja-i-m; bot-ja-i-nk, kalap-ja-i-nk*. Ez a *ja* azonosnak látszik azon *ja*-val, melyet a tárgyas igeragozás és a birtokos névragozás egyes számú harmadik személyében találunk (tud-ja, bot-ja). Vékony hangú szókban az *a*, *ja* rendszeren *e*, de önhangzó végű szókban *je*, melyből csak *j* marad meg, mint *szem-e, béké-je szem-e-i-m, béké-j-i-m*. Ez az *e, je* a tárgyas igeragozásban *i*-vé lesz, mint *kér-i, néz-i; a kér-je, néz-je (néz-ze)* alakokban két *j* olvadt össze, a conjunctívusi *j* (kerjek, kérjél, kérjen) s a tárgyas *j* (kérj-jem, kérj-jed, kérj-je; most csak kérjem, kérjed, kérje). — Mondhatjuk *szemim, kezim* is, mint mondhatjuk *nyomorúságim* is, „egy bírónak napiban“, stb.: de ezekben mintegy valaminek híjját érezzük, s teljesebbek: *szemeim, kezeim, nyomorúságaim, napjai*. Szóval, az *a ja, e je* harmadik személybeli jelelőnek látszik: vajjon az-é valóban?

Az osztjákban *l* a harmadik személynek jelelője, mert ott *lu pogel* ő fíjja, és *lī pogel* iv fíjjok; tovább ott *poh-l-a-m* = fíj-ja-i-m, *poh-l-a-n* = fíj-ja-i-d, *poh-l-a-l* = fíj-ja-i-i (magyarban nincs kifejezve a harmadik személyű birtokos, mely *ji* volna, így: fíj-ja-i-ji; — *poh-l-a-u* = fíj-ja-i-nk, *poh-l-a-l* = fíj-ja-i-jik. — Vogulban, mint láttuk, *ä* a harmadik személynek jelelője, mert ott *piä, puvä* ő fíja; ez az *ä* a tárgyas igeragozásban *tä*, mint *vau-tä, vovi-tä* = híj-ja. Továbbá, ott *pi-a-n-(e)m* = fíj-ja-i-m, *pi-a-n-(e)n* = fíj-ja-i-d; *pi-a-n-u* = fíj-ja-i-nk, *pi-a-n-(e)n* = fíj-ja-i-tok; *pi-a-n-(e)l* fíj-ja-i-ji és fíj-ja-i-k(jik).

Az osztják és vogul nyelv tanúsága kétségtelenné teszi, hogy a *ja* vagy *a*, meg *je* vagy *e* a magyar birtokos ragú szavakban csakugyan harmadik személybeli jelelők, s hogy ezen jelelők által válik a birtokos ragú névszó hasonlóvá a tárgyas ragú igerészóhoz.

Felette érdekes tudni, vagy legalább sejteni, miért alkalmazza a magyar nyelv az első és második birtokos személyű névszókban a tárgyat jelentő harmadik személybeli jelelőt? Talán megsejtem az okát.

A mordvin (hasonlóképen rokon) nyelvben valamint a szamojéd nyelvekben is (melyek a török nyelveknél sokkal közelebb állanak a finn-ugor nyelvekhez) a névszóhoz közbevetés nélkül járulhatnak az alanyi személyek ragjai, p. o.:

Mordvin: <i>mazī</i> szép:		Szamojéd: <i>sava</i> jó:	
mazian	szép vagyok	savam	} jó vagyok } vagy
maziat	szép vagy	savan	
mazī	ő szép	sava	ő jó
mazītana	szépek vagyunk	sava-va'	} jók vagyunk } vagytok
mazītada	szépek vagytok	sava-da'	
mazīht	ők szépek	sava'	ők jók

így *luca* (lucza) orosz; tehát mondhatja a szamojéd: *lucam* orosz vagyok, *lucan* orosz vagy, *luca* ő orosz.

Magyarban nem mondhatjuk: szépek, szépsz, szép stb. e helyett: szép vagyok stb., de mikor azt mondjuk: szépem, széped, szépe, nem azt fejezzük ki, hogy: én szép

vagyok stb. hanem azt: hogy enyém a szép. Az igeszók-
kal élván, mikor mondjuk: tudok, tudsz, tud stb. azt fe-
jezzük ki: én tudó vagyok stb. s mikor mondjuk: tudom,
tudod, tudja stb. azt fejezzük ki: annak tudása enyém
stb. S ebben lappang a tárgyat jelentő harmadik személy-
beli jelelőnek szükséges volta a névszó birtokos ragozásá-
ban. *Házam* azt jelenti: enyém a ház; *házaink* azt jelenti:
mieink a házak stb. Hogy mégis *házunk*, *házatok*, *házok*
a *tudunk*, *tudtok* (tudatok), *tudnak*-hoz jobban hasonlít,
mintsem a *tudjuk*, *tudjátok*, *tudják*-hoz, csak azt bizonyítja,
hogy a nyelvek sem mindenkor következetesek.

A szamojédet említvén, a *madam* metszek, *madau*
metszem, meg a *lamba* hóczipő, *lambau* hóczipőm ragos
alakjait mutatom meg:

madam metszek	madau metszem	lambau czipőm
madan stb.	madar stb.	lambar czipőd
mada	madada	lambada czipője

madava' metszünk	madau' metszük stb.	lambava' czipőnk
madada'	madara'	lambara' czipőtök
mada'	madada'	lambada' czipőjök

lambin	czipőim	lambina'	czipőink
lambid	czipőid	lambida'	czipőitek
lambida	czipőji	lambida'	czipőjük.

A közönséges többes jelelő a szamojédben is *t* (*da*),
la, a mely utóbbi *t*-vel váltakozik, p. o. *lambada* hóczipők;
kula holló, *kulela* és *kulet* hollók, *varnge* varjú, *varnget*
varjak, (varnju, varnjak). Egyébiránt a többesi *t* sokszor
elesik, s csak hehezettel érezteti magát, melyet a hiány'
jegy fejez ki, a mint azt a felhozott paradigma mutatja.
Tehát: *lambada* czipője, de *lambada'*, azaz *lambadat* czipő-
jök; *lambida* czipőji, de *lambida'*, azaz *lambidat* czipőjük.
Felette érdekes, hogy a szamojédben, különösen a jurák
szamojédben, a birtok többese *i*-vel van kifejezve, mint a
magyarban. A ki talán Castrén szamojéd nyelvtanában ¹

¹ M. Alexander Castrén's Grammatik der Samojedischen
Sprachen. Herausgegeben von Anton Schiefner. St. Petersburg, 1854.

bővebb tudomást szeretne találni az itt tárgyalt érdekességről, annak ajánlva ajánlom „*Szamojéd nyelvről, különösen annak tárgyi igeragozásáról*“ irt czikkemet, a Magyar Nyelvészet harmadik évfolyamában (1858).

II.

Nyelvtan.

Simonyi Zsigmond *Kis Nyelvtanának* 4-dik kiadása,¹ mely elhagyja a *ház, háza, házo, házu*-féle gyökök különbözőségeit) *mondattani* alapon készült, úgy mint az előbbi kiadások is, a középiskolák első és második osztálya számára. A könyv a hangtan után mindjárt a mondatokat és mondatrészeket mutatja fel 4 lapon, azután 2 lapon a beszédrészeket, s általmegyén az *igének* tárgyalására, természetesen, mondattani alapon.

Az első kiadás értesítésében ezt olvassuk: „E nyelvtant különösen két irányadó szempont különbözteti meg előzőitől. Egyik az, hogy mondattani alapon tárgyalja az alaktant, azaz *egészen az egyszerű mondat keretében*, a mondat részeiből kifejtve. Ennek szükségességét eddig is sokan hangoztatták, meg is kísértették néhányan, de nem találtak el a módját: egyszerűen megfordították a szokott rendet, az alaktant a mondattan elemei után tárgyalták, s természetesen nem sokat nyertek vele. — A másik az, hogy beviszi az iskolába a *nyelvtudománynak* mind azon *eredményeit*, melyeket az iskolába bevinni lehet. Megkísértették már ezt is néhányan, de kellő hozzá tudás és kellő megvágoltság nélkül.“

Annak szükségességét, hogy az alaktant a mondatokból kell kifejteni, sokan hangoztatták volt. Ez igaz; magam is egyszer nem épen szükségességét, de hasznosságát említém meg, midőn Imre Sándornak „Rövid magyar nyelvtan, középiskolai alsóbb osztályok számára“ című könyvéről a M. Nyelvőr Harmadik kötetének 253—260 lapjain (1874-ben) szóltam. Evvel kezdém ott, hogy „köny-

¹ Budapest, 1882. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés.

nyebb bírálni mint csinálni!“ s ezt most is vallom. Mégis lehet az iskolai grammatikák helyes vagy nemhelyes voltáról értekezni annak is, ki maga nem szerkeszt olyanokat. Tehát idézem az ott elmondottakból a következőket:

„A Rövid nyelvtan a 3. §-ban előszámlálja a nyelvtan részeit, úgymint: a *mondattant*, a *szótant* és a *hangtant* s hozzá teszi: „E részeket megfordított sorban szokták előadni, menvén az egyszerűbb és értelmetlenebb elemről az összetettekre és érthetőbbekre — a hangokról a szókra és mondatokra.“ S csakugyan e megfordított sorban adja elé azokat a könyv. Helyes methodus-e az?”

„Az anyanyelvet, úgy hiszem, nem szabad így tanítani. A hangtannal a legjobb gyermekeket el lehet vadítani, kínzássá lehet vele tenni a magyar nyelvtanulást. A helyes methodus az *érthetőről megyen az értelmetlenre*. Tehát a *mondattan* (ha így akarjuk az olvasó darabokat nevezni) legyen a könyvnek vagy tanításnak elején. Olvasó darabokat említek, *nem egyes mondatokat*, legyenek azok írókból szedve vagy csinálva s legyenek bár még oly helyesek is. A mondatos nyelvtanok iszonyú kárt okoztak már a latin, szóval, az idegen nyelvek tanításában; az *anyanyelv tanításában simpliciter eltiltanók*. Imre Sándor az Előbeszédben nagyon helyesen figyelmezteti a tanítókat, hogy az anyanyelv tényeit a tanulóval kell megtaláltatni, rendeztetni (*szabályoztatni* alig lehet, de igen is *a szabályt megéreztetni*): ámde „erre a hasznos, elmeélesítő foglaltosságra“ az egyes mondatok nem valók, arra egész olvasó darabok kellenek.

„Ezek kiszemelésére tanári ügyesség és tapasztalás meg egy kis jó ízlés is kell.“ —

„Én a régi irodalomból, p. o. Pesti Gábor meséiből, Heltai krónikájából, sőt még a régi biblia-fordításból is, teszem Rútnak könyvéből („Egy birónak napiban, midőn a birák fejedelemkednek vala, lőn éhség a földön“ stb.) kihagyván az archaismusokat, s a teljesen elavult szokat újabb, szokott szókkal pótolván, szedetném az olvasó darabokat. Kazinczy Ferencz bibliai történeteiben is nagyon jeles szakaszokat lehetne találni.“

„Az első legkönnyebb darabok olvasása és olvasgatása által ki kellene találtatni először a *nomen* és *verbum* különbségeit. Ha e két kategória tökéletesen világos a tanítvány előtt, mindjárt a mondatokra kell figyelmeztetni őt, mert a mondat az érthető. A második lépés tehát a nyelvtanításban a *mondat-ismertetés*. Ezután következzenek lassankint a *nomen*nek fajtái: fő-név, mellék-név, névmás, viszony-név, számnév, még az adverbium és conjunctio is ide tartoznak; az adverbium úgysis többnyire ragos adjectivum. Ezekkel egy időben, tehát mintegy a másik oldalon egyenlő lépéssel haladva, az *igének* fajait kell meg-megemlíteni, p. o. a *tud*, *tudhat*, *tudat*, *tudathat* stb. a mint az olvasó darabokban előfordúlnak.“ stb. stb.

Azomban a nyelvtanítás szemmel látott eredményei gondolkodóba ejtének engemet is, s azt találom, hogy az én javasoltam tanítás-út nem helyes; nem azért pedig, mintha a tudomány ellen vétene, hanem azért, mert vét a paedagogia ellen, mely tartozik a *tanulás könnyebbítésére* ügyelni. Mondattani alapon fejtegetni csak olyan nyelvnek az alaktanáát lehetne, a melynek úgyszólván, nincs is alaktani grammatikája, melynek alaktana tehát egy a mondattanával; mert ott tulajdonképen csak egy sorbeli kategóriákról lehet szó. De a mely nyelvnek az alaktana oly dús-gazdag, mint a magyaré, ott két sorbeli, egymástól nagyon különböző, kategóriákat kell tárgyalni, úgymint *alaktani* és *mondattani* kategóriákat. Ezeknek együttes felfogására és megértésére a gyermeki ész nem alkalmas. A pszichologiai tapasztalás azt mondja mindenkinek, a ki önmagára képes tekinteni s önmagának belső tüneményeit felfogni, hogy a *képzet-társulás* (idearum associatio) nemcsak az emlékezésnek alapja, hanem a gondolkodásnak is tárháza, melyből az merít. A képzet-társulás pedig nemcsak a belső analogiára — a benyomások hasonlóságára — hanem a külső analogiára — a hely és idő hasonlóságára is támaszkodik. A belső analogia azt követeli, hogy az egy sorbeli kategóriákba más sorbeli kategóriák ne vegyüljenek, más különben nem erősödhetik meg maga az analogia. A külső analogia azt követeli, hogy az egyik sorbeli kategóriák ne

hányattassanak széllyel a másik sorbeli kategoriák által, más különben nem erősödhetik meg a localis memoria, mely nagy támasza a képzet-társulásnak, s a megtanulást és megtartást igen nagyon elősegíti.

Mondattani alapon készült magyar nyelvtan, mely a középiskolák első és második osztályának számára van írva, kénytelen az alaktani kategóriákat a mondattani kategóriákkal együtt adni elő, tehát kénytelen egybevegyíteni a két sorbeli, egymástól nagyon különböző, kategóriákat s ez által széllyel hányni azon tényeket, a melyekből a belső és külső analogia keletkeznék. A mondattani alapon készült magyar grammatika szinte lehetetlenné teszi a képzet-társulást, s azért sem tanításra sem tanulásra nem való.

Azt vethetné valaki ellenemre: hisz a született magyar 10—12 éves gyermek nyelvtudásában ott vannak az alaktani kategóriák, csak eszméletébe kell azokat hozni. — De ott vannak a mondattani kategóriák is, s talán még teljesebben, mint a legmesterségesebben kigondolt mondat-theóriában; ezeket is csak eszméletébe kell hozni a született magyar gyermeknek vagy ifjúnak. Ámde ez az eszméletbehozás csak az előadott pszichologiai úton történhetik meg jól; azt az eszméletbe hozást a mondattani alapon készült nyelvtan megnehezíti, az eszméletben való megtartást szintén lehetetlenné teszi.

A mondattani alapon készült grammatikának eszméje nem támadt legelőször az én és Simonyi Zsigmond fejünkben; jóval előbb hányták-vetették Németországban s talán egyebütt is azt az eszmét. S tekintve a német nyelvnek alaktani szegénységét a magyar nyelv abbeli gazdagságához képest, gondolni lehet, hogy a mondattani alapon készült német grammatika nem véthet annyira a paedagogia ellen mint ilyenféle magyar grammatika. Pedig úgy látom, ott is megtérnek. Legalább Fricke¹ határozottan tiltá-

¹ „Es entblödeten sich selbst treffliche Schulmänner nicht, Sprachbücher zu schaffen, welche gleich auf der ersten Seite mit dem Satz bekannt machten, und die Konjugation früher abhandelten als die Deklination, — also das Schwierigere vor dem Leichtern“. Fricke,

kozik a mondattani alapon készült grammatikával űzött visszaélés ellen.

Azomban a rossz methodust is lehető jól adhatni elő, valamint a jó methodust rossz előadással lehet elrontani. *Simonyi Zsigmondnak épenséggel nem lehet hibául felróni, hogy mondattani alapon készített magyar nyelvtant a középiskolák első és második osztálya számára; ezt a methodust sokan ajánlották, s bizonyosan ajánlják most is. Tehát föltéve, hogy jó ezen methodus, s hogy avval sikeresebb lehet a tanítás, psychologiai és paedagogiai kifogások ellenére: mégis kérdés, helyesen jár-e el Simonyi az említett methodus követésében?*

Simonyi a Bevezetésben a hangokról, a nyelvjárások különböző kiejtéséről, vagyis a hangok változó színeiről szól, még pedig egész 8 lapon. Az 1. sz. alatt elmondja, hogy a magyar nyelvet nem beszélik az egész országban egyformán. A 2. sz. alatt verseket közöl a szegedi, székely-udvarhelyi, moldovai vagy csángó, palóc és göcseji nyelvjárások szerint. A 3. sz. alatt a *kapu* szón a magán- és mássalhangzók különbségét tünteti ki. Látni való, hogy nem helyes rend az, mely előbb szól a nyelvjárásokról s azután a magán- és mássalhangzók különbségéről.

A 4—9 sz. alatt a magánhangzókat emlegeti. Azt hiszem, elemi magyar nyelvtanba nem való olyan hangok felhordogatása, melyeknek nincs sem külön jegyek sem grammatikai értékük, melyek tehát csak különböző *hangszínek*. Elég itt a *vastag* (a, o, u), a *vékony* (e, ö, ü), és az *éles* (é, i) hangok előadása,¹ minthogy ezeken alapszik a *hangok összeférése*, vagy a *hangvonzat* (vocalisok harmoniája). De már az, hogy valamit némelyek így, mások úgy neveznek, hogy a magyar *eczet* a tót *ocet*-ből való;

Erziehungs- und Unterrichtslehre. Mannheim, 1882. Fricke is paedagogiai elvnek azt veszi: Nem, hogyan lett a dolog, hanem miképen lehet azt könnyebben megtanulni, az az elemi és középiskolák feladata.

¹ Révai nevezé *vastag, vékony, éles* hangoknak az önhangzókat, s ez az elnevezés jobban fejezi ki physiologiai természetüket, mint az *al* vagy *mély*, a *fel* vagy *magas* és a *közép* elnevezés. Az *ú*-t is oly fentén vagy magasan éneklük, mint az *i*-t.

hogy valahol *tamplomot* ejtenek templom helyett, vagy *kapával* dolgoznak, másutt meg *ezeknél* vannak stb. stb. nem az első osztálynak való tantárgy.

A mássalhangzókról a 10—32. sz. alatt szól. Ezek felosztását jobb közönséges szokás szerint (mert elemi grammatikában vagyunk, a hol a hangok physiologiai eredetéről, rokonságáról nem szabad bölcsekedni), s a *latin elnevezések kíséretében* adni elő (mert emlékeznünk kell, hogy egyéb nyelveket is tanítunk a középiskolákban, s hogy szükséges a *latin, szokott, műszókat* megtartani s korán megismertetni a tanítvánnyal). Simonyi nagyra van a kiejtés által előálló hangváltozással, s a különböző vidékeken hallható hangkülömbösséggel. A hangok assimilatója oly természetes a folyó beszédben, a milyen nehéz azt írással kifejezni, s a milyen szükségtelen is ezen fáradozni. P. o. a *mekkapom, áddobom* félék nem támaszthatnak állandó hangképeket a magyar elmében; mert ha kérdezzük: megkaptad-e? azt felelik reá: *meg* ám, nem pedig: *mek*, vagy: még *meg* nem kaptam, nem pedig: *mek* nem kaptam. Az *áddopta* szó sem támaszthat állandó hangképet, mert bizony „én *át* nem *dobom*, te sem *dobod át*.“ — A különböző vidékeken hallható kiejtések pedig nem elemi nyelvtanba valók, annál kevesbbé a *ᾠπα λειγόμενα*-k, melyeket itt-ott a Nyelvőr hoz elő, s a melyeket, ha állítólagos helyökön megkeresnők, talán meg sem találunk.

A hangtan után a mondatot és mondatrészeket, azután a szók fajait vagy a beszédrészeket sorolja elő röviden. Természetesebb rend lenne: a hangok után a szók fajait, s ezután a mondatok fajait mutatni fel. A 46. szám alatt olvassuk: „Néha nem azt nézzük, hogy a szó milyen része a mondatnak, hanem azt, hogy a szónak magának milyen jelentése van a beszédben“. — Alkalmassint nem *néha*, de okvetetlenül *mindenkor* s legelőbb is azt kell néznünk, hogy mit jelent a szó, mert a jelentése után tudhatni meg, hogy milyen része a mondatnak. De már ez is oda mutat, hogy a szótan előbb való a mondattannál.

„Ilyenkor tehát, folytatja Simonyi, nem azt kérdezzük, hogy a szó milyen *mondatrész*, hanem hogy micsoda

beszédrész.“ A beszéd bizonyosan mint valami egész, úgy áll nemcsak a tanítvány, de a tanító képzeletében is, s annak az egésznek bizonyosan egy-egy része a mondat, s végre a szó a mondatnak egy-egy része. A logika ellen vét tehát amaz előadás, azért érthetetlen a tanuló előtt, kiben nagyon erős a logika, bár ennek a nevét sem hallotta még. *Meglehet győződve a tanító, hogy mindannyiszor vét a természetes logika ellen, valahányszor a tanítvány nem érti.* Simonyi külföldben is nagyon homályosan fejezi ki a tanait. Lehet-e homályosabban tenni ki a nomen-nek és verbumnak különbségét, mint azt a 47. szám teszi? „Vannak szók, melyek már maguk egész mondatot tesznek, mert nemcsak az állítmány van bennök kifejezve, hanem az alany is (én, ők). Az ilyen szókat *igéknek* nevezik, a többi mind *névszó*. A névszók csak mondatrészek szoktak lenni, nem pedig egész mondatok.“

Én jól értem azt, de a gyermek, a kiben most akarunk grammatikai eszméletet támasztani, megértheti-e az abstract gondolatot? — S Simonyi a következő 48. szám alatt így folytatja: „Némely névszó lehet egy mondatban alany, másban állítmány, ismét másban tárgy, vagy határozó, vagy jelző. Az ilyen névszót, mely egymaga mindenféle mondatrész lehet, *főnévnek* mondjuk.“ Lehet-e 10 éves fiú számára ennél még homályosabb definitióját adni a főnévnek?

Simonyi előbb az ígét tárgyalja, azután a névszót, tehát az alakjaival dúsabbat és azért nehezebbet eleibe teszi az egyszerűbbnek és könnyebbnek. De az nem volna épen baj, csak helyes lenne az előadás; ne volna hol homályos, hol hézagos, hol a nyelv ellen vétő. Mind annyszor homályos, mikor „néha“ szóval utasítja el a tanulót, p. o. az 58. sz. a. a tárgyatlan ígének egyes számbeli második személyének *jele l* vagy *sz*, de *néha* semmi jele nincs. — Az 55. számban *személyragokról* volt szó; miért nem nevezi itt *ragnak* az *l*-et vagy *sz*-et? Miért nem mutat példát arra, hogy a második személynek néha nincs ragja? A *vagy, méggy* (a 92. sz. a. *mész* áll) alakra, vagy a parancsolóra (légy, menj, tudj, láss) nem könnyen jut a tanít-

vány. — Az 59. sz. a. mondja: „A harmadik személynek rendszerint semmi jele nincsen, de *néha n* a jele.“ Miért nem világosan mondani, hogy az *n* csak a jelentő módban, s ott is csak a rendes igékben nincs meg, de megvan a rendhagyókban (vayon, megyen, teszen, viszen stb.; tön, lön, vön stb.) s megvan a többi módban, a jelentő módon kívül? Vagy azért nem szabad ily világosan szólni, mert itt a mondat rendszerénél fogva az imperativusról és conjunctivusról még nem lehet szó? Úgyde ez csak azt bizonyítaná, hogy felette bajos teljesen és okosan adni elő az alaktant, ha a mondattanba szorítjuk; s hogy az alaktan kategóriái nagyon különbözők a mondattan kategóriáitól, tehát mindegyik kategóriai sor külön-külön adandó elő. — 62. sz. a. „A többes számnak harmadik személyében *nek* vagy *nak* a rag, vagy pedig csak *k*. Néha *a* vagy *e* a kötő (segéd-) hangzó.“ Milyen homályos ez! Én magam sem mondhatnám, hol csak *k* a többes harmadik személynek ragja a tárgyatlan igében. Azután mit jelent ez? „Néha *a* vagy *e* a segédhangzó“! Tehát ez valami bizonytalan, keresetlen?

A tárgyas igeragozásban is sok a hézagosság és helytelenség. P. o. *látám, tenném, látád, tennéd*-féle alakokban az *n, d* előtti *á-t é-t* segédhangzónak van kiadva. A 64. sz. pedig a grammatikai vétkeknek valóságos „feszé“, a HB. szerint. Lássunk némelyét. „A harmadik-személyű tárgyas rag, melynek soha sincs kötőhangzója, mélyhangú igéknél *ja*, magashanguaknál *i*; néhol azomban *a, e*: *várt-a, nézt-e, hallj-a* (ez igazán hallatlan!) *teljesíts-e*; sőt néhol semmi jele nincsen, de mégis másképp hangzik az ige, mint a tárgyatlan ragozásban, mint *irá* és *ira*; *irná* és *irna*. . . . Az *s, sz, z* végű igéknél *j-t* nem mondunk, hanem a helyett *m e g n y ú j t o t t s, sz, z* hanggal ejtjük őket; *olvassa, issza, húzza*.“ Hogy a *hallja* szóban a tárgyas rag *a* volna, így: *hallj-a*, ez az állítás nevezetes eredménye a nyelvtudománynak; még csudálatosabb a *tekints-e* taglalás! A *nyújtott* hangú *ss, ssz, zz* pedig valóságos üstökös a nyelvtudományban; de Simonyi a felsőbb osztályok számára írt Nyelvtanában is „a mássalhangzókat hosszan hangoztatja,

mint a magánhangzókat. P. o. „ebben a szóban *vissza* tulajdonkép nem két *sz* hangot ejtünk, úgymond, hanem csak két annyi ideig hangzik az *sz* hang, mint ebben: *Tisza* stb.“ (Lásd a nevezett Nyelvtan 6. lapját). E szerint a *pp*, *tt*, *gg*, *kk* stb. mind hosszan hangoztatott mássalhangzók! Ezután, nem tudom, így írjunk-e: kalapp-al, vagy kalappal, tökk-el vagy tö-kkel, hogy a *hosszú* hangoztatást kifejezzük; mert ha a régi mód szerint: *kalap-pal*, *tök-kel* írjuk, kettős p-t és kettős k-t ejtünk, azaz, kétszer ejtjük ki a p-t s kétszer a k-t, a mi nem volna szabad többé.¹

Az *igeidőket* oly magyar szóalakokkal vagy szó-fűzésekkel mutatja be, a melyeken az új kovácsolás melege nagyon megérzik. Mert a szegény magyar nyelv, úgy a mint van, nem illik a Simonyi theoriájába. A 87. sz. a. ezt olvassuk: „A beálló cselekvés így volna (ha t. i. elég okos lenne a magyar nyelv:) *írni fog vala*; de ezt nem használjuk, hanem azt mondjuk: *hozzá fog vala az íráshoz*, vagy *írni kezd vala*.“ — Ugyan ki mondja ezt? Itt már jó

¹ De bizony nem ejtjük kétszer ki a p-t, ha azt mondjuk *nappal*, „hanem ajkunknak megadjuk a p kiejtéséhez szükséges helyzetet, s azután tovább tartjuk összenyomva, későbbre halasztjuk megnyitását, az exploziót“. Így tanít Simonyi „A mássalhangzók hasonulása magyarban“ című értekezésben (Nyelvtud. Közlemények XIV. kötetének 71. stb. lapjain). — Az ajkak összenyomásának különböző tartását világosan érezzük, ha ejtjük *na-pot*, s ha ejtjük *nap-pal*. Ez utóbbinál az összenyomás addig tart, míg két p-t ejthetnénk, mert az első p-t az első szótaggal, a másik p-t a másikkal ejtjük. Az elsőbbinél pedig csak a másik szótaggal ejtjük ki a p-t. Simonyi azt mondja ugyan, hogy a tudományos hangtan szerint komolyan nem állíthatunk olyan képtelenséget, hogy egy v-ből t válhatik (bottal) vagy egy z-ből n (annál), hanem csak elhanyagoljuk a gyengébb (v, z) hangot, s *virtualiter* tartjuk meg az által, hogy az erősebb (t, p) hangot megnyujtjuk, azaz explozióját annyi ideig halasztjuk, a mennyit a z vagy v kiejtése venne igénybe (németes: nimmt in Anspruch-féle magyarság). — Hisz transsubstantiatiót mi sem hiszünk, de az assimiliatio vagy hasonulás még is a v-vel és z-vel mintegy megöregbíti a t-t és p-t, vagy ezek elnyelik amazokat. Ha a két gyenge hang kerül össze, egyaránt mondhatjuk: *avval*, *errel* vagy *azzal*, *ezzel*. A kettős mássalhangzót mindig kétszer articuláljuk, egyenlő hosszú idő kell nekem a *kalapra* és a *kalappal* kiejtésére, azért képez mind *pr* mind *pp* positiót a magyar nyelvben.

lenne az író nevét kitenni, a kinél megtalálta Simonyi, hisz a Nyelvtanában szereti a legközségesebb kifejezések után is az A. B. Cz. D. stb. kitenni, melyek az írókat mint forrásokat jelentik. Hát még milyenek a jövőnek kifejezései: *majd ír* (folyó jövő), *majd irt* (befejezett jövő), *majd fog írni* (beálló jövő)! Én délben sétálván megbotlám s *majd elestem*, erről azt hiszem, hogy délben történt, tehát elmúlt dolog. De nincs úgy; ez: *majd elestem*, „a jövőben befejezett cselekvény,” Simonyi tanítása szerint.

*

Mennyire nem alkalmas — legalább ügynevezett *elemi* tanításra szánt könyvben — mondattani alapon írt nyelvtan, kiki tapasztalhatja, ha Simonyinál a *névszó* tárgyalását tekinti. Ott van „*I. A névszó mint állítmány*, s legott (96.) olvassuk, hogy a névszó maga nem lehet állítmány, pedig a 48. sz. alatt azt tanította volt, hogy „némely névszó lehet egy mondatban alany, másban állítmány” stb. pedig itt (97.) e példák állanak: Isten kegyelme nagy gazdagság. Jó az Isten stb. — Ellenkezőleg hát: a magyarban minden névszó egy maga lehet állítmány, nem kell „copula.” *A van, vannak* többet jelentenek, mint a német „ist”, vagy a latin „est”; *Isten van* más jelentésű, mint: *isten jó*; *vannak emberek* és *jók az emberek* is különbözik egymástól, csak bajos azt gyermeknek megmagyarázni. A Simonyi magyarázata nem is áll, melyszerint „azért hagyjuk el a *van* és *vannak* igét, mert a jelentő mód és a folyó cselekvés nincs bennök megjelölve, a 3. személyt pedig nem szükséges külön kifejezni.” — Dehogyan nincs abban kifejezve a jelentő mód és a folyó cselekvés (vagy lét). „*Van* pénzem” csak jelenti hogy *van*, azt is jelenti, hogy *addig van*, míg el nem költöm. De miért nem szükséges a 3. személyt külön kifejezni, azt kellene Simonyinak megmagyarázni: de az nem elemi tankönyvbe való. *II. A névszó mint alany.* Itt szokás, *nap, láb, példák, dolgozni, ő, rossz az alanyok*; *III. A névszó mint tárgy* (fecskét, fecskéket, bégni, jót, engemet). Föltetszik, hogy mintegy ki van emelve, hogy „a névmásokhoz is oda tehetjük a tárgyragot.” — *IV. A névszó*

mint határozó, itt a határozásnak oly sok fiókja van, hogy bizony nagy dolog, mindenkor eltalálni az igazít. Ezek a fiókok 15 lapot foglalnak el, (az első tanévi tartalomban, s 24-et a második tanévben.) — V. A névszó mint jelző, 1. melléknévi jelző; 2. főnévi jelző. Itt *Péter fia* s az *ő fia* egyaránt főnévi jelző. Igen bajos megértetni a gyermekkel, sőt az ifjúval is, hogy *Péter*, *ő* jelzők, ha a jelzőnek tisztte a dolgok *minőségét* fejezni ki. Jobb is volna a birtoki és birtokos viszonyt nem a jelzőnek, hanem az alanynak kategóriájába tenni. — Azonban ha keresztül verekedtem is ezen a szakaszon, nem hiszem, hogy a tanítvány evvel a fáradságos munkával értelmes fogalmat szerezhetne magának a magyar névszóról.

Az eddigiekből bizonyossá válik az, hogy igen nehéz vagy épen lehetetlen is a magyar alaktant a mondattani kategóriák szerint úgy előadni, hogy teljes és könnyen felfogható, vagy megtanulható legyen az alaktan. Hogy mily sikerrel birkózott meg Simonyi avval a nehéz feladattal, azt Riedl Frigyes oly alaposan megmutatta az Egyetemes Philologiai Közlöny hatodik (1882-ki) évfolyamában, hogy minden tanító és tanár igazán épüléssel olvashatja. Ebben a jeles bírálatban meg vannak említve „a nyelvtudománynak mind azon eredményei is,” melyeket Simonyi be akar vinni az iskolába, s melyek közül egyet-kettőt én is megérintettem. Riedl véleménye az, hogy alig lehet Simonyinak Kis nyelvtanát sikerrel vezér könyvvül használni a középiskolák első és második osztályában, s azt a véleményt nagyon indokoltnak tartom.

*

Simonyi 1879-ben *felsőbb osztályoknak és magánhasználatra* is adott ki Nyelvtant; ez 1883-ban harmadik kiadásban jelene meg,¹ valamivel rövidebben (I—VIII. meg 1—200 lap), az első kiadásnál (I—VIII. meg 1—232 lap.). Minthogy „felsőbb osztályoknak”, tehát *iskolai könyvvül*, van

¹ Magyar Nyelvtan felsőbb osztályoknak. Írta Simonyi Zsigm. Harmadik kiadás. 1883.

szánva: méltán azon figyelemmel olvassuk és gondolkodunk rajta, milyet *iskolai könyv* megkíván, kívált ha némileg törvényes tekintettel, mint a tudománynak lehető legjobb kifejezése lép fel. Figyelemmel olvasván azt s gondolkodván is rajta, keletkező észrevételeimet nem akarom elnyomni, hanem közlöm a végett, hogy mások is gondolkodjanak rajta, s együtt keressük azt, a mit a tudomány helyesel, s a mit a középiskolákban tanítani lehet. Mert vannak a magyar nyelvtudománynak is részei, legalább részletei, a melyek a teljes tudományból nem maradhatnak ki, de azért középiskolai tanításra még sem valók. A tanítás merítsen a tudományból annyit, a mennyit a tanítás célja megkíván, mely különböző nemesak a tanítványok korához és képzettségéhez képest, hanem a kitűzött feladathoz képest is. Másképen, ha nem is mást, kell a gymnasium alsóbb osztályaiban tanítani, másképen, s talán mást is, annak felsőbb osztályaiban taníthatunk; az egyetemi előadás a tudománynak minden részeit tartozik felvenni, sőt még felfedező kutatásokat is tenni. Viszontag a hamar nyerendő gyakorlati készség lehető legrövidebb uton siettetí a tanítást, mely tehát kevés szóval a legbizonyosabbat nyújtja.

Simonyi a Bevezetésben a Halotti beszédet azon kijelentéssel közli, a melylyel az akkori emberek olvasták volna; közöl néhány szót is az „alapnyelv“-ből, a melyből a finn-ugor rokon nyelvek kisarjadztak volna. Egyik sem gymnasiumi tanításra való. Miképen ejték a Halotti beszédet, azt alkalmasint nem lehet tudnunk; de hogy nem úgy olvasták, mint Simonyi gondolja, egy cikkben alább mutatom meg. A finn-ugor nyelvek alapnyelvét az egyetemi előadás kikutathatja: a gymnasiumban ezt a „terra incognita“-t meg sem említjük. De a „terra cognita“-ból, azaz valóságos, *nem képzelt*, rokon szók és rokon alakok tömegéből lehetne itt-ott, mintegy füszerül, egyet-mást a gymnasium legfelsőbb osztályában is előhozni. P. o. a magyar „fejébe teszi a kalapot“, a finn is panee (teszi) päähänsä (fejébe) a kalapot. Feltetsző észjárás ez; még feltetszőbb azért, hogy egy a magyarban és finnben. Egyébiránt a Halotti beszéd „kora-

beli“ olvasását és a néhány alap-nyelvi szót leginkább azért említem meg nemhelyeslőleg, hogy mások talán helyesnek tartván, ne kövessék Simonyi példáját. — Simonyi az I. lapon *Havasalföldet* ír; ebben se kövessék mások, mert az *Havas-el-föld*; *havaseli*ekről, *Havas-eli* földről igen számos oklevél és történeti elbeszélés szól a XVI. és XVII. században; s ezen oklevelek és történeti elbeszélések tanúsága közelebbről, de sokkal közelebből érdekli a középiskolai tanítványokat, mintsem a finn-ugor alapnyelv, a melyet képzelünk. Nem is árt tudniok, hogy *Havas-al* azt jelenti: Subalpinus, *Haval-el* pedig: Transalpinus. A volt Oláhország *Havas-el-föld*, egész a Dunáig terjed: a *Havasalja* pedig csak *alja*, vagy *lába* volna a Havasnak. Igaz, a ki egynek tartja és tanítja a *különözni* és *külömbözni* szokat, mert állandóan *külön*séget ír *külömbség* helyett, mint Simonyi, az előtt talán figyelemre nem méltó az a *magyar történeti* tanúság, mely az *Erdő-el*, *Havas-el* országnevekben rejlik: de mi nagyra tesszük azt a tanúságot is, s bátor vagyok felszólítani a tanárokat és tanítókat, ne írják és ne is tanítsák *Havasalföldet* *Havas-el föld* helyett, valamint arra is felszólítom, ne tartsák *különségnek* a *külömbséget*; hanem *különözzék* el, a mi nem együvé való, de *külömbözzék* meg az együvé valók közt is a nagyobbbat a kisebbtől, a jobbat a kevesbbé jótól.

*

A nyelvtannak három része van: *hangtan*, *szótan*, *mondattan*. Ez után Simonyi az első kiadásban azt írta volt: „E felosztásban a beszédnek legegyszerűbb részeiből, a hangokból, indulunk ki s jutunk el végre a legösszetettebbekhez, a mondatokhoz. *A kik először tanulják a nyelvtant, azok a mondatokból indulnak ki*, mert a beszéd csupa mondatokból áll; a mondattanban tanulnak a szavakról is, mert a mondat szavakból áll, s így a mondatnak teljes megértéséhez a szavak átértése is (?) szükséges; végre a hangokkal is foglalkoznak, mert a szavak hangokból állanak, s a szavaknak némely változásait csak úgy lehet megérteni, ha ismeri az ember a hangok természetét és változásait.“

A kik először tanulják a nyelvtant, akár ifjak, gyermekek, akár öregek legyenek is, azok hogyan indulhatnak ki a *legösszetettebből*, tehát a legnehezebből, a mondatokból? Nemde, a józan ész azt tanácsolja, hogy az a *legkönnyebben érthetőből* induljon ki. Vagyis a ki először tanulja a nyelvtant, *annak a tanítását a legérthetőbbel kell kezdenünk*: a legérthetőbb pedig sem nem a legösszetettebb, a mondatok, sem nem a legegyszerűbb, a hangok, hanem a *szók*. Hasonlattal is lehet felvilágosítani a kérdést.

Valakit, — s ez legyen fiú vagy leány, mert annak taníttatásáról szólnunk — tehát egy valakit a madarak ismeretére akarván tanítani, bizonyosan nem avval kezdenők a tanítást, hogy tudósan értekeznénk a madár-seregtről, annak rendjeiről, megkülönböztető jeleiről stb. sem avval nem kezdenők a tanítást, hogy tudósan értekeznénk a madártest alkotásáról, részeiről, s ezeknek physiologiai elemeiről: hanem legelőször tyúkot, verebet, fecskét, pacsirtát, szóval kezünk ügyébe eső madarakat vennénk elő, s neveikre, valamint életmódjuk és egymástól való különbségeik felfogására tanítanók tanítványunkat. A madarak tudományosan feállított rendszerét későbbre halasztanók, a madártestek physiologiai ösmertetését pedig bizonyosan legutóljára hagynók. A kezünk ügyébe eső, s egyszersmind legérthetőbb dolgok a nyelvtanításban a *szók*, ezekkel tehát, vagyis az úgynevezett alaktannal, kezdjük a nyelvtanítást. Legott azomban mondatokat készítettünk, gyakorlás végett, a nélkül, hogy a mondatok theoriájába belétevedjünk, s legottan az alaktan műszavait, kategóriáit, a mondattan műszavaival, kategóriáival tetézzük. Két úrnak a tanításban sem lehet szolgálni, pedig nem is azért nem, hogy meg ne szerettesük az egyiket s meg ne útáltassuk a másikat, hanem azért nem, hogy a tanítvány meg ne vesse mind a kettőt különbség nélkül.

*

A *hangtant* Simonyi három fejezetre osztja, hogy *mi-csoda hangok vannak* a magyar nyelvben, *hogyan változnak el*, s *hogyan írjuk azokat*. Ez helyes. De a *magánhangzó-*

kat és mássalhangzókat pusztá neveik jobban határozzák meg, mint Simonyinak eme sok szava: „A hangok közt mindenek előtt két nagy osztályt különböztettünk meg; azokat, melyek magukban is szoktak szótagot képezni (*ti-e-i-tek*), azaz a magánhangzókat, és azokat, melyek csak magánhangzóval együtt szoktak szótagot képezni, azaz a mássalhangzókat.“ — Tehát „mindenek előtt“ két nagy osztályt különböztettünk meg: hát *azután* következik-e még több nagy vagy kis osztály? S ha véletlenül nem azt szokták volna tenni a hangok, a miről meg akarja Simonyi ösmeretni?! mert vannak ám nyelvek, a melyekben minden szótag mássalhangzóval jár, úgy hogy ott ki sem írják a magánhangzókat. Vajjon ilyen nyelvet magánhangzók nélkül beszéllenek-e? A magánhangzó azért az, mert magánhangzik, mint: a, o, u, e, i, stb. a mássalhangzó azért az, mert nem magán, hanem mással hangzik, mint: k, t, p, stb.

Azután — az én véleményem szerint — a magyar nyelv hangtanában csak azon hangi tűnemények vagy változások említendők; a melyeknek *alaktani* vagy *grammatikai* értékek van s a melyek nagy nyelvjárásokat jellemeznek. A magyar magánhangzók különbsége az, hogy *vastagok* (a, o, u), *vékonyak* (ä-[azaz e] ö, ü) és *élcsék* (é, i), továbbá hogy mind a három osztálybeliek rövidek lehetnek és hosszúk. Szokás most *mély* vagy *al*, *magas* vagy *fel* és *közép* szókkal jelezni a magánhangzókat: jobb a Révai-féle megjelzés, mert jobban fejezi ki a magánhangzók mivoltát. Az emberi szó, még inkább az emberi ének, alantan is ejti az *i*-t s nagyon fenten az *u*-t: a *mély* vagy *al*, *magas* vagy *fel* szó stb. nem fejezi ki semmi mivoltát a hangnak. Tudjuk, hogy ezen osztályozás szerint a magyar szók *vastag* és *vékony* rendűek, (halhatatlanságnak, élehetlenségnek), s azonkívül *közlő* rendűek, a melyekben éles magánhangzó mind vastag mint vékony magánhangzóval találkozik, mint: leány hernyó derék, leányok hernyók derekak stb. . . . A mely változást a mássalhangzók és a magánhangzók találkozása versben okoz, az nem ide való, mert *nincsen alaktani értéke*; valamint a magánhangzók különböző színei is, a mint tájankint érezhetők, kimaradhatnak,

mert azoknak sincsen alaktani értékök. Egy nagy tájjellemzést, az *ö*-zést, lehetne, sőt talán kellene is, jobban kiemelni az iskolai nyelvtanban, a mint szokás azt tenni és Simonyi is tette.

Valamint a magánhangzók rövidek és hosszúak, úgy Simonyi a mássalhangzókat is *rövideknek* és *hosszaknak* tanítja, mert, úgymond, a *Tisza* szóban az *sz* rövid, ellemben a *vissza* szóban az *sz* hosszú. Nem járok utána, hogy melyik hangphysiologus tette ezt a fölfedezést, vagy Simonyi maga a felfedezője? De alaptalan. Mássalhangzó az, a mi nem magában, hanem csak mással hangzik, tehát maga nem hangzó. Tulajdonképen a hangnak gátja. Ez a gát lehet erős (két mássalhangzó), lehet gyenge (egy mássalhangzó). A magánhangzó természetesen könnyen győz a gyenge gáton (egy mássalhangzón), s azért rövid, p. o. *kel*; nehezebben győz az erős gáton (két mássalhangzón), azért késlelteti a kiejtést, azaz hosszúnak mutatja, p. o. *kell*. De nem a gát, azaz az *egy* vagy *két* mássalhangzó, hanem a győzni akaró önhangzó rövid vagy hosszú. Legvilágosabban mutatja a dolgot, ha belhang az egy vagy két mássalhangzó, s ha betűzzük a szókat p. o. *Ti-sza*, *visz-sza*. Ezért van hosszú *í* és *ü* ezekben is: „Kis kacska fürdik fekete tóban.“ Az *s*, *k* miatt látszik hosszúnak az *i*; az *r*, *d* miatt látszik hosszúnak az *ü*.

A 35. 36. 37. számokban szükség és ok nélkül zavarja össze az össze nem tartozókat. Mert az *iskola* vagy *oskola*-féléket nem kell a hangilleszkedés szabálya alá vonni, mert van *istálló*, *istáp*, *istráng* vagy *estráng*, *István* vagy *Estván* stb. is. Ezeket az idegen szók kategóriájába helyezzük, s külön szólunk róluk. A *kalandárjom*-féléket sem teszem az illeszkedés alá; mert van *kontrektus*-féle is; ezek is hát az idegen szók kategóriájába valók.

A *való illeszkedést* e két példa világosítja meg: *halhatatlanságnak*, *élhetetlenségnek*; valamint a közlöket a *hernyó*, *leány*, *derék* példák világosítják meg. A hangilleszkedés azonban nem terjeszkedik ki a compositumokra, tehát: *húsvét*, *éjtszaka* stb. kevés kivétel van, milyen az *innep*, a köz- és irodalmi nyelvben.

A 38. szám alatt a zárt és nyílt hangok változásáról beszélvén, a példák közt ott vannak ezek is: *honn*, *hazúl*,

haza. Simonyi tehát egynek tartja-e a *hon* és *haz* szókat? Hogy valóban különbözök, mint a finn *huone* és *kota*, világos; lásd a 9. lapot. A *volt*, *holt*, *költ*, *tölt*-féleket is más okból, nem a nyílt és zárt hangok változásából kell megfejtetni; lásd a 23. lapot.

A mássalhangzók változásai közzé idegen nyelvekből vett példákat kever Simonyi, mit nem szabad tenni. Más: a magyar szók hangjainak változása, s egészen más: hogyan változtak el idegen szók a magyar nyelvben. Tehát: Erzsébet, páncézy, szintügy mint: porkoláb, selejt, sorompó stb. stb. az idegen szók kategóriájába esnek.

*

A hangtan után következik a *Szótan*. Ezt Simonyi két szakaszra: *Jelentéstanra* és *Alaktanra* osztja. Tárgyalja pedig a Jelentéstant 65—184, tehát 119 számban egész 40 lapon. Nagy gondot és szorgalmat fordított e szakaszra. Nem vagyok annyira járatos a grammatikák irodalmában, hogy megnevezhetném ez *ujításnak* első indítóját, — mert *annak nézem a külön tárgyalt jelentéstant*, — lehet hogy Simonyi kezdi meg. Azt kérdem tehát az előttem lévő külön való jelentéstantól és külön való alaktantól: *nyer-e a különítés által a tudomány maga?* s ha ez nyerne is valamit, *használ-e az elkülönítés a nyelvtanításban?*

A szók eredeti jelentését az alaktól elvontan adni elő, annyi, mint a tőszóknak jelentésestül való előadása, mit a szótárban lelünk. A tőszók összességét bizonyára nem foglalhatjuk a nyelvtanba. Minden további jelentése a tőszóknak képzők által járul az eredeti vagy első jelentéshez; tehát képzők nélkül elő nem adható, nem is érthető. *A képzők előadása pedig okvetetlen az alaktanba való.* E szerint, a mit a nyelvtanban képzők nélkül adhatunk elő a szók jelentéséről, az nem sok, mert nem lehet szótár a nyelvtan, s azt a nem sokat is kénytelenek vagyunk az alaktanban ismét megemlíteni, ha abban szükség van rája. Ezt a nem sokat tehát külön hozni elő, s azután újra az alaktanban is tárgyalni, avval bizony nem nyer a tudomány. Lehetne azomban úgy is felfogni a jelentéstant, hogy okát fokát

adja a tőszók jelentésének, hogy megmondja, miért „ember“ vagy „három“ a magyar nyelvben a latin „homo“ vagy „tria“ helyett? Szóval, hogy megfejtse a jelentések eredetét. Simonyi nem teszi azt, mert nem is teheti, mert azt senki sem teheti úgy, hogy iskolai könyvbe bevehető volna. Széltire hosszára lehetne ugyan a szók és jelentéseik eredetéről bölelkelkedni, de az bizony elme-futtatásnál egyéb nem lenne. A külön tárgyalt, de a tőszók jelentésére szorítókozó jelentéstannal tehát mitsem nyer a tudomány.

Használunk-e vele a tanításnak? A tiszta ital nem válik tisztábbá, ha egyik edényből a másikba töltöm, csupán azért, mert mulat a töltögetés.

A tudás érdekét nem nevelem az által, hogy a dolgot itt is megemlítem, de csak félig-meddig, mert másutt tüzetesebben kell tárgyalnom. A külön tárgyalt jelentéstán tehát inkább árt, mintsem használ a tanításnak. Ennél fogva azt hiszem, *nem kell nyelvtanainkba befogadni azt az újítást, mely az alaktantól külön adja elő a jelentéstant.*

Minthogy én szükségtelennek, sőt inkább károsnak is tekintem a jelentéstant, nem is szólok többet a Simonyi jelentéstánáról, mégis megérintek egyet-mást, mi nemcsak a jelentéstánra vonatkozik. Simonyi tudományos ember, de talán nagyon is ki akarja mutatni nyelvmetaphysikai tudományát; azért gyakran igazolja a közmondást, hogy a nagyon-nagy él könnyen kiesorbúl. Az ő definitióji, mert igen tudományosak akarnak lenni, sokszor igen homályosak, többnyire szókkal áradozók. Idézem p. o. a 68. számot.

„Az igazi szavak vagy valami történőt, haladót, változót fejeznek ki, vagy pedig valami állandót, megmaradót. Ha p. o. azt mondjuk, hogy a gyermek *fél*, ez annyit tesz, hogy most fél valamitől, de mikor még nem látta a tárgyat, nem félt, s ha eltűnik előle, megint nem fog félni; tehát a *fél* szó olyasmit fejez ki, a mi egy ideig történik, de azután elmúlik, változik. Ellemben, ha azt mondjuk, hogy a gyermek *félénk*, itt már maradandónak képzeljük ezt az állapotot, itt már állandó állapotja a gyermeknek, hogy fél A történést, változást jelentő

szavak az *igék* (verba), az állandóbb dolgok nevei *névszók* (nomina).“

Ilyen beszéd a magyarázó tanítónak szájába, nem tankönyvbe való. Ezt az előadásra jegyzem meg. A definitiót illetőleg, van benne igaz; ὁὄσις-t azaz *létet* jelent a névszó: de a nyelvtanban érthetőbb, megfoghatóbb jelekből szokás a definitiót képezni. Ihász Gábor Magyar Nyelvtana (huszonharmadik kiadás, 23. szám alatt) így definiálja vagy írja le a névszó fogalmát: „A névszó valamely személyt, tárgyat, tulajdonságot vagy mennyiséget jelent“, s az *igét* (a 90. szám alatt) emígy: „Az ige az alany cselekvését, szenvedését vagy másféle állapotját jelenti.“ Érthetőbb, megfoghatóbb, mint a Simonyinak az állandóról meg a változóról vett definitiója. Kühner is, a tudósok számára írt görög grammatikájában így definiálja a névszót és ige-szót: „Das Substantivum bezeichnet einen Gegenstand (Person oder Sache); — das Adjectivum und Particip bezeichnet eine Eigenschaft des Gegenstandes; — das Verb bezeichnet eine Thätigkeits-Aeusserung“. ¹ Nem érhetjük-e be mi is ily világos, rövid meghatározással?

Az igék különböző jelentéseit vagy a mondatban fejti meg, p. o. *járja a csárdát, bejárja az országot, az nem járja meg*; — *avval beéri, a dudva fölveri* stb. stb. vagy ha képzők módosítják jelentéseiket, tehát az alaktan számol azokról; hiába fáradozik azokkal a jelentéstan. — Néhol Simonyi a nyelvnek világos részeit, mintegy szántszándékkal, nem akarja látni és másokkal láttatni. A 119. szám alatt olyan határozókról beszél, a melyek *töveit* nem érezzük, úgymond, vagy a melyek *ragjait* nem érezzük többé. A tövet nem érezzük p. o. ebben: *reggel*, továbbá ezekben: *igazán, magyarán, méltán*; — a ragot nem érezzük, úgymond, a *részint, alkalmasint, alá, soká* szókban; — sem a *tőt* sem a ragot nem érezzük ezekben: *honn, haza*. — Kik azok a nem érezők, az iskolázatlanok-é, vagy az iskolázottak? Az iskolázatlanok, természetesen, semmi

¹ Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache I. 279. (Hannover 1869).

grammatikai jelenséget vagy tényt nem érznek: de az iskolázottak bizony megérzik, hogy a *reggel*-nek töje *reg*, bár ezt magában nem használjuk is. Hogy az *igazán*, *magyarán*, *méltán* stbnek tövei csakugyan nem *igazá*, *magyará*, *méltá* — mert ilyes felfogásra csak hamis tanítás vezetné az iskolázottakat — hanem hogy 3-dik személybeli birtokos raguak (*igaza*, *magyara*, *mélta* [méltója helyett], a melyekhez *n* rag járult), milyenek a 124. szám alatt felhozottak közt: *hevenyében*, *sebtében*, *iziben*, *általában*, *vaktában*, s milyenek a *módjában*, *módjával* stb. is, a grammatikából kell megtanulnunk. — Nem érezzük a ragot a *részint* szóban: mi tudósok nem érezzük-e? Az iskolázatlan bizony *rész-szerint*-et mond, s a tudós is tudja, hogy *int*, *ént* rag, mert ösmeri a *meg* szót, és ösmeri a *meg-int*-et; valamint ösmeri az *alkalmas* szót, és ösmeri az *alkalmas-int*-et is. Lehet-e mondani, hogy az *alá*-ban nem érezzük a ragot, mikor *al-att*, *al-ól*, *al-á* oly mindennapias, mint a *föl-ött*, *föl-öl*, *föl-é* stb. stb. Némileg el van ugyan homályosodva a helynevek illetén ragozása: *Győr-ött*, *Győr-öl*, *Győr-é*, mert hamis analogiát követve *Győrről*, *Győrré*-t írunk és ejtünk; így el van homályosodva az *örökkön* *örökké* szókban is, melyek igazi ragozása: *örök-ön*, *örök-é* (az *n* rag a *t* raggal váltakozik, mint a *hon-n* szóban). A *soká*-ra nézve pedig talán az iskolázatlan is megérezi, hogy az *á* a *sok*-nak járuléka, mert helyette *alkalmasint sokára*, *sokáig* kifejezéseket alkalmaz, de mindeniket a maga helyén. A *haz*-a menni, *haz-ól*, *haz-ul* jönni is mindennapiasak.

Szántszándékkal szólok részletesen ezekről, mert legvilágosabban mutatják, hogy a *Jelentéstan* nem választható el az *Alaktantól*.

Simonyinak általános ereje az osztályozás; bele van szerelve a hármas számba.

A névszók egy osztályát *közneveknek* hívjuk; s ezekben *gyűjtő*- és *anyag*-neveket különböztettünk meg. Simonyi hármasa itt is előáll, mely szerint van *egyedi*, *gyűjtő* és *anyag*-név. — Ugyan mi lehet az *egyedi* név? A példák ezek: *király*, *úr*, *ember*, *fiu*, *nád*, *patak*, *hegy*, stb. de

egyedi név még az *írás*, v. *irat*, v. *iromány* stb. is, mert úgymond, „az egyedi névben néha az van kifejezve, hogy a tárgy valami cselekvés eredménye.” — Minek itt az *egyediség* fogalma? hisz az ellenkezik a *köznév* fogalmával, minél fogva az *egyediség* nem alárendeltje a *köznéviség*nek. *Király*, *ember*, *fiu*, *nő*, *falu*, *patak*, *ökör*, *oroszlán* stb. *iromány*, *irat* stb. nem egyedeket, hanem *fajakat* jelentenek; mihelyt valamelyiket egyedesítem, azonnal tulajdonnévvé nevezem meg. Ha valamely embert Péternek hívok, *Péter* tulajdonnév lesz, de *ember* köznév maradt; így *bimbó*, mint valamely ökörnek a neve, *tulajdonnév*, de mint virág-bimbó, köznév. Tehát a köznévnek három osztályra való szétszedése helytelenség, mert egyik osztálya, az *egyedi*, nem foglалható a köznéviség alá.

A realis szó-magyarázatok is néha meglepők; mintha Simonyinak a képes kifejezésekre nem volna érzése, oly betűszerinti magyarázatokot ad némelykor.

*

A szótan második szakasza az *alaktan*. A 185. szám alatt elmondja Simonyi, hogy „az alaktan a szóknak nem jelentésével, hanem *különféle* (külömbféle) alakjaikkal foglalkozik. „*Ha a szóknak alakja változik, akkor vagy jelentésök is változik, vagy csak mondatbeli viszonyok változik meg.*” Lám ebből is kitetszik, hogy a jelentéseket nem lehet az alakoktól elválasztani, s mindeniket külön-külön adni elő. Sőt a szók képzését tárgyalván, a képzők által tett jelentésváltozásokat vajmi nagy szükség kitenni, más-külömben úgy látszik, mintha arithmetikai a $a + b : c - x$ féle formulák játéka lenne a szóképzésben.

Az arithmetikában mindig helyes az $a + b$, akár ezüst- akár szalonna-fontokat fejeznek ki: de a szóképzésben nem szabad ezüstöt szalonna helyett s viszontag venni. Mit használ tudnom, hogy a névszóhoz *l* képző és *z* képző járúl, ha nem tudom a *porol* és *poroz* egy-e, vagy más-más jelentésű? A képzők által módosított, azaz változtatott jelentések oly szörszál finomságú külömbégeket mutatnak, hogy azokat mindenkor csak szólásokkal, phrasisokkal, le-

het megértetni. *Tehát igazán a képzők tárgyalásával jár a jelentésen.*

Az alaktanban Simonyi előbb az összetételeket, azután a szóképzést, végre a szóragozást adja elő. Ha a mondat-
tanból indul ki az ember, helyesnek fogadván el a leg-
nehezebből való kiindulást, akkor engedhető az előadásnak
eme sora: de ha nem a mondattal kezdjük meg a gram-
matikát, helyesebb előre bocsátani a szóragozást, azután
követköztetni a szóképzést, s utoljára hagyni az összetételt.
Ezt a rendet a magyar nyelv mivolta még inkább jáva-
solja, mint bármely más nyelv. A magyarban az önhang-
zók illeszkedése nagy nyomósságú, mintegy olyan ural-
kodó, mint más nyelvekben a szó-nem; azt az illeszkedést
pedig legelőször is a szóragozás tünteti elő. Továbbá a
magyarban az utóhangú, vagy szóvégbeli *a e* megnyúlik az
igazi ragok előtt, azon szók előtt pedig, melyek még most
is mint önállók szerepelnek, p. o. *kor, kép*, de már ragok
gyanánt is előfordúlnak, nem nyúlik meg a szóvégbeli *a e*.
Ezen jelenség nagyon alkalmas annak megértésére, hogyan
lettek önálló szókból ragok. A szóragozás tehát egy fő-fő
grammatikai kules, mely a nyelvnek mai belsejét és törté-
neti fejlődését nyitja meg előttünk. De hogy a szóragozás-
ban előre kell bocsátani a névszóragozást, nem az igerago-
zást, arra ismét maga a magyar nyelv kényszerít. Mert
mindenkor jobb az egyszerűbbel kezdeni meg a dolgot;
a magyar névszó-ragozás pedig bár mily gazdag legyen is,
mégis egyszerűbb, könnyebb az igeragozásnál. Hozzájárul
hogy a névszó birtokos ragozása megvilágosítja az igerző
íkes fájának ragozását; tehát ennél fogva is kell, hogy meg-
előzze az összes névszó-ragozás az igerző-ragozást. Simonyi
az alaktant az *összetétellel* kezdi meg.

A magyar nyelvben az összetétel korántsem oly nyo-
mós, mint például a görög nyelvben. Az összetétel nem
változtatja meg a szók alakjait, nemis áll egyébben, mint
azon kérdés eldöntésében, mely szókat írjunk egybe?
Nyelvtani értékre nézve tökéletesen mindegy „ország gyű-
lése“ „fel megyek“ stb. írjak-e, vagy „országgyűlése“,
„felmegyek“, vagy „ország-gyűlése“, „fel-megyek“. Azon

kell inkább lenni, hogy szerfelett sokat ne írjunk egy szó gyanánt. Nines is annak valódi értéke, hogy Simonyi *mondattani, kihagyásos, alárendelő, mellérendelő* összetételeket különböztet meg. Mondattani összetétel volna: *úr napja, ház födele*, de kihagyásos volna *úrnap, házfödél*; mind a kétféle azomban mégis alárendelő. T. i. az összetételnek első tagja jelző, utótagja pedig határozó, azaz *jelentéshatározó*. De a mint alárendelő mind *úr napja* mind *úrnap*, úgy mondattani is mind a kettő, mert appositio-féle mind a kettő. A *jár-kél, ad-vesz, adás-vevés*-félék nem is összetételek, valamint az *apraja-nagyja, az éjjel-nappal, télen-nyáron* sat. sem összetételek, hanem valódi mondatrövidítések. Tehát a műszók szükségtelen szaporítása ellen teszek észrevételt. Egyébiránt helyes példákat gyűjt Simonyi a különböző rovatok alá.

Sokkal nagyobb kifogás éri Simonyi mulasztását az összetételekre nézve. Hajdanában a magyar nyelv számos igazi összetételeket alkotott, melyeket a tudományos színű grammatika megemlíteni tartozik. Ilyenek: *egyház, innep, vízkereszt, húsvét, húshagyó*; — *férjfi, iffju, némbéri, jámbor, testvér, öszvér, ösztövér*, (rég) *pubdenevér*; — *Erdel* vagy *Erdél, Havasel, Sajó, Hécjó* stb. a számnevek mint: *nyolcz, kilencz, húsz, harmincz, negyven, ötven, hetven, kilenczven, hatvan, nyolczvan*, a melyekben a hangillesz, kedés látható, mint az *innep* szóban; — ilyenek a tulajdonnévek: *Kővár, Sárvár, Sívár, Földvár, Nagy-várad-Pécsvárad* stb. *Hegyalja, Szinyérvár-alja, Erdőbénye* stb. stb. Történelmi érdeköknél fogva is fel kell az ilyeneket hozni. Vannak olyan összetételek is, a melyek alkotó részei még homályosak ugyan, de hogy összetételek, az bizonyos, mint: *magyar, ember, özvegy, üstök*.

Az alaktannak második fejezete a *szóképzés*. Simonyi mindenütt az igeszót bocsátja előre. — A mit a jelentések szoros meghatározásáról említék, az ide is szól. A kategóriák: mozzanatos, gyakorító, míveltető stb. nem bírják magokban eléggé meghatározni a jelentéseket. Így p. o. a *szókell* ígét nem tehetem az *emelint* mellé, mert különböző jelentésűek, bár *egy* nagyobb kategória alá esnek; — a

kezdő igéket sem lehet a gyakorítók alá tenni stb. A képző fogalmát is jobban meg kell határozni, minélfogva igeképző csak az a járulek, mely az *egész igeragozásban, tehát minden idő- és mód-alakban, megmarad*. Azért az *sz* vagy *z*, mely némely igék jelentő praesensében előfordúl (*hi-sz-ek, von-z*) *nem* képző, tehát nemis *gyakorító képző*; mert a *hiszek*-nek nincs más jelentése, mint a *tudok*-nak (t. i. a mozzanatosságot vagy gyakorítást tekintve.) A *von-z*-ot azért említem meg, mert azt még Pereszlényi a *hiszek-félékhez* sorolá, a melynek névimódja *vonni*, nem *vonzani* volt.

A névszóból képzett igékre nézve szükséges a főnevek és melléknevek elválasztása; mert p. o. a főnévből *l* képzővel lett igének más jelentése van, mint a melléknévből ugyanazon képzővel lett igének; más jelentésű a *csepel*, más a *helyesel* ige stb.

Némely névszó igeszó is egyszersmind, p. o. *halász* és *halászni*, *vadász* és *vadászni*. Ha ezt a kérdést vetjük fel: melyik volt meg előbb, a névszó-e vagy az igeszó? úgy hiszem, azt kell felelnünk, hogy a névszó. Mert a *halász, vadász, madarász*-on kívül ott van még *kanász, ökrész, kertész* stb. a melyek mint tö-igék (*kanászni, ökrészni, kertészni*) nem élnek: tehát a *halászni, madarászni, vadászni* jobbadán kivételek. Azért a 278. alatti állítás, mely szerint *halász*-nak stb. „tulajdonkép így kellene hangzani: *halászó*, de végükről az igenév-képző elvesztett“, nehezen helyeselhető.

Mondám, hogy a képző fogalmát jobban meg kell határozni, mert íme Simonyi a 281. alatt a *van, ven*-t (*negy-ven, öt-ven, hat-ven, nyolcz-ven*) képzőnek veszi. Pedig *összetét*-ek e számnevek, bár azt kell mondanunk, hogy a *van, ven* a magyar nyelv terén nem honos szó.

Mennyire szükséges pedig a főnevek és melléknevek egymástól való elválasztása a szók képzésénél, a *s* képző is mutatja.

A *hal*-hoz téve a *s* sokaságot jelent, p. o. a Tisza *halas*; ellemben *zöld*-höz téve, az *s* kevesebbséget jelent, p. o. *zöldes* szín, mi kevesebb, mint *zöld* szín.

A harmadik fejezet a *ragozásról* szól. Itt is az igével kezd: pedig jobb a névszóval kezdeni azt. De az igenél is nem a nagy szám igeét, melyeknek ragozása különösséget nem mutat, bocsátja előre, hanem a kis számot, melyek mintegy rendhagyók. Így még a jártasnak is megnehezíti a felfogást, tehát bizonyosan nem könnyebbíti a tanítványnak.

A tők külömbféleségét nem tartotta meg Simonyi ez újabb kiadásban, beéri a *kötőhanggal*. De ha e helyett *segédhangot* tesz, még az a nehézség is megszűnik, melyet a *kötőhang* nem háríthat el. A *kötőhangnak*, azt mondja Simonyi a 290. szám alatt, semmiféle érezhető jelentése nincsen s csak arra látszik szolgálni, *hogy összekösse a tőt a raggal, azért kötőhangzónak nevezzük.* Valóban pedig annak a hangzónak nincs kötő tisztje, az egyedül a kiejtést könnyebbíti; nincs is ott, hol a kiejtés nem kívánja. Hisz nemcsak a ragok és képzők előtt, hanem a több tagú tők utolsó tagjában is látjuk. P. o. hatal-o-m, gyöt-ö-r; hatalm-a-t, gyötr-ö-k; — látjuk a képzők előtt, mint szök-e-vény, szöv-e-vény, növ-e-vény;¹ vall-o-más stb. melyek tövei: szök, szöv, növ, vall stb. S mihelyt ennek a hangzónak illő nevét, hogy *segédhangzó*, elfogadjuk, azonnal megszűnik a *kétféle szótők* külömbisége. — De Simonyi a 300. szám alatt így tanít: „A kötőhangzó tulajdonkép a tőnek véghangzója, mert valamikor minden magyar szótó magánhangzón végződött. Például még 600 évvel ez előtt a *halál* szó így hangzott az alanyesetben: *halálu*, így ragozták: *halalut, halalun, halálum, halalumk* stb.“ — A HB-ben, a melyre Simonyi hivatkozik, olvassuk: *szöm-tökhel, por, ördög, isten, ember, ahszin* (asszony) *hatalm, segéd, pokol, bovdog, mend, paradisum*, vagyis alanyesetben álló minden névszó a HB-ben vég-magánhangzó nélkül van. Ezekből azt kell következtetni, hogy a „*halál-ut*“ szó alanyesete is 600 évvel ez előtt szinte *halál*, az *u* pedig a

¹ Új *vivmány* a növény (mint a különféle, különség is), *nő-vevény* helyett. A *vivmány* is új sültjét árulja el; a régi szerint *vivomány* volna.

tő és rag között csak segédhangzó volt. A *vog-muc*, *hal-sz* igealakok sem árúlnak el vég önhangzót. A kit a nézete nem tesz vakká, kénytelen elősmerni, hogy a mássalhangzós végű mai szótók a HB. korában sem végződtek magánhangzón. A mi pedig a tudvalevő időt felülmulja, arra nézve a vogul és osztják nyelvek tanúskodhatnak, s ezek is a HB. korabeli nyelvvalak mellett szólnak.

Hasonló reáfogás az is (309. sz.), hogy az *a e* végű névszókat valamikor mindig hosszú hangzóval mondták volna, tehát hajdan *fá* volt volna nem *fa*; *béká* nem *béka* stb. S nagyon föltetsző, hogy Simonyi, ki a „valamikori“, de nem tudható, nyelvnek hangbeli alakját oly határozottsággal bizonyíthatja, a 600 éves látható divatját némely igealakoknak mintegy elhallgatja, sőt nézetének kedviért nyíltan eltagadja. A HB.-ben olvassa: „Isa ki napon *emdöl* az gyümölestől, halálnek haláláal *halsz*“: mégis a 345. sz. alatt *beálló eselekrvést* jelentőnek adja ki az *-and*, *-end* képzőt s az *endöl* (ejendöl, ejéndöl) alakot egyértelműnek tartja az *enni fogsz*-val, eltagadván egyszersmind, hogy a *halsz* fejezte ki 600 évvel az előtt úgy mint még ma is, a futurumot.

Az összes igeszói és névszói ragozást 21 lapon, az igeszó- és névszó-képzést 8 lapon tárgyalja, tehát a 199 lapnyi könyvének legkisebb helyét szánja annak, mi a magyar grammatikának legnyomósabb része. Igaz, a jelentéstannak 40 lapot enged: de a jelentéstan nem pótolja az alaktannak fősvénységét. Nem is elégítheti ki a Simonyi alaktana azt, a ki barmi dolog iránt útbaigazítást keres. P. o. a számneveknél és a sokaságot jelentő szóknaál meg sem említi azt az absolutus pluralist: ketten, hárman, négyen, öten, hatan stb. sokan, kevesen, többen, valamenynyien, hányan, mely igazán és egyedül casus directus. O azt állapothatározónak tartja, s a 459. szám alatt ezen példák mellé sorolja: A reggel *ében* lepett meg; gyermekeim *ében* nem láthatom; *hárman* valának együtt stb. Ha nem egy a *hogyan?* és *hányan?* kérdés, bizonyosan nem lehet egy az arra való felelet: *ében* vagyunk, *hárman* vagyunk. Ha jóllakunk, nem leszünk többé *ében*, de ma-

radunk *annyian*, a *hányan* voltunk. Tudom, mások is azt az absolutus pluralist adverbiumnak tartják: Simonyinak észre kellene vennie, hogy itt nem lehet adverbiumról szó. De ő azt a különbséget sem emeli ki, a mely van ezek közt: *éhen* látom a gyereket (az az *én* vagyok éhes), s *éhesnek* látom a gyereket (azaz a *gyermek* éhes).

S az a könyv, mely nagy gondot fordít a szók ki nem fejezhető hangszíneire, mely az *aptja* (apja nem atyja), *henem*, sőt *halom* (hanem)-féle tájnyelvbeli tüneményekre figyelmeztet: az egy egészen elütő névszóragozást nem említ meg, mely nemcsak Erdélyben a székelyeknél, hanem Gömörben és másutt is még hallik, t. i. a *nyi*, *nyut*, *nyul* ragozást, p. o. megyek *papnyi* (papékhoz), vagyok *papnyut* (papéknál), jövök *papnyul* (papéktól). Habár nem lehet is illetén iskolai könyvben ezen ragok nagy értékét a magyar összehasonlító nyelvtudományra nézve fejtegetni: de a felsőbb osztályoknak szánt nyelvtenban mégis, mint nyelvtényeket, egyszerűen meg kell említeni.

*

A mondattan legnagyobb része a könyvnek; 83 lapot tölt be. Az egy igen mesterséges, sőt mondhatni, mesterkelt alkotmány, mely nem a magyarból nőtt ki, hanem a mely előre önállóan, tekintet nélkül a magyar nyelvre, készült, s a melybe azután belé illesztette a nyelv jelenségeit a mester. Minthogy az alkotmány nem a magyar nyelvre van szabva, az ennek néhol igen is tág, máshol meg nagyon is szűk. P. o. ha Kühner egy helyütt azt mondja: „*ἡ-μή* igezót a mondatnak legeredetiebb alakjának kell venni“¹ nagyon igaza lehet a görögre nézve: de a magyarra nézve vajjon *mond-o-k-e* vagy *mond-o-m* vagy éppen *mond-l-a-k* a mondatnak eredeti alakja? S Kühner felfogása szerint az igező előbb fejlett ki, mint a névszó: lehet hogy Simonyi azért tárgyalja mindenütt előbb az igt, s azután a névszót. Úgy látszik nekem ugyanis, hogy

¹ Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache von Dr. Raphael Kühner. Zweite Aufl. II. Erst. Abtheil. 2. Hannover 1870.

Simonyi, az ótestamentomi kifejezés szerint, a Kühner tináján is szánta, — miben a világért szemrehányást ne találjon, mert sokan sokat tanulhatunk Kühnertől, azt is, hogy iskolai használatra írt nyelvtanainkat nem szabad az ő görög grammatikája után készíteni, mert ő világosan azt fejezi ki, hogy könyvét *a tudománynak, nem iskolai használatra írta*.

Kühner az alanyt¹ 1) melléknévvel vagy melléknévi pronomennel, 2) egy substantivum genitivusával (attributivus genitivussal) stb. stb. jelzi vagyis meghatározza (u. o. 46. lap), mert *ὁ τοῦ βασιλέως θρόνος* annyi mint: *ὁ βασιλείου θρόνος*; *ὁ πατήρ μου* annyi mint: *ὁ ἐμὸς πατήρ*.

Ez tökéletesen állhat: Simonyi is a 164—166 lapon a főnévi jelzőt *birtokviszony* által fejezi ki, mert *hajnali fény*, *vizi növény* annyi volna, mint: *hajnal fénye*, *viz növénye*. — Azomban magyarban *hajnali fény* még sem azonos a *hajnal fényé*-vel; amaz olyan fényt jelent, a milyen a hajnalé, de lehet másnak is, nem a hajnalnak a fénye. S ha mondom: *kenyeremnek javát megettem*,² vajjon a jónak minőségét azaz jelzőjét fejezem-e ki a *kenyeremnek* szóval? Tehát „fölrészeliük-e“ a *részelő birtokost*, mint Simonyi (166 lap) állítja, hogy megfelelően a genitivus partitivusnak? Énekem úgy látszik, hogy a magyar birtokosi viszonyt nem a latin és görög genitivusi viszonytal, hanem inkább az appositioval lehet egyenlővé tenni. Mert *királyi kincs* csakugyan mást jelent, mint *király kincse*: amaz az én birtokom is lehet, ez soha.

Ha mondom: *én kincsem*, az magyar nyelvtanilag egyenlő a *király kincse* kifejezéssel: de tarthatom-e az *én* szót a kincs jelzőjének? — A latinban *memoria patris* genitivus subjectivus-t, *esto memor mei* genitivus objectivust fejeznek ki: e szerint Simonyi is alanyi birtokost és tárgyi birtokost különböztet meg a magyarban. Ezt lehetetlennek tartom, minthogy magyarban egy transitivum verbum sinces,

¹ A 46. lapon.

² Simonyi *Szentjóbít* nevezi meg, mint azon mondának szerzőjét. Én azt számtalanszor mindenféle ember szájából hallottam és hallom.

a mely a „memini illius“ féle szófűzést engedne: a „*neki* megyek“ a „*falnak* rontok“-ban a *nek*, *nak* ragot csak nem nevezhetjük tárgyi birtokosnak. Simonyi a 206. szám alatt ilyen magyarázatot ad ugyan: „Ha az összetételnek második tagja cselekvést jelentő főnév, akkor szintén birtokviszonyban áll a két tag, p. o. *kézírás* = kéz írása, *levélírás* = levél írása. De mégis meg kell különböztetnünk két esetet; az első példában a *kéz* ír, de a másodikban a *levelet* írják. Az első *alanyi birtokos*nak nevezik, a másikat *tárgyi birtokos*nak.“ — Ki nevezi így? A latin és görög grammatikusok, még pedig a latin és görög nyelv útmutatása szerint. De a magyar nyelv útja nem a görög és latin nyelv útja. Hisz már a „*tárgyi birtokos*“ képzelhetetlen; a birtokos metaphysikai kényszerítéssel *alany*, akár milyen létű is, akár személy, akár dolog, akár elvont valami. A „*kéz írása*“, „*levél írása*“ magyar nyelvi szempontból tökéletesen egy, minél fogva a *levél* csak olyan birtokos, mint a *kéz*. Ebben: „megettem *kenyeremnek* javát“ a „*kenyeremnek*“ is olyan birtokos, mint a *kéz* vagy a *levél* az előbbi példákban. — Mennyire nem a magyar nyelvből folyó az egész okoskodás, mutatja az is, hogy *kéz írás* helyett *kéz írat*-ot is mondhatok, vagy ha ez szokatlanabb, de bizonyosan mondhatok: *kézfej*-et. Kézírás és kézfej, kéz írása és kéz feje csakugyan egyek: monnó, Simonyi felfogása szerint, *alanyi birtokos*. Ha ezt mondjuk: eltörtem *kezem fejét*, elégettem *kezem írását*, vajjon akkor az első alanyi birtokosnak maradna-e, a másik pedig tárgyi birtokossá változnék? Látjuk, hiú beszéd az. Sok egyébből tetszik ki, hogy a Simonyi mondattani alkotmánya néhol szűk, másutt meg tág a magyar nyelvnek. S mind a mellett, hogy éles ésszel van írva, mégsem szabatosak a kifejezések.

*

A 425. számban az ígében kifejezett cselekvésnek *háromféle módját* nevezi meg:

- a) *folyó cselekvést*, p. o. *él magyar, áll Buda*;
- b) *befejezett cselekvést*, p. o. *partra szállottam*;
- c) *beálló cselekvést*, p. o. *szólítani fogok*. S a 426. számban így folytatja: „Némely nyelvek a *cselekvés módjain*

kívül kifejezik *időalakokkal* a három időt is, vagyis hogy arra nézve, a ki szól, a jelenben, vagy a múltban, vagy a jövőben történőnek képzeljük-e a cselekvést.“ Föltetszik, hogy „némely nyelvek“-ről szól, a hol egyedül a magyar nyelvről lehet szó! Föltetszik a cselekvés módjainak és az időalakok különbsége is.¹ Hát ez „szállottam“ nem időalak-e? „szólítani fogok“ különbözik-e a „szólítok vala“-tól, t. i. grammatikai alkotásánál fogva? — Hozzá teszi: „Régi íróink szintén pontosan megkülönböztették a múlt időt a *vala* segédigével p. o. a folyó cselekvést így mondták a múltban: *ír vala*; a befejeztet *írt vala*; a beállót: *írni foga*.“ Ez utóbbi nem lehet nyomtatási hiba, mert látjuk, hogy az *írni fog*-félélt előbb valami különbözőnek adja ki. Az *írni foga* pedig, a mennyire én ösmerem a régi nyelvet, annyit jelentett, hogy *írni kezd*. — „Azonfelül a múltban történt egyes események elbeszélésére mindig az egyszerű *elbeszélő alakot* használták“, (a milyen a *foga*, *kezde*). „Most azomban, így végzi, a múltban történő (a múltban folyó) cselekvéseket magunkra nézve befejezett tényeknek tekintjük, s azért az elbeszélésben is *többsnyire* a befejezett cselekvés alakját, az *írt* alakot, használjuk ezek helyett: *ír vala*, *íra*.“

Szemere Pál igen gyakran elbeszéllé nekem, hogy jelen vala Révainak első egyetemi előadásán. Mindnyáján, úgymond, elcsudálkozánk, midőn Révai így kezdett szólni: „Nescimus hungarice loqui.“ Hogyan! mi azaz én és magam felei, mi nem tudnánk magyarul, tünődik vala magában Szemere. Azután csakugyan meggyőződék, hogy igaza van Révainak, hogy nem tudunk *jól* magyarul! — Miért mondhatá azt Révai, s miért írja most Simonyi: A régiek ugyan pontosan megkülönböztették a múlt időket, de mi most a múltban történő cselekvéseket magunkra nézve befejezett tényeknek tekintjük, azért nem különböztetjük a múlt időket? Révainak érzéke volt a magyar nyelv multja iránt, a melyet nem tart vala elhamvadottnak, hanem feléleszthetőnek; Simonyinak nincs érzéke

¹ Kühner-féle felfogás, de rosszul van fordítva.

a magyar nyelv multja iránt, azért „különség“ nélkül az „így szokták“ seregével jár. A meg nem határozható kifejtéssel fáradozik ugyan sokszor, de a tudható, mert hat száz éven keresztül uralkodó jeles időkülömböztetéseit a nyelvnek föl sem veszi. A szunyogot kiszűríti, a tevét pedig elnyeli.

De nemcsak a hatszáz éves multat nem tekinti, még az „úgy szokták“ jelenségeit sem veszi számba. Csinál ugyan egy mesterséges idő-schemát, annak fiókjaiba bele is rak idő-kifejezéseket, még olyakat is, melyeket a nyelv nem ösmer: de mellőzi azon alakok megbeszélését, a melyeket mindennap olvasunk. Ki előtt ismeretlen az ilyen szólás: ha *tudom vala*, bizony azt meg azt nem tettem volna? hát a *tuda* alakot, mint bizonyos múltnak megjelölését, nem találjuk-e minden élő írónak munkáiban? Nem maga idézi-e a 427. számban: Ötet *lebirkózá* vad Detre Szász (A). Kötelessége a „felsőbb osztályok“ számára írt nyelvtannak nemcsak megemlítenie azokat, hanem helyes vagy helytelen használatukat is meg-meghatározni. Hisz az „úgy szokták“ bölcsesége sok helytelent kapat fel, a mit a nyelv-tan szó nélkül ne hagyjon.

Egyes szók miatt tüzes harc foly nálunk; a magyartalanságokat is üldözik — nagyon helyesen: hát az igeidők magyartalan használata nem magyartalanság-e? A nyelveknek alig van nagyobb nemessége az idők alakjainak bőségénél és helyes alkalmazásánál.

*

Simonyi felette sokat különböztet meg azért is, mert a nyelvtani jelenségeket a logikai vagy épen metaphysikai fogalmaktól nem választja el. „*Virágokat* köt koszorúba“, meg „*virágokat* vág papirosból“ e két accusativus közt, nem tudom, ki látna oly különbséget, hogy megemlítsé a grammatikában? Simonyi a 435. számban így tanít: „A tárgy általában *kétféle* lehet, vagy már készen megvan, s a cselekvés csak reá irányúl, vagy még csak a cselekvés által jön létre (*lesz*) annak eredménye, czélja. P. o. a cselekvés előtt is megvolt tárgy van ezekben: virágokat köt koszorúba; kívágja a papirost; megsütik a tésztát; járja a koresmát. Ellemben a cselekvés által keletkező

tárgy van ezekben: koszorút köt, virágot vág ki papirosból, megsütik a kenyeret, járja a tánczot“. Első kérdés: hogy mire való ez a grammatikában? világosabbá teszi-e a grammatikai tárgyat? Második kérdés: igaz-e az a tudós beszéd? azaz, realis valóságot beszél-e? Ha mondom: járja a korezmát, csakugyan egy *kész*, nem *még épüendő* korezmát értek. De ha azt mondom: *megsütik a kenyeret*, hát azt a *kész* kenyeret értem, a mely a kész tésztából el volt szakítva s a szakajtóba téve, hogy megkeljen. Tehát valóság szerint a „járja a korezmát“ és „megsütik a kenyeret“ meglevő kész tárgyat fejez ki. De hát akár valók ezek akár nem, akár én tudok jobban a kenyérsütéshez, akár Simonyi, a grammatikában ebbeli tudományunknak nincsen helye; az az, felesleges afféle különbséget tenni a grammatikai tárgyak közt.

De azt is mondjuk: *nagyot* botlik, *hármát* harangoznak stb., hát itt miféle a tárgy? „Azt *belső tárgynak* szokás nevezni, mert tulajdonképen már az ige is magában foglalja“, úgymond Simonyi a 436. számban. De a harangozás még sem foglal magában számot is; a botlást, igaz, alig lehet a nélkül képzelni, hogy vagy nagy, vagy kicsiny. — Az ilyenféle accusativus *általában nem is jelent tárgyat*.

*

A *határozó* minden bizonnyal leggazdagabb mondatrész. Simonyi *négy* fő osztályát különbözteti meg: a *hely-*, *állapot-*, *mód-* és *idő-*osztályt. — Közöségesen csak *három*-osztályba foglalják a határozókat, úgymint: *hely-*, *idő-* és *mód-* osztályba. Simonyi hozzát teszi az *állapot-*osztályt. Van-e reá szükség?

Maga mondja a 440. sz. 2.) alatt: „Az állapot-határozók *többszire átvitt értelemben* használt *helyhatározók* s így képes beszédben fejezik ki valami személynek vagy dolognak *helyzetét*, állapotját.“ A 452. számban ismétli: „Az állapot-határozás *rendesen képes beszéd*, mert ha p. o. azt akarjuk mondani, hogy valakinek boldog az élete, akkor a boldogságot mintegy szemmel látható *helyiségnek* képzeljük, s azt mondjuk, hogy „boldogságban él.“ — Úgyis van; tehát szükségtelen az állapot-határozói osztály.

Nehéz is ám, még Simonyi szerint is, bizton megmondani, mikor jelent *ban*, *ben* állapotot, mikor helyet. Becker Károly Ferdinánd óta¹ beértük a határozók *három* osztályával; beérhetjük avval ezentúl is, s a grammatika-tanítás útjából egy nagy rakás nehézséget hárítunk el, melyekbe a Simonyi tanítás útja vezetne. — Ha azután az *időhatározóról* azt mondja: „A cselekvésnek idejét határozza meg, tehát szintén gondolati dolgot és többnyire szintén képes beszéddel, helyhatározóval (mint az állapot-határozó); p. o. ki tudja, melyik pillanatban hull el az élet hervadó virága?” legott az az észrevétel támad fel bennünk, vajjon nem jobb volna-e, mind a tanításra mind a tanulásra nézve is p. o. a *ban*, *ben* viszony-ragnak valamennyi jelentését sorban egymásután — lehetne a felállított kategoriák szerint — adni elő, így:

ban, *ben* a) helyhatározó, mint: völgyben ül a gyáva kor stb. — b) időhatározó, mint: melyik pillanatban hull el az élet virága stb. — c) módhatározó, mint: nagy mértékben érdemi meg tiszteletünket stb. stb.

Tudni akarnám p. o. az *n* ragot helyesen alkalmazom-e, ha mondom: pénzen veszek zabot; — ökrön szántok, télen faragok; ébren vagyok, azon nagy örömmön van; az ellenségen győzők stb. stb. Azt a Simonyi grammatikájában csak hosszas keresgélés után találok meg, minthogy abban az *n* rag használata igen-igen sok fiókba van besztva. De ha megfordítva, ez a számos fiók az *n* rag alá volna foglalva, ennek összes szereplését a nyelvben, úgy szólván, egy pillantással venném észre, s a mi szinte még nyomósabb, különböző jelentéseit is jobban megfoghatnám. A helyes nyelvtudásra és helyes stilusra nézve sokkal csekélyebb dolog, nem tudni, a határozó melyik Simonyi-féle fiókba való, mint nem tudni, mit jelent tulajdonképen. Maga vallja meg a 469. számban: „Ha pontosan elemeznők, sokszor azt találánk, hogy a módhatározó

¹ Becker állította fel a mondattan elméletét ebben a híres munkában: *Organism der Sprache, als Einleitung zur deutschen Grammatik*. Von Dr. Karl Ferdinand Becker. Frankfurt am Main, 1827.

szorosan véve nem egyéb, mint állapothatározó. P. o. *koronával koronázzák* = olyan állapotban koronázzák, hogy korona van a fejében.“ Látjuk ebből is, mi csekély hasznom van abból, ha tudom, állapot-határozó-e valami, vagy módhatározó. Egyébiránt itt is mosolyra késztet ez: *olyan állapotban koronázzák, hogy korona van a fejében*. Ha már van korona a fejében, ha ez az állapotja, hogy már koronás király, nem is kell megkoronázni.

Ha a magyar nyelv alkotja a mondattant, azaz, ha a magyar nyelvre szabom a nyelvtant, tehát a mondatok rendszerét is, s ha a nyelvet nem bujtatom egy idegen öltözetbe, minden bizonnyal a helyhatározók kategóriájába a magyar helyneveket is teszem, mivel ezek igazán sajátosságosan járnak el a helyhatározásban. A országok, a hazai vidékek és a külföldi helységek nevei a *ban, ba,ból* ragokat veszik föl: de a belföldi vidékek és helységek neveinek csak egy része veszi föl ezeket a *ban, ba,ból* ragokat, más része az *n, ra,ról* ragokat követeli. Mondjuk tehát: Angliában stb. Galicziában stb. Franciaországban stb. Ázsiában stb. Áfrikában stb. Amerikában stb. Magyar- és Erdélyországban stb.; — mondjuk: Londonban stb. Párisban stb. Konstantinápolyban stb. Drezdában, Lipesében, Boroszlóban, Danczkában, Prágában, Csernoviczben stb. stb.; — mondjuk: Borsodba, Pestbe, Szatmárba, Fejérbe stb. stb. Borsodból, Pestből, Szatmárból, Fejérből stb. stb., mikor azon nevű vidékeket, vagy megyéket értjük. De mondjuk: Borsodra, Pestre, Szatmárra, Fejérvárra stb. stb. Borsodról, Pestről, Szatmárról, Fejérvárról stb. stb., mikor azon nevű városokat vagy helységeket értjük. Mondjuk Szepesbe, Szepesben, Szepesből; de mondjuk: Szepességre, Szepességen, Szepességről. A *ság, ség* képzőjű vidékek nevei *n, ra,ról* ragokat vesznek föl, mint Bárczaságon, Bárczaságra, Bárczaságról, Nyírségen, Nyírségre, Nyírségről; jöllehet a helybeli szokások döntenek. Mátyusföldje, Hegyalja szinte *n, re,ről* ragokkal járnak.

A magyarországi, mondjuk legtágabb jelentésben, a magyar korona alá tartozó városok, helységek egyik része *ban, ba,ból*, másik része *n, ra,ról* hely ragokat vesznek föl.

P. o. Posony, Soprony, Hatvan, Varsány, Abony, Eresény, Komárom, Esztergom, Eger stb. azután az *i* végű helynevek, mint Kiliti, Olaszi stb. a *ban*, *ba*, *ből* ragokkal járnak.

Az *a*, *e*, *ó*, *u* végű helynevek az *n*, *ra*, *ról* ragokat veszik föl, mint: Buda, Kassa, Bártfa, Vizakna, Enlaka, Tállya, Tornalja, Kalocsa stb. — Lőcse, Erdőbénye stb. — Rosnyó, Szendrő, Szodoró stb. Drágomérfa, s valamennyi helynév, a melyek utótagja *falu*.

Ugyanezen ragokat veszi föl az *n*, *ny*, *m* végű helyneveken kívül a legnagyobb rész. P. o. minden helysége név, melynek utótagja *vár*, vagy *várad*, mint: Kolozsvár, Kaposvár, Fejérvár, Földvár stb. Nagyvárad, Pétervárad, Pécsvárad stb. azután: Erdőd, Enyed stb. Eperjes, Sárospatak, s minden helynév, a melynek *patak* az utórésze. — Pest, Kecskemét, Cegléd, Körös, Szeged, Sziget stb. stb. Nem lehet itt egyéb feladatom, mint megmutatni, hogy a magyar helynevek ragozása szükségképen magyar mondatbanba való. Mégis tudnia kell a grammatikának, hogy Bécsbe utazik a magyar, s Bécsből Pécsre tér haza.

Az ilyenekkel szemközt igazán csekélység a tudományra nézve, de nagy teher a tanulásra nézve az: hogy az állapothatározók vagy *szorosabb értelemben* vett állapothatározók, vagy *eredethatározók*, vagy *végthatározók*, mert valóban húsz esetben legalább tizenötször nem mondhatná meg az ember, mi melyik állapoti alfiókba való. Maga Simonyi egy alfiókba valónak tartja: Árpád nemzetségéből származott, és Hunortól eredtek a hunok, pedig a *ből* és *tól* ragot nem szabad ez esetben föleserélni, s mondani: Hunorból eredtek a hunok, s Árpád nemzetségétől származott Sz. István. Ismét és újra észrevevesszük, hogy okosabban tesz a magyar grammatika, ha p. o. a *tól*, *től*, *ből*, *ből* ragok alá helyezi mind azon jelentéseket, de osztályokra szedve, a melyekben a magyar nyelv azokat alkalmazza, mintsem, ha a Simonyi fő- és alfiókjaiban kell azoknak jelentéseit keresnem.

Az *időhatározók* is a *mikor*-t, *mikor*-tól és *mikorra* valót fejezik ki; maga a *mikor* pedig *egyidejűség*, *előide-*

jűség, utóidejűség; továbbá az egyidejűség vagy azt határozza meg, hogy *micsoda időpontban* történik valami, vagy *időtartást* fejez ki stb. stb. Szóval annyi az időhatározás, hogy sok; s az a sok mégsem mondja meg, mi különbség van a *télen, nyáron és télben, nyárban* között? mi jobb magyarul: *összel* vetik a búzát, vagy *őszkor* vetik azt? *tavaszon* óltják-e a fákat, vagy *tavasszal*? Pedig, ha ezekre és hasonlókra sem ad felvilágosító feleletet a grammatika, minek kinlódjunk az időhatározók alfiókjaival?

*

Nem fogytam még ki észrevételeimből, de nem folytatom közlésüket. Tagadni nem lehet, hogy a könyv tudománnyal és elmével van írva, de inkább is szép rendszer mint nyelvtan. A ki a magyar névszórul vagy igeszórul teljes, kimerítő tudósítást keresne abban a könyvben, magának kellene összeszedni az elszórt részeket, a melyek összetartoznak, de a rendszer miatt szét vannak hányva; s akkor is azt látná, hogy sokrul nem talál felvilágosítást. Mintha a könyv inkább a rendszer miatt tárgyalná a nyelvet, tehát mintha inkább a rendszer, nem pedig az volna feladata, hogy előtárja a magyar nyelvnek egész mivoltát. Azért is nehezen elégítheti ki a tanítás követelésit; a tanulást pedig alig-alig tájékoztatja.

III.

A régi nyelvmemlékek olvasása.

Simonyi Zs. a Magyar Nyelvtana IV. V. lapján a Halotti beszédet *a korabeli kiejtés szerint* közli. Ezt a kiejtést pedig a nyelvmemlékek adatai után határozta meg a Nyelvőr 8-dik és 9-dik kötetében, leginkább az Érdy és Jordánszky codexeket tartván szeme előtt. — A ki beletekint az Érdy codexbe, legott ilyenfélére akad:

ectt, cellyen (itt, ilyen);

eeggyk, tyzenceggyed nap, eegytemben, eegyhaziyan; egyben gyötseek (egybegyűjtsék), *anya zenthegyház, anya zent egyhaaz.*

ffeel, *ffeelzolyttyaak* (felszólítják), *ffeltámadás*, *ffeel yle* „elsew napon *ffeelyle*, — másodnapon meg *ffel yle*“, — *ffeltámad*;

feen, *feelyebbnöveködvén*; de *felsseegh*;

Olywetym *heegyen*; de (II, 203) Syonnak *hegyeen*;

keel, — nem *keel* megutalny, meg *keel* lenni, *keelle-teek*; — de: bel *kel* tellessödni.

keen; — ew veet mynd az gonozokra *keent*. — zent *kennya*, halala.

leelköt, ez yegzy az oly *leelköt*. — megöly az *lelköth*, *dicheery* az ennen *lelkeet*. *leelkeenek*; — *leegyen*, *legyetök*.

heerwadagos, s mindjárt utána: *herwadagus*.

haborwsagnaal kyl vagy on es az erek nywgodalom *veegnel* kyl vagy on.

megleheen a myt kereteenek, *megh* talalvan a myceert mwnkalkodanak.

halaal, *halarra*, *halalnak*.

meel (melly). *meel* igheenek hagyomása; *meel* bol-dog; — *meel* erek eremre mennek, *mel* vezedelemre mennek.

ew benne vetyk *remeensegöket*; *meel* *remeenseeg-nek* ura!

hogy ugyan eel ember *velee*; — mit haznaal ember *vele*; — ez vilaghy jozagok *kykkeel* eelt; ew jozaghyval *kywel* ez vilagot eeltette.

zeegeen bynes; — az *zegheeny* wyonnan való kerez-tyen; — az w isten *zeghenyt* gyakran vigasztalja stb. stb.

A Jordánszky codexben (Bátori bibliában) is legottan ilyeneket találunk:

az nagy istennek wya vagy on *eeth*; — semmikép-pen *eth* ne lakyatok; — azert hoztal *ede* minketh, hogy *eeth* halnank *megh*.

eem, (evém), *eettel* (ettél); hogy ne *eenneetek* mynden fanak gymelczeeböl; — nektek legyenek *eelederre* (ele-delre); — valameel napon *eyendöl*, halálnak halálawal halz.

ellyen eenek; — *ellyen* nemw beszéd.

eeggyesswl hw *felessegeheez*; — Amram veen *felet* maganak; Aaron veen *feleth* maganak.

mindenfelen (féle) legyenek.
 úgy *leegyen* mynt mondad; — akar lakos *legyen*
 akar yeweveen.
 honapon *lezen* ez csoda.
 meny hozza *reegghel*.
 megsokassoytom *tee* nyawalyaydat es *te* foganasydat;
 — hw uralkodik *te* raytad.
repese eelő allatok; — *repesew* es czuzo mazo allatok.
 úgy *then* wr isten; — *veen* felet maganak.
 nagy *yinnepec* vagyon mi wrwnk istennek; — honap
 vrnak tyztöletes *yinnepe* vagyon.
valameel napon eyendöl, halalnak halalawal halz;
valamel napon en elembe yewendez, meghhalz.
 Ezek mind keresetlen példák; lehetne százakra ne-
 velni számokat.

A nagy tétovázást, változatosságot leginkább az *e* ön-
 hangzó mutatja, minek némi okát sejthetni. Sokszor, úgy
 látszik, kettős vagy általában két mássalhangzó miatt van
 a nyújtott *e*. Mert a positió csak ugyan késlelteti az ön-
 hangzónak kiejtését, azt tehát megnyúltnak tünteti fel. Az
eeggy, *meel'* (melly, még a pectus értelmében is, p. o.
 Aaron vysely hw *meelyeen* = viseli ő mellyén), a *leelköt*,
eet vagy *ceth*, *cellyen*, (ett, ellyen, itt, illyen) stb. szókbán
 a positió teszi hosszúvá az e-t. Más esetekben nyilván a
 szóbeli hangsúly hosszabbítja az önhangzót, kivált ha a
 mondatbeli hangsúly is hozzájárul. A hangsúly miatt alitom
 hosszúnak az *e* hangzót a *leezen*, *leegyen* s afféle szókbán;
 a mi kiejtésünkben is a *nékem*, *tőlem*, *rőlam* stb. szókbán
 a hangsúly teszi hosszúvá a vocalist; s a hol ez a hosz-
 szabbítást nem fogadja el, a mássalhangzót kettőztetjük,
 mint ebben: *hozzám* stb. melly kettőztetést a *töllem*, *ról-
 lam* stb. szókbán is hallatnak, különösen a dunántúliak.

Lehet tehát és van is nyelvünkben hosszú önhangzó,
 melynek nyúlását az etymologia nem értelmezheti, melyet
 azért a positiónak és a hangsúlynak tulajdonítok. Mert
 általános törvénynek fogadhatni el, hogy a magyar nyelv-
 ben a hosszú vocalisokat vagy *contractio* szüli, mely gyak-
 ran egy mássalhangzónak elenyészte után áll be, vagy

hangsúly, mely a rövid *a e* hangzókat a ragok előtt is megnyújtja, mivelhogy ezeket lehetőleg gyengíti. Én tehát a *fá-nak*, *béké-nek*, s viszontag a *nékem-féléket*, valamint a *fá-tul*, *béké-rül*, s viszontag a *tőlem* (töllem), *rólam-féléket*, végre a *fá-hoz*, *béké-hez* s viszontag a *hozzám-féléket* a hangsúly hatásának tulajdonítom, mely t. i. fogyasztja a ragot. S míg oly nagyon az élő nyelvre figyelünk, önmagunkkal ellenkezünk, hogy mégis kerüljük a *bul*, *tul*, *rul*; *bül*, *tül*, *rül* rövidült ragokat az irodalmi nyelvben, holott általok szépülne az úgyis eléggé vontatott nyelv.

De visszatérvén, — a régi nyelvemlékek olvasására (azt bátorodom állítani, nem csak alítani) legkevesebb lehetnek az Érdy és Jordánszky codexek útmutatók. A régi nyelvemlékek olvasásánál leginkább az önhangzók hosszú vagy rövid volta jó tekintetbe: a hangszíneket hiába igyekszünk meghatározni.

Az önhangzók mivoltára nézve pedig a legrégebb biblia-fordítás, vagyis a Münchener és Bécsi codexek, de kivált Erdősinek Újtestamentoma legdöntőbbek. Erdősi, a ki a klasszikus versmértéket legelőször, s a mint látjuk, helyesen alkalmazta, a ki azonfelül az első eszmélkedő magyar grammatikus is, az Orthographia Ungarica Cracoviensis-en kívül, bizonyosan lehetőleg jól követé a maga korának kiejtését. Bár három és félszázad év választ is el bennünket Erdősi-től, az ő nyelve mégis, úgy szólván, a mi nyelvünk is. A mely önhangzókat Erdősi hosszaknak veszen, azok Vörösmartynál is hosszúak. Erdősi vagyis Sylvester tekintélye mellett tehát az alig egykét tizeddel régebbi Érdy és Jordánszky codexek tekintélye semmivé lesz. A Halotti beszédet legrégebbi nyelvemléknek tudjuk: lehet-e azt három és félszázaddal régebbinek tartani Erdősinél? Alig! Ha Erdősi után negyedfél század év nem változtatott a magyar szók mértékén: azt hiszem, Erdősi előtt ugyanannyi év sem változtatott igen sokat rajta. Én tehát az Erdősi útmutatását, nem pedig az Érdy és Jordánszky codexekét, választanám a régi nyelvemlékek olvasására.

A magyar vastag önhangzók: *u o a*. Az *a*-nak mai kiejtése olyan, hogy a külföldi fül inkább *o*-nak, mintsem

a-nak hallja; ilyen vala bizonyosan Erdősi idejében is a hangja, s ilyen vala háromszáz évvel Erdősi előtt is. Nem csuda tehát, hogy a latin kiejtésű *a* (leginkább külföldiek valának a tanítók) csak a magyar *á*-nak felelt meg, nem az *a*-nak is; nem csuda tehát hogy ezt többnyire *o*-val fejezik vala ki. Maga az *o* igen közel áll az *u*-hoz, e két hangzónak fölcserélése nem igen sértheti a fület. *Uronk* és *urunk* régen talán kevesbbé különbözött egymástól, mint ma, pedig még ma is eltűrjük egymás mellett. Ha azt állítják, hogy a magyar nyelv, mióta tudomásunk van róla, azaz a legrégibb nyelvemlék korátul fogva mai napig, az önhangzók fokozatján egy-egy fokkal feljebb ment, vagyis *u*-ról *o*-ra, *o*-ról *a*-ra emelkedett: csak igen szűk értelemben fogadható el, mert csak a rövid hangzókról áll, a mennyiben *u* és *o*, meg *o* és *a* egymáshoz közelednek.

A magyar vékony önhangzók: *ü ö ä* (e) írásbeli kifejezése még nagyobb bajt okoz, mint a vastag önhangzóké, mert azok merőben idegenek a latin nyelvben. Azoknak kifejezésében tehát még tévovázóbbak a nyelvemlékek. Az éles hangú *e* néha mind a három vékonyt képviseli; maga pedig vagy hosszú *é*-re vagy *i*-re csap át. Egyedül a hosszú *ü* és *ö* nem eshetett az éles *e* alá, azért is azokat *iw* vagy *ew* (*iw*, *ew*) által találjuk kifejezve, s hangjuk többnyire a mai *ü*-nek felelt meg. Ismétlem azomban, hogy a régi nyelvemlékek olvasásánál leginkább, vagy csakis a mértékre lehetünk tekintettel: a hangszíneket lehetetlen meghatározunk, hisz az élő nyelv hangszíneit sem bírjuk betűkkel mintegy lefősteni.

A hangmértéket azomban csak a szók töveire akarom értetni; a ragokra nézve más tekintetek határozók, t. i. a szóbeli hangsúly által előidézett hanggyengülés, s az ennek folytán előálló hangkopás. Valamint a szóbeli hangsúly a szótőnek erősítésére, úgy az a ragok (és képzők) lehető gyengülésére hat okvetetlenül. A régi nyelvemlékek olvasásánál nem szabad a hangsúlynak eme hatását nem tekinteni. Sőt a ragok (és képzők) mivoltának kitudására még a rokon nyelvekhez is szabad folyamodni.

Hogy mint olvassa Simonyi a Halotti beszédet, lássuk egy rövid mutatványból; ezen fölül csak a ragok olvasását tekintjük, a mint ő helyesnek gondolja.

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuc uogmuc. Menyi milostben terumteve cleve miv isemükut adamut, es odutta vala neki paradisumot hazóá.

„Látjátok fêleim szümtükkêl, mik vogymuk. Isa pur és chomuv vogymuk. Mennyi milostbên têrumtêvé êlevê miv isêmüküt Ádámüt, és oduttá volá néki paradisumut házóá.“¹

1. Simonyi alítása szerint a *feleim* szónak első tagja hosszú ê-vel, második tagja éles ê-vel ejtendő, ha t. i. a Halotti beszédnek korabeli ejtését akarnók követni. Az első tagnak hosszú ê-je mellett azomban mi sem szól. Az Érdy codexben ott áll: veen *felet* magának; a Müncheni codexben (Máté 14, 3.) olvassuk: Herodes kedég megfogta Jánost és megkötelezte őtet Herodiasért, ő atyafiának *feleségeért*. Erdősi fordításában is így áll: Herodes megfogta vala a Jánost és megköötztette vala őtet az Herodiasirt, az ű atyafiának *felesighëirt*. Mind ez a mai rövid kiejtés mellett tanúskodik, a mennyiben írásbul következtethetni a kiejtésre. Tehát bizonyító okunk nincs arra, hogy a *feleink* első ê-jét hosszúnak tartsuk a HB. korában. A második tagnak e-jét lehet élesnek képzelni, mert ma is *lábo*, *kező* vagy *kezé* van, *lába*, *keze* helyett. Erdősi is arra a megfelelő e-re (*felesighëirt*) két pontot rakott. Mind a mellett nem tudom, van-e a codexekben vagy az élő nyelv valamely tájékán *láboim* féle alak, *lábaim* helyett? Ha van, a *felëim* némileg igazolva volna; ha nincs, ezt a második e-t is a mai kiejtésre vonjuk.

2. *Szüm*. Volt-e akkor *ez* a szónak hangja, bajos meghatározni. De mert az osztjákban és vogulban a szó *sem* (szem), a finnben *silm*: azt alítom, hogy a HB. korában nálunk *szöm*, vagy *szem* lehetett.

¹ Mind ezt mind az alább elésorolt ragokat azon írással hozom fel, a melylyel Simonyi a M. Nyelvőr IX. kötetének 148., 149. lapjain kitette. A „Magyar Nyelvtana“ IV., V. lapjain némi csekélységben eltérés mutatkozik a Nyelvőri közléstől.

3. *Szümtükkél* A mai *vel* ragot a HB. egyszer *h*-val (kegilmehel), másszor *e* nélkül is (halaláal) adja. Ebből talán azt vehetni ki, hogy akkor az előttünk lévő szót *szömtök-hel*-nek ejtik vala. De nem vitatjuk. Hanem az ellen van kétségem, hogy a *vel*-t vagy *hel*-t akkor hosszú *é*-vel ejtették volna. Az Érdy codex egyszer így ír: „mit hasznaal ember *vele*“ (nem veele); másszor így: „ez világhy jozagok, kikkeel eelt, — de rögtön utána írja: ew jozaghyval, kywel ez vilagot eeltette.“ Az Érdy codex tanúsága is, ha bevehető, inkább a rövid *e* mellett bizonyítana. De tétovázása miatt nem vehetjük be a tanúságát. Erdösi egy helyütt így ír:

„Éhezik az Christus, szomiuzik, fárad irettünk,

„Kórt gyógyít. Az atyát tiszta szüedvel imádd.“

Más helyütt meg így:

„A kazdag fösvény marhát gyűjt, *véle* nem élhet.“

Ma is mind a költői mind a köznyelv a *vel* ragot röviden ejti, az önálló *velem*, *veled*, *vele* stb. szót pedig néha hosszúnak veszi: *vélem*, *véled*, *véle* stb. Feljebb mondom, hogy néhol az önálló viszonyítók első tagját a más-salhangzók kettőzésével öregbítik, így: töllem, róllam stb. mit a *hozzám* szóval mindenkor és mindnyájan teszünk. Ezt teszi Erdösi a *velem* szóval is, p. o. „Legottan *velle* (magával) felvivé ütet az ördög az szent városba. — Es-meglen *velle* felvivé ütet az ördög egy nagy magass hegyre.“ A Müncheni Codex mind a ragban mind az ön-álló szóban rövidnek veszi az *e*-t, p. o. én ith *ehhel* elve-szek — fiam te mindenha *velem* vag. — menyével tartozol en uramnak. — egyickel egyesöl s a masikat utall'a.

Folyamodjunk a vogul nyelvhez is. Abban *ńal* = nyíl, *li* = lö; tehát *ńal-el li* = nyíllal lö, *ńal-el litä* = nyíllal lövi. — A mit Erdösi így fejez ki: En tütöket viz-uel keresztellek az meg keresztel tütöket szent lilekuel és tüzucl“, — azt a kondai vogul fordítás emígy mondja: Am pernel punganem nan'in vit-el täu nan'in šovleti pernel punuhv jelping lil-el i taut-el. — *Vit* víz, *vit-el* vizzel; *lil* lélek, *lil-el* lélekkel; *taut* tűz, *taut-el* tűzel; *perne* kereszt, *perne-l punuhv* kereszttel tenni, azaz

keresztelni. — A vogul nyelvben *vel*, *val* csak *el*, önhangzó után (perne) csak *l* (perne-l). Hogy a vogul *el* (= *vel* H. B. *hel*) nem valami nagyon idegen a magyar szóhoz, azt el lehet hinni. Mit bizonyítson ez a sok tanúság? Azt, hogy a HB. korában a *hel* = *vel* rag nem járt hosszú önhangzóval.

Minthogy a HB.-nek több képzőjét és ragját kell számba venni, némi rendben sorozom elő, de úgy, a mint azokat Simonyi írja:

	temet-iuc	ovgá
		socozt-iá
		mulchot-iá
	elez-iê	zoboduchá (zobodu xx á)
	helhez-iê	bulcsassá
		vezessé
mentê	vola	
engedê	mundá	evêc, horoguvêc
terumtêvê	mundóá	oduttá
feledêvê	tilutoá	ketnie
vetêvê	hadlavá	
teremtêvê,	elêvê	
	ildetvitul	kinzotviatwl
érettê	intetvinêk	
vizê	muganêk	
feszê	fojanêk	

4. Simonyi alítása szerint az egyes számú harmadik tárgyas személybeli rag a HB. korában hosszú volt, tehát: óvdjá, szokosztjá, mulchotjá, boesassá, vezessé, szabaduhá (Simonyi zobodu~~xx~~á, két *ch*-val írja), elez-jê, helhez-jê. Alítása szerint hosszú volt az *a*, *e* az oduttá, oydaniá, ketniê szókban is, mert az elsőben az *a* tárgyas, a többi kettőben az *a* *e* birtokos rag; úgyde láttuk, hogy egy eredetűek a tárgyas és birtokos ragok. Mire támaszkodik Simonyinak véleménye? Leginkább az Érdy és Jordánszky codexekre. — Sokkal biztosabb kalaúz a Müncheni és Bécsi codex; de legbiztosabb kalaúz Erdősi, a kínél olvassuk:

- „Az kit ígért ímé, végre megadta fiát.
 „Hütre hiú mind, hogy senki ne mentse magát.
 „Nyilván fedd, nem szánja magát, nem szánja halálát.
 „Sokra tanít Christus, nyilván megmondja halálát.
 „A hiveket sokszor csudaképpen menti az Isten.“

Erdősinél a birtokos a *e* is rövid, mint:

- „Az kazdag fősvény marhát gyűjt, véle nem élhet:
 „Isten tart, kinek itt gondja vagyon te reád.“

Tehát: ovdania, ketnie is az Erdősi nyelve szerint rövid *a e* birtokos ragúak. Ennél fogva érette, vize, fesze nem olvashatók: éretté, vizé, feszé, hanem csak így: érette, vize, fesze.

Módunk vala meggyőződni, hogy a tárgyias igerag és a birtokos névszói rag a személyes névmás harmadik személye: *w*, *hw* (ö). Ez ugyan hosszú önhangzójú most; az volt Erdősi és a legelső biblia-fordítás idejében, tehát 1530 és 1430 táján, s nyilván az volt a HB. korában is. De mint rag, a szóbeli hangsúly hatásánál fogva, bizonyosan már a HB.-nek idejében meg vala rövidítve, mint az *intetvínec* szavából is következtetni lehet. Ebben a *w* már *vi* alakú, mi a szóbeli hangsúlynak igenis látható eredménye. S ha a vogul és osztják birtokos és tárgyias ragok megrövidült alakját (*l*, *ta*) tekintjük, bátran alíthatjuk, hogy a magyar birtokos és tárgyias ragok már a HB.-et megelőző korban is meg valának rövidülve.

5. A praeteritumnak vagy elbeszélő multnak képzője *a e*. A HB.-ben vol-*a* mund-*a*; enged-*e* ment-*e* praeteritumi alakok. Ezek képzőjét is Simonyi vol-*á* mund-*á*, enged-*é* ment-*é*-nek, azaz hosszan ejtendőnek mondja. Miért? Mert az Érdy és Jordánszky codexekben sokszor *mence* féle alakok fordulnak elő, *mene* helyett. De Erdősinél találjuk:

- „Kit hagy*a*, hogy hallgass, kit hagy*a*, hogy te kövess“.
 „Christus az Istennek fia meghala, felkele, mennybe
 „Felmene: hidd, megtér már hamar onnan ide“.
 „A Sátánt Christus meggyőzé, János utánn lün
 „Doctor, apostolokat gyűjte; gyógyíta sokat“.

Tehát Erdösi korában a praeteritumi képző *a e* rövid volt; az volt a legrégebb biblia-fordítás korában is, mint azt annak igen szorgalmas és szabatos írása mutatja. Bátran következtetjük, hogy ez már a HB. korában is rövid vala. — Eredetét nem sejtem.

6. Ez az *a e* képző a HB-ben többször *va, ve* tárgyas raggal van tetézve, mint: *tiluto-a, mundo-a, hadla-va, terunte-ve, feledé-ve, veté-ve*. A *tiluto-a* és *mundo-a* azt mutatják, hogy a tárgyas ragnak *v*-je összeolvadt a *tiluta, munda* praeteritumi képzővel, azért lett *o-vá* (*av-o*), mely *o* tehát hosszú volt (*ó*). Az *a, va, ve* tárgyas ragok rövid voltát ismerjük: csak az itt a kérdés, hogyan kell a ragot előző *a-t e-t* olvasnunk, így-e: *hadlá-va, (mert bizonyos a tilutó-a, mundó-a), terünté-ve, feledé-ve, veté-ve?* vagy *hadla-va, terumte-ve, stb.?*

A *bocsássa, vezesse* szók azt mutatják, hogy a HB. korában a mássalhangzók azon hasonulása már divatozik vala, a mely ma is megvan: ebből azt következtetem, hogy akkor az *a, e* önhangzóknak megnyúlása is a ragok előtt megvolt már, könnyebb lévén, alításom szerint, ezen megnyúlás, mintsem a *t-j-j* mássalhangzók áthasonulása. Mert előbb *bocsát-ja, vezet-i* mellett *bocsát-jon, vezet-jen-ből bocsásson, vezessen* lett, azután ezekhez újra (*j*) tárgyas rag járulván lett *bocsássa, vezesse*. Mind annál fogva erős okkal vélem, hogy a HB. korában csak ugyan *tilutó-a, mundó-a hadlá-va, terumté-ve, feledé-ve, veté-ve* olvasás divatozik vala. Erdösi a *hallá-va, veté-ve* alakokat már *hallá, veté-nek* írja, mint láttuk: „A Sátánt Christus meggyőző“ példából, s mint a következőből is látjuk:

„Az házasságot szerzé mindennek az Isten;

„És törvinyt ada, megszentele, mennybe hiva“.

Az első biblia-fordítás emberei is már így írák a jelentő tárgyas multat, valamint a foglaló tárgyas multat is, mint a következő keresetlen példa mutatja: „Imádkozik vala s lön ő vereje (veritéke) miképpen vérnek cseppenete, lecsorogván a földre, . . . s *lelé* azokat szomoroság miat elalván. És monda ő nekik: mit alosztok . . . Még ő beszéllette, íme a tizenkettő közzöl egy . . . meg-

közelejté Jézust, hogy megápolná ötét“. — Pedig sokkal későbbi írók még a megápolnája, vetnéje alakokat használák.

7. A *terumteve* (= most terömté) mellett van egy másik *terumteve* is; a kettőt a szólások különböztetik meg egymástól.

Egyszer áll: mennyi milostben *terumteve* . . . mív isemukut = mennyi malasztban *teremté* isünket = atyánkat; másik helyen meg ez áll: hadlava choltát *terumteve* istentül = hallá holtát *teremtő* istentül. Ebből is látjuk, hogy a *teremtő* ebből: *teremteve* lett.

Az első szólnak egésze: mennyi milostben *terumteve eleve*. A *terumteve* nyilván a mai *teremté*: mi legyen az *eleve*? Hogy ez a mondatnak subjectuma, nem eshetik kétség alá; hogy az eredetiben az isten szónak „az író szundikálásából“ való elmaradtát elhinni nem lehet, arról meggyőződhetik, a ki az eredetit megvizsgálván látja, mily nagy figyelemmel van az írva. Pusztán csak *élő*-nek olvasni, nem látszik elégnék; mert a magyar nyelvben *élő* fa is van; az *élő* szó tehát nem fejezné jól ki az *isten-t*. Azomban itt érjük be avval, hogy az *eleve* szó subjectum, s okvetetlenül istent akar jelenteni.

8. A *bocsássa, vezesse* mellett a HB. *zoboducha* alakot is mutatja, melyet Simonyi *zoboduxhá*-nak, azaz kettős *ch*-val és hosszú *a*-val, olvas. Hogy itt hosszú *a*-nak nincs helye, tudjuk; de hogy kettős *ch*-nak sincs helye, a mai tájbeszédbeli *fordíhon, fordíha*, s a régi biblia-fordítás és más codexek is bizonyítják. A régi (Müncheni codexbeli) biblia-fordításból álljanak itt e helyek (Rút könyve 2.): „Parancsoltam en gyermekimneec, hogy senki meg ne *zomorohon* tégedet“ . . . „Pirongásnál kül *gyühon* (gyűjtsön), és a gyűjtöt senki meg ne *poréha* (porítsa = megszólja)“. A *szabadítjon* helyett *szabadíhon* s ebből lett azután *szabadítson*. A *szabadíhon, szabadíha*, alak tehát a változás fele útján állott meg.

9. *Intetvínék, maganék, fojanék*. Simonyi a *nek* ragot is hosszúnak olvassa. Döntő bizonyítékunk, az Erdösi nyelve, rövidnek mutatja. P. o.:

„Soknak eghisségheet, soknak az enniek ád.

„Hogy jó pilda legyen, másnak adót fizet ő.

„Az házasságot szerzé mindennek az Isten.

„Senkinek ez földön isten nem nézi személyét“.

Csak a caesurában veszi hosszúnak is, valamint ott néha az *i*-t is hosszúnak veszi: mind a kettőre íme a példa:

„Christus, az ünnepnek ura; nagy veszedelmet az ország

„Lát“ . . .

„Az hütöt itt vallás követi, vallásnak utána

„Háboruságot látsz“.

A régi nyelvelmékek olvasásánál, ismétlem, a rövid önhangzók színeit nincs módunk meghatározhatni. Nem tudhatjuk, mikor melyik író ejte *a*-t *o* helyett, vagy *o*-t *u* helyett. De hogy a mértékre nézve rövidek valának, azt szinte bizonyossággal tudjuk. Hasonló bizonytalanságban vagyunk a rövid *ä* (*e*), *ö*, *ü* hangzókra, kivált az *ä* (*e*)-vel rokon éles *é*-re nézve; nem tudhatjuk, mikor melyik író ejtő *ä*-t *ö* helyett, még inkább mikor melyik író ejtő *ö*-t *ü* helyett s viszontag. De kivált azt nem tudhatjuk, az *é* hol és hányszor került az *ö* vagy az *ü* helyére. Mert a rövid vékony és éles önhangzók színeit még sokkal bajosabb meghatározunk, mint a vastag önhangzókéit. A régi nyelvelmékek olvasásánál tehát csak a hosszú önhangzókat lehet tekinteni s azokra nézve a régi biblia-fordítás (1430 tájáról) s a száz évvel újabb krakói Orthographia, leginkább pedig Erdősi vagy Sylvester János nyelve sokkal biztosabb kalauzok, mint a többi codexek. A sz. Katalin nagy verses legendája is nagyon számba vehető a kiejtésre nézve. De miért tulajdonítok Erdősinek az idő-mértékre nézve legtöbb tekintélyt, az a körülmény igazolja, hogy ő írt legelőször hatos és ötös lábú verseket a latin mértékes versek módjára. A szótagok idő-mértékei bizonyosan az élő nyelvnek szokása után fogadta el, a mire csak fordításának kinyomatása után eszmélkedék. „Ez summáriumot, hogy helyinnem vetők, ez lün oka, hogy kisénn vevők eszünkbe az mű nyelvünknek mindenben való nagy nemess voltát;“ különben minden újtestamentomi evangelium és az apostolok cselekedeti elibe tette volna illető verses summáját. Erdősit

tehát semmi előtte járó tekintély nem vezeté, hanem egyedül az élő nyelv, mely a hangszínekre nézve tájbeli vala ugyan, de az önhangzók időmértékére nézve általános, mert megegyez a mai nyelvszokással.

IV.

A tárgyas ige vonzata.

Tudtomra 1855-ben¹ fejtegetém először azt az igeragozást, melyet *határozottnak* neveztünk volt. Révai is az *Elaborator Grammaticájában* (II. 559 stb.) úgy nevezi, hogy „forma determinata.“ Megmutatám, hogy *l* (tud-*l*-ak) a második, *ja va v, j i; á é* pedig (tud-*ja*, *tuda-va*, stb. *hadla-va*, tud-*j*-uk, *kér-i*, *kér-j*-ük. tud-*á*, *kér-é*) a harmadik személyű tárgyra vonatkoznak. Azt is javaslám, hogy ezentúl hagyjuk el a *határozatlan* és *határozott* igeragozás-nevet, s fogadjuk helyébe a *tárggyatlan* és *tárggyas* igeragozás elnevezését. Ezt el is fogadták, s ma talán egy nyelvtan sem él többé a régi műszóval.

Valahol — bizony nem mondhatom most hol? a szófűzésre némely szabályt is állíték fel, melyek a tárgyas ige természetéből folynak s melyek szükségtelenné tehetnék az előbbi érthetetlen szabályt. Ez így szólt vala: *A határozott tárgy határozott igét, a határozatlan tárgy pedig határozatlan igét követel.* Ámde, mit kelljen határozott tárgynak venni? arra feleletet nem találtunk. A magyar nyelv így mondja: *ő engemet lát, tégedet lát; látnak minket* úgy mint *titeket is*: nem mondhatja pedig: *ő engemet látja, tégedet látja; minket, titeket látják.* Vajjon hát az első és második személy, vagyis *engemet, tégedet, minket, titeket*, határozatlan tárgyat fejeznek-e ki? Hisz az első és a második személy igazán határozott tárgyak; ha lehet határozatlanság, azt a harmadik személy fejezne ki. A szabály elégtelenségét érezvén, azt evvel toldják vala, hogy a *névelő* teszi határozottá a tárgyat. De a magyar nyelv erre sem hajt, mert így mondja: „az a könyv, *a melyet vettél* nagyon

¹ Lásd: Magyar Nyelvészet I. 190. 191. stb.

szép.“ Tehát a névelő egy maga nem teszi a tárgyat határozottá. Viszontag ezt is mondja a nyelv: „*tudom*, hogy nehéz eltalálni az igazat.“ Ime, alkalmazza ott is a határozott igeragozást, a hol nincs névelő. — Még mással is toldják vala az elégtelen szabályt, azt mondván, hogy a *birtokos rag* is határozottá teszi a tárgyat. Hanem erre sem hajt a magyar nyelv, mert ezt mondja: „nekem az éjjel egy *ökrömét*, neked pedig két *juhodat loptak* el, sőt Péternek egy *lovát* is *elvittek*.“ Látjuk ebből, hogy a tárgyas igének helye van olyan szólásban is, melyben nincs névelő; viszontag nincsen helye sokszor olyan szólásban, melyben van névelő; valamint sokszor olyan szólásban sincs helye, a melynek tárgya birtokos ragú.

A tárgyas igének mivoltát fejtegetvén, szükségképen annak természetéből vonám ki a szófűzés szabályait, reménylve, hogy így *érthetővé* teszem a dolgot annak, a ki jól tud magyarul — ki szabály nélkül is ellehet, — *megtanulhatóvá* annak, ki még nem tud magyarul, kinek tehát biztosan vezérlő szabályra van szüksége. A tárgyas ige természetéből kivont eme szabályokat, úgy látom, nem ösmerik, legalább azok nem, kik a M. Nyelvőr III. IX. X. kötetében a tárgyas és tárgyatlan igék alkalmazását keresték, s kik azon néhány nyelvtant, melyek kezem ügyében vannak, irták, mert mindnyájan a *tárgyból*, nem az *igéből*, tehát a *rectumból*, nem a *regensből* indulnak. Azért nem tartom fölösnek, újra kifejteni régi nézetemet, s talán világosabbá is tenni, ha ugyan bírok az igazán nem könnyű tárggyal.

A tárgyas ige kétféle, vagy második személyű, vagy harmadik személyű tárgyat jelöl.

A második személyű tárgyas jelelő ez: tud-*l*-a-k. Ebben tehát a *l* jelöli a második személyű tárgyat, akár egyben akár többesben álljon is. Minthogy evvel a tárgyas alakkal csak az egyes számbeli első alanyi személy járhat (*én tudlak* tégedet, titeket: de már *mi tudunk* tégedet, titeket), annak alkalmazása keskeny körű, és el nem véthető.

A harmadik személyű tárgyat jelelő alakok ezek: tud-*ja*, tud-*ja*-tok, tud-*j*-uk, tud-*ja*-k, tud-*á* stb. kér-*i*, kér-*i*-tek, kér-*j*-ük, kér-*i*-k, kér-*é* stb. s ezen alakokat nevezzük leginkább *tárgyas ige-alakoknak*.

Ezeknek helyes alkalmazása követel szabályokat, melyeket a *tárgyas ige természetéből*, tehát a *regensből*, nem pedig a *tárgyból*, vagyis a *rectumból* vonok le.

I. A tárgyas igealaknak tárgyi jelentője (*ja* stb. *i* stb.) *harmadik személybeli*, tehát harmadik személyű tárgyat jelöl. Azért nem vonatkozhatik olyan tárgyra, mely az első vagy második személyben áll. Nem lehet tehát mondani:

ő engemet vagy minket látja,
ők engemet vagy minket látják;
te engemet vagy minket látod,
tik engemet vagy minket látjátok.

Erzsike tedd le ezt a kalapot, egészen *kiveszen* formából: hát *ismerj meg* már! (Gyulai).

Mert a congruentia törvénye meg nem engedheti, hogy a harmadik személyű tárgynak jelölője az első vagy második személyű tárgygyal egyesíttessék. A *regens* harmadik személyű lévén, a *rectumnak* is harmadik személyűnek kell lennie.

Jegyzet. Az enyém, tiéd; miénk, tiétek személyragosok, valamint általában a névszók első és második személybeli ragosai, melyek birtokost jelölnek (juhóm, juhód, juhunk, juhótok; juhaim, juhaid, juhaink, juhaik), azért nem esnek ezen szabály alá, mert a tárgyat, mely itt a birtok, a névszó fejezi ki.

II. A tárgyas igealaknak tárgyi jelölője *demonstratív jelentésű*. Ez a tárgyi jelölő harmadik személybeli lévén, azért nem vonatkozhatik első és második személyű tárgyra, de egyszersmind demonstratív jelentésű lévén, azért nem vonatkozhatik *relatív mondatbeli tárgyra*, mert a demonstratív és relatív jelentések egymással ellenkezők. P. o. az esti pír, melyet tegnap láték, nagyobb volt a mainál. — Bogdán a mai Moldvát elfoglalta volt, *kit* Lajos király adó fizetésre *szorított*. — Olaszok valának, beszédbe ereszkedtem velök; Casentini vala, *a kit* Bécs már régen kívánva

várt. — Azután szóljunk a válaszról, *kit hoztál.* Csend állott be, *a melyet* István nem mert megzavarni. — Az adóruł kezdtek beszélleni, *a melyet,* ha egy pár nap mulva be nem fizeti, *exequálni fognak.*

Jegyzet. A relativ mondatok természetét mutatják olyan kifejezések is, a melyek partitiv jelentésű mondatra vonatkoznak. P. o. hoztál vizet? *azt hozok.* — Itt van kenyér; *azt kérek* én is. — Ha lehet határozatlanság, *azt* a harmadik személy *fejezne* ki stb. A partitiv jelentést alább (III. 4.) látjuk meg.

III. A tárgyas igealaknak tárgyi jelölője demonstrativ jelentésű lévén *azért vonatkozik olyan tárgyra és mondatra, melyek megfelelnek a demonstrativ jelentésnek.* Ennek pedig felelnek meg:

1. A tulajdon nevek. P. o. hívom Pált. Budát keresi. Pestet találja. — Veres vitézt magához hívatta. Papa, az istenért, ne rugdalja szegény Figarót. Berohant Maros is, a házi komondor, a mely pártul fogta gazdáját s majd szét szaggatta Figarót. — Az ezredesnének senki sem tudott főzni, mosni; untalan Bécsset emlegette, lenézte Erdélyt. — Istvánt is csak reggel fölkelésekor, estve lefekvésekor szidta meg néha. — Csak a hideg borzogatja István bácsit.

2. Azon mondatok, a melyekben a tárgy a névelővel van meghatározva; — s minthogy efféle mondatok nagyon sűrűen előfordúlnak, azért neveztékvolt határozottnak a tárgyas igeragozást, s a syntaxisban erről azt állítják vala, hogy névelős accusativust vonz. P. o. Az ügyvéd hiába magyarázta Radnóthynak a változott viszonyokat; hiába kérte, hogy hagyja reá pöreit, s ne elegyedjék semmibe; nem tudta lecsendesíteni. — Jaj, gyilkos, megöli az én kedves Figaromat. — Az új költő, ki 1664-ben vetélytárs nélkül foglalta el a magyar epikai irodalom csúcsát, nem vala már ifjú. — Az igazság útnak indult, hogy bejárja a világot; ment, ment, hegyen, völgyön, falun, városon keresztül, addig ment, míg előtalálta a Hamisságot. stb.

Jegyzet. Ide tartoznak azon igen számos elő- és utó mondatok, melyek elseje relativ, utóbbika demonstrativ

jelentésű, mint: A mit ott kaptak olyankor, *mind megölték*. — A mit a vallatás alatt csak rendetlenül és töredékesen mondott el, rendszeresen és bőven *akarta* kifejezni.

3. *Azon mondatok, melyekben a birtokos rag, mert a tárgy-
nak egészét fejezi ki, demonstratív jelentéssel jár.* P. o. Még
tisztartómat is pártfogás alá veszik. Fölmegyek a király-
hoz, egész az udvarig viszem a pört, ha *mindenemet* rá köl-
töm is. — Erzsike, hát nem *ismered* szegény apádat, már
nem is tudsz véle beszélni? — Egész *fájdalmát, mérgét*
papírra öntötte. — Ha Isten magához venné szegény *urun-
kat*, nyisd fel a fiókot, vedd ki belőle a legnagyobb papirost.
— Kezességre *kibocsátását* egyedül az ezredesnének *köszönte*.
— Balgatag reménynyel várom *ébredéseiteket*. — Reá akad-
tam arra az emberre, a ki *városunkat* a veszedelemből
megmentette. — Hiába kérte, hogy *hagyja* reá *pöreit*. —
Ő hív és áldozatra kész, nem ugyan morgás nélkül, ha
érdemeit mellőzve látja. — Mégis Gyulai Pál ezt írta:
„Néhány kedves könyvét találta meg a lomok közt, jogi
könyveit. (Egy régi Udvar ház, 33 lap. Az 1884-ki ki-
adásban.)

A demonstratív birtokos raggal egy az *ik* is a jelen-
tésre nézve, mely sokszor kíséri a birtokos szót is. P. o.
Senki nem szolgálhat két urat, mert avagy *eggyiket gyű-
löli*, s a *másikat szereti*, avagy *eggyiket türi* s a *másikat
utálja*. (Münch. Cod.) — Senki nem szolgálhat két urnak,
mert vagy *eggyiket gyűlöli*, a *másikat szereti*; vagy az egyik-
hez ragaszkodik, a *másikat megutálja*. (Károlyi G.) —
Megölelték egymást (egyik a másikat), sirtak örömikbe, hogy
egymásra találtak. — *Melyiket vádoljam* idegen büzzel?
Nem merem egyiket sem. (Arany próz. dolgozat. 263 lap.) —
Hadd *szúrjam ki egyik szemedet*, úgy adok belőle neked
is. — Ha *hagyja*, hogy az *egyik szemit* kiszúrja. — Az
alatt, a ki neki enni vitt, *mindegyiket* megkérdezte mi
ujság van.

Jegyzet. Figyelemre méltó tehát a következő: Hadd
el csak, leánya, mert jól *elkinoztattál mindegyikünket* a
vas rúddal. (Kriza 400.)

4. De mikor a birtokos ragú szó a mondatot nem

teszi demonstratív, hanem partitív jelentésűvé, a tárgyias igé vel nem egyez meg. P. o. Az éjjel három sonkámát elloptak. Itt a „három sonkámát“ azt teszi, hogy a számszerint meg nem mondott sonkáimból *hármát* loptak el. Ha nem esalatkozom, ilyenkor a nyelv a folyó beszédben így fejezi ki a demonstratív jelentést, hogy mondja „három sonkámát ellopták“ mikor tudva van, hogy csak három sonkám volt, s én arra a kérdésre felelek: mit loptak el? Ellemben ha több sonkám van, s azt kérdik: hányat loptak el azokból, úgy felelek: három sonkámát loptak el. — Ne fiam czombja! nekem *mellét adjon*, édes apám. Ebben a példában is a „czombja“, „mellét“ nem *demonstratív*, mely az egészet kifejezi, hanem *partitív jelentésű*. — Hogy kél a dió? drága, de mi *cettünk százát* tiz krajczáron is. — Itt is világos a partitív jelentés. A franczia nyelv az ilyen vagy hasonló esetekben *en* szóval fejezi ki a partitívet, így: on m'en a volé trois jambons = három sonkámát loptak el. Ide valónak látszik a III. 3. alatt felhozott példa Gyulai Páltól: „*néhány könyvét találta meg*.“

Ezen rovat alá tartoznak azon példák is, a melyeket Lehr Albert a M. Nyelvőr III. 121—123 lapjain közöl.

5. A tárgyias igealaknak megfelelnek a *függő mondatok*, melyek magok, mint demonstratív jelentésűek fejezik ki a tárgyat. P. o. *köszönd*, hogy apádnak szólítottál. — Itt ez a függő mondat; „hogy apádnak szólítottál“ a demonstratív jelentésű tárgyat fejezi ki. — *Engedje*, hogy háljak itt én is a tűznél. — Dejszen majd *megmutatom* én nekik, kivel van bajok. — Majd otthon mindent úgy megírok, hogy *tudom*, nem teszik ablakukba. — Oh ezek a gyermekek nem is *tudják*, mennyit kinlódom érettök. — *Tudja* mi az? nem *tudja*, nem is szükség; *tegye*, a mit parancsolok (azaz: tegye parancsolatomat). — No *meglássuk*, mit tudnak mondani erre. *Szeretném* tudni, melyik diétán hozták, melyik közgyűlésen hirdették ki azokat az újabb törvényeket.

Jegyzet. Ez eddig felmutatott példákban a főmondat független lévén, tárgyias igével fejezi ki az állítmányt (*köszönd, engedje, megmutatom, tudom, meglássuk* stb.), vagyis a

főmondat szinte az állítmányban van kifejezve; de ha a főmondatbeli állítmánynak külön alanya van, akkor ettől függ, hogy nem mindig lehet tárgyias alakú. P. o. A jegyző parancsot *kapott*, hogy a házából kiűzött kertészt rögtön helyezze vissza. — Radnóthy iszonyú dühbe jött, midőn a berohanó Istvántól *megtudta*, hogy mi történik. — Az első példában „*kapott*“ nem lehet tárgyias alakú; de a másik példában „*megtudta*“ az. Ilyen különbség van a következő két példában is: „*Úgy látom*, ügyes legénynek adsz enni“, s „*Úgy akartak* (azaz: abban egyeztek meg), hogy ötöt megöljék.“ — *Látszik* rajtok, hogy soha sem volt birtokuk.

6. Vannak olyan mondatok is, a melyekben bajos látni a demonstratív jelentést, mert elliptikusok, s alig sejtjük, mi van kihagyva azokból; vagy a melyek elvont egész tárgynak tekintik, a mit az infinitívus kifejez.

a) Elliptikus mondatok: *beéri* kevésse is. Ezt Lehr ugyanott a 212. lapon helyesen a Gyöngyösiből vett példával magyarázza: annyi pénzt veszen, a kivel *utjokat beéri* egészen. — Ilyenek még: a dudva *fölveri*, *fölverté*, *föl fogja verni* (nem tudni, a földet, vagy a vetést veri-e fel a dudva); — az *megjárja*, *nem járja* meg. Nem *futja ki* a pénz; jól *kezd* az eső stb. Továbbá: *adja-e* még a csap? *adná* csakhogy el van dugúlva; *megadtad* neki; — de sem a képirót süker nem biztatja, sem az idő és hely mostan ki *nem adja*. (Arany). Több jeles példát láss ugyanott a 213. lapon.

b) Az infinitívus mint egész elvont tárgy leginkább a székeleyeknél és csángóknál divatozik, tehát a nyelvnek igen régi tulajdonságát őrzi meg. P. o. volt egy közönséges asszonynak egy leánya, a ki egyebet csak dolgozott, hanem *fonni* nem *szerette*. Kriza 411. — Sokan *csevegni* úgy *szeretik*, hogy. Kriza, 184. — Én nem *szeretem* a házba *dolgozni*, jobban *szeretem* a mezőn. — Mük es jobban *szeressük* (szeretjük). — Olmát *enni tudom*. — (Csángó nyelv. Nyelvőr III. 50.)

A „bor nem issza“ „kéz kezét mossa“-félék is a régi nyelv becses tanúságai.

Nem hiszem, hogy ezzel ki van meritve az eléggé bonyolódott tárgy, de reménylem, hogy adok vele egy útmutatást, mely nem téveszti meg a grammatikust.

V.

Az idő-alakok (tempora).

A nyelvbölcselet azon elméletre jutott, hogy mennél nagyobb bőség nyilatkozik valamely nyelv alakjaiban, annál tökéletesebb ama nyelv, mert annál több eszköze-módja van a gondolatok viszonyainak kifejezésére. S abban nem is csatlakozik az elmélet. Tagadni azomban nem lehet, hogy az emberi szellem hiányos előadásból is értesül, valamint az emberi képzelődés a legtökéletlenebb alakon is találhat szépséget s vele kielégítheti kedélyét. Még is különbség van egy görög szobor és egy karaibi fetis-kő között, ámbár a karaib ember a fetis-követ talán még nagyobb félelemmel tiszteli, mint a szépízlésű görög a Minerváját imádhatta. Tehát mennél több és alkalmasabb nyelvalak van meg valamely nyelvben, annál tökéletesebb, idomosabb az; mi egyszersmind az ő nemzetének ős eredeti szellemi tehetőségét is bizonyítja.

A nyelvek azon szóalakjai, a melyek az időviszonyokat kifejezik, a nyelvbeli tökéletességnek hiteles tanúsága. Ennek a tanúságnak az ereje összehasonlítás által tűnik ki legjobban. Összehasonlítás végett a görög, latin, francia és német nyelvek időalakjait tesszük egymás mellé.

Görög.	Latin.	Francia.	Német.
γράφω	scribo	j'écris	ich schreibe
ἔγραψον	scribebam	j'écrivais	ich schrieb
ἔγραφα	scripsi	j'ai écrit	ich habe geschrieben
ἔγραφειν	scripseram	j'avais écrit	ich hatte geschrieben
ἔγραφα	—	j'écrivis	—
γράφω	scribam	j'écrirai	ich werde schreiben
γραφῶμαι	scripsero	j'écrirais	ich werde geschrieben haben

A bölcseleti nyelv-elmélet azt tartja, hogy idomosabb, tökéletesebb az a nyelv, a melynek több idő-alakja van.

E tekintetben a négy nyelv között legtökéletesebb a görög, legtökéletlenebb a német. Az idő-alakon t. i. az egy szóból álló, nem szófűzés által szerzett alakot értjük; tehát a francia *j'ai écrit, j'avais écrit, (j'aurai écrit, j'aurais écrit, j'eus écrit, a melyeket ki sem tettem)* nem tartoznak ide; hasonlóképen nem tartoznak ide a német az „*ich habe*“ és „*ich werde*“ létigékkel lett idő-alakok. A német nyelvnek tehát voltaképen csak két időalakja van, „*ich schreibe*“ és „*ich schrieb*“: holott a görögnek van hét, a latinnak hat, a francziának öt. A francia ötöt ismételem: *j'écris, j'écrivais, j'écrivis, j'écrirai, j'écrirais*, — a melyekhez szófűzés által lett más öt idő-alak járul.

A mint látjuk, a latin nyelvnek nincs idő-alakja, mely a görög ἑώραξ-*nak* megfelelne, neki tehát nincs külön aoristusa. De a nyelv azt az idő-fogalmat is kénytelen kifejezni, a melyre való a görög aoristus: hogy teszi azt a latin? A *scripsi* alakot fordítja erre a használatra is. A latin *scripsi*, ennél fogva, nem csak perfectum hanem aoristus jelentésű is. A görög aoristus szó helyett a praeteritum-ot is lehet alkalmazni, s mondani: a *scripsi* mind perfectumot mind praeteritumot (historicum) fejez ki. Mi azonban itt azt a szembetünőbb aoristus szót használjuk.

A román nyelvek föltetsző érzéket mutatnak az idők megjelölésében, mi a román szellemet nagyon kiténteti. A latin nyelv, a melyből a román nyelvek kisarjadztak az aoristus hijával lévén, annak idő-fogalmát is a *scripsi* alakkal fejezi ki. A *scripsi*-ből az olasz nyelv *scrissi*, a francia *écrivis* alakot képezvén, s az aoristus idő-fogalmának szükségét nagyon érezvén, ennek a kifejezésére a *scrissi* és *écrivis* alakot meghagyták, a perfectum kifejezésére pedig az *io ho scritto, j'ai écrit* új alakot képezték.

A német nyelvnek se perfectuma se aoristusa nem lévén, a perfectum kifejezésére az „*ich habe geschrieben*“ alakot fűzte össze; az aoristus kifejezésére pedig az „*ich schrieb*“-t is fordítja. A német „*ich schrieb*“ tehát nem csak imperfectum, hanem aoristus is. Valamint a latin *scripsi* hol perfectumot jelent hol aoristust, úgy a német „*ich schrieb*“ jelent hol imperfectumot hol aoristust. Ezt a különbözést

az idő-kifejezésben, melyet a latin, franczia és német nyelvek mutatnak, jól tartsák meg a magyar tanítók és tanárok!

Mit termett a magyar nyelv, tehát a magyar szellem, az időviszonyok kifejezésére? Erre feleljen a nyelv maga a századokon keresztül nyilatkozó tanúságával. Ezt a tanúságot nem kiszagztatott mondásokbul, hanem hosszabb darabokbul vesszük, hogy legkisebb kétség se férkezhessék hozzája.

Először a legrégibb nyelvemléket, a *Halotti beszédet* közöljük. Nem a kiejtés, hanem a grammatikai alakok felmutatása lévén a czél, tehát vegye úgy az olvasó, a mint leirom.

„Látjátuk feleim szömtökhel mik vagymük. Isa por es homu vagymük. Mennyi milosztben *terömtéve* Eleve mü isemüköt Ádámot, és *adotta vola* neki paradisumot hazóá. És mend paradisumben voló gymölesöktül *monda* neki elnie: heon *tilotóá* üt egy fa gymölesétül. Gye *mondóá* neki mérett nöm ennéik: isa ki napon *emdöl* az gymölesetül, halálnek haláláal halsz. *Hadláva* holtát *terömtéve* Isten-tül, gye *feledéve*. *Engede* ördöng intentvinek, és *evék* az tilott gymölestül és az gymölesben halálot *evék*. És az gymölesnek öl kesertiv *vola* vize, hogy torkukat mege *sza-kasztja vola*. Nöm heon mogának gye mend ü fájának halálot *evék*. *Haraguvék* isten és *vetéve* üt ez munkás világ-bele és *lön* halálnek és pokolnek fésze (fészke) és mend ü nemének. Kik azok miv vagymük, hogy is tiv látjatük szömtökhel. Isa és nöm egy ember mulhatja ez vermöt; isa mend azhoz járöv vagymük. Vimádjük uromk isten kegylmét ez lélökert, hogy jorgasson ü neki és kegylödjén és bulesássá mend ü bünét. És vimádjük szent abszin Máriát és bovdog Michael arkangyelt és mend angyelkot, hogy vimádjának érette. És vimádjük szent Péter urot, kinek *adott* hatalm óvdania és kötnie, hogy óvdja mend ü bünét. És vimádjük mend szentökt, hogy legyenek neki segéd uromk színe előtt, hogy isten iv vimádságuk miá bulesássá ü bünét. És szabadóha üt ördöng ildetvittül és pokol kintatvjátül és vezesse üt paradisum nyugalma belé és adjon neki mönnyi országbele utot és mend jóvben részt.”

Ebben a becses nyelvemlékben következő idő-alakok fordulnak elő, mind tárgyatlan mind tárgyas ragozással:

Tárgyatlan ragozás.

Tárgyas ragozás.

1. vagymuk (vagyunk), járó
vagymuk	múlhatja, vimádjuk, lát-
játok.
2. vala	szakasztja vala.
3. monda, engede, lön, evék,
haraguvék	hadláva, mondóá, tilotóá,
feledéve, terömtéve, ve-
téve.
4. tilott gyimeles, adott hatalm	—
5. —	adotta vala.
6. halsz	—
7. emdöl, (eendöl, ejendöl)	—

Csak az úgynevezett indicativusnak, vagy jelentő módnak, idő-alakjait vesszük tekintetbe. Mellőzzük tehát az adjon, jorgosson, kegyődjén, legyenek, bulesássa, vezesse, eleszje, helyheszje, szabadóha conjunctivusi alakokat.

Ez a legelső nyelvemlék a magyar keresztyénség régi idejéből való, tehát okvetetlenül a latin keresztyén nyelvet utánozza. Ezt az utánozást ingyen sem úgy vehetni, hogy a magyarul szólók a latin nyelv módjára képezték volna a nyelv-alakokat, a mi merő lehetetlenség, hanem úgy kell azt venni, hogy a *magyarul* szólók a meglévő magyar nyelv-alakokat az értelmileg megfelelő latin nyelv-alakok kifejezésére fordíták. Ebben tehát nem az alakok külsősége, hanem értelmök, jelentésök kalauzolja vala, mi nagyon világosan kitétszik eme mondásból: „*Isa ki napon emdöl az gymölés-tül, halálnak haláláal halsz.*“ Ezt a Vulgata, mely a latin keresztyénségben szent könyv, s nyelve hitbeli döntő tekintetű, így fejezi ki (Genesis, 2, 14.) „*In quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris.*“ S a Jordánszki codex 1500 tájban, valamint a Károlyi Gáspár 1595-ben, tehát az előbbi talán harmadfél száz, az utóbbi ötödfél száz évvel a Halotti B. után, imígy fordíták a Genesis helyét: (Jord.) „mert valamely napon ejendöl, halálnak halálával halsz meg;“ (Károlyi) „mert valamely napon abban ejendesz, halálnak halálával halsz meg.“ A latin szövegből

comederis, (futurum exactum) és *morieris* (futurum) áll; amazt a legelső magyar fordító, úgy mint a harmadfél száz év utáni fordító „*ejendöl*“ (emdöl) alakkal, ezt pedig *halsz* alakkal fejezte ki. Ha fel is tesszük, hogy az első fordító-nak annyi latin nyelvtudománya volt, hogy a *comederis* alaknak a perfectumi *comedi*, *comedisti*, *comedit* alaktól való származását érti vala; mégis lehetetlen feltennünk, hogy ő azonképen a magyar régi *ém*, *él*, *ék* (evém, evél, evék) alakból a *d* képző segítségével addig nem hallott idő-alakot mert vagy tudott volna képezni. Ez az idő-alak tehát megvolt a magyar népnyelvben, s bizonyosan azon értelemmel volt meg, a mellyel az első fordító revé. Tehát a magyar nyelv kalauzolja vala őt, nem a latin nyelvnek utánózása, mely nem is kalauzolhatta. Ezt az önálló eljárást még világosabban a *halsz* alak választásával bizonyítja be az első fordító. A latin *morieris* futurumbeli alak; ennek a magyar nyelvben nincsen megfelelője, mert a „fog halni“-féle futurum syntaxisi compositio, mint a franczia „j'ai écrit“ a latin perfectum „scripsi“ helyett. Mit tesz az első fordító? A magyar praesens-t használja a latin futurum kifejezésére; a mire tehát ismét a magyar nyelv kényszeríté.

Az első fordító-nak munkája egy breviumban rejtőzött el, azt a Jordánszki codex írója nem ösmeri vala. S íme az is főkéletesen így fejezte ki a latin Genesis 2, 17-dik helyét, mint harmadfél századdal előbb a HB. kifejezte volt. Nyilván, a Jordánszki codex íróját azonképen a magyar népnyelv kényszeríti vala úgy írni a mint irt. Károlyi Gáspár se a HB.-det se a Jordánszki codexet nem ösmervén, 1595-ben újra azonképen, s bizonyosan a népnyelv által kényszerítve vagy kalauzolva, fordítja a Genesis helyét. Hogy pedig Károlyi a népnyelvet követte, bizonyítja az *ejéndesz* alak is az előbbi *ejendöl* helyett. T. i. már Károlyi korában a népnyelv az *ikes* igékre nézve ingadozik vala.

A Halotti Beszéd leggyakrabban a tárgyatlan és tárgy-as elbeszélő mult alakot (*monda*, *evék*, *hadláva* (hallá), *feledéve* (feledé) mutatja. Ennek a latin nyelvnek nincs saját megfelelője, mert nincsen aoristusa; az tehát az elbeszélő

multnak értelmét is a perfectumi (scripsi) alakkal kénytelen kifejezni. Mit csinál a magyar fordító? Mikor a latin perfectum elbeszélő, vagy aoristusi értelmű, a *monda, felele, mondá, felelé* alakot alkalmazza; a mikor pedig ugyanazon alak igazán perfectumi értelmű, a magyar fordító a *mondott, felelt, mondotta, felelte* alakot teszi ki. Minthogy a HB. nem szoros fordítása annak a latin „allocutio“-nak, a mely a codexben a magyar után következik:¹ azért nem mutathatja meg, mely élesen különbözteti meg a magyar nyelv a perfectumot az aoristustól. Ennek feltüntetésére a legrégibb biblia fordításból (a Bécsi codex-ből) Rút első és második fejezetének egy-egy részét teszem a Vulgata szövege mellé.

Rút. I.

Vulgata.

1. In diebus unius iudicis, quando iudices *praeerant, facta* est fames in terra, *abiitque* homo de Betlehem Juda, ut peregrinaretur in regione Moabitude cum uxore sua ac duobus liberis.

2. Ipse *vocabatur* Elimelech et uxor ejus Noëmi... ingressique regionem Moabitudem, *morabantur* ibidem.

3. Et *mortuus est* Elimelech, maritus Noëmi, *reman-sitque* ipsa cum filiis.

4. Qui *acceperunt* uxores Moabitidas, quarum una *vocabatur* Orpha, altera vero Ruth. *Manseruntque* ibi decem annis.

Bécsi Codex.

1. Egy bírónak napiban, midőn a bírák *fejedelemked-nek vala*, lőn éhség a földön. Azért *elmen*e ember Judának Betleheméből, hogy zarándoklana Moabitisnek vidékében, ő feleségével és két fiaival.

2. Ő *hivattatik* Elimelehek, és ő felesége Noëmi-nek... és bemenvéjek Moabitisnek vidékébe ott *lakoz-nak vala*.

3. És *meghala* Elimelech Noéminek férje, es ő *meg-marada* ő fiaival.

4. Kik feleségeket *vőnek* moabitiakat, kiknek egyik *hivattatik vala* Orphanak és másik Rutnak. És *lakozának* ott tíz esztendeiglen.

¹ Lásd a latin Allocutiót a Nyelvtudományi Közlemények IV. 446 l.

5. et ambo *mortui* sunt...
remansitque mulier orbata
duobus liberis ac marito.

6. Et *surrexit*, ut in patriam pergeret cum utraque nuru sua de regione Moabitudine. *Audierat* enim, quod respexisset Dominus populum suum et dedisset eis escas.

7. *Egressa* est itaque de loco peregrinationis sua cum utraque nuru; et jam in via revertendi posita in terram Juda,

8. *dixit* ad eas: Ite in domum matris vestrae, faciat vobiscum Dominus misericordiam, sicut *fecistis* cum mortuis et mecum.

20. Ne vocetis me Noëmi (id est pulehram): sed vocate me Mara (id est amaram) quia amaritudine valde *replevit* me Omnipotens.

5. és monnon *meghalának*, és *marada* a némbéri ő két fiaitól és férjétől megvált.

6. És *felkele*, hogy ő hazájába menne ő két menyével Moabitisnek vidékéből. Mert *hallotta vala*, hogy úr tekintette volna ő népét és adott volna ő nékie étkeket.

7. És így *kierede* ő zarándoklatának helyéből ő két menyével, és immár a megfordulásnak útján vetetvén Judának földébe,

8. *monda* ő nekik: Menjetez ti anyátok házába, tegyen úr irgalmasságot ti veletek, miként *töttetek* én holottimmal és velem.

20. Ne akarjatok engemet hívnotok Noéminek (azaz szépnek): de híjjatok engemet Marának (azaz keserőnek), mert igen keserőséggel *töltött* meg engemet a mindenható.

Rút. 2.

1. *Erat* autem viro Elimelech consanguineus, homo potens, et magnarum opum, nomine Booz.

2. *Dixit* Ruth Moabitis ad socrum suam: Si jubes, *vadam* in agrum et colligam spicas, quae *fugerint* manus metensium, ubicumque ele-

1. *Vala* pedig Elimelech férfiúnak vérent való rokona, hatalmas ember és nagy gazdagságbeli, Booz nevű.

2. És *monda* moabitidai Ruth ő napának: Ha parancsolsz *elmegyek* a mezőre és gabona-főket *szedek*, melyeket az aratónak kezei el-

mentis in me patris familiae *hagyandanak*, valahol a házi
reperero gratiam. Cui illa atyának kegyelmes malaszt-
respondit: Vade filia mea. *ját lelendem* én bennem. Ki-
nek az *felele*: Menj el, én
leányom.

Összefoglalván a Halotti Beszédet és Rút könyvének két darabját, világosan látjuk a magyar ige-szónak idő-alakjait, a mint azok a legrégibb nyelvemlékekben mutatkoznak, és jelentéseiket, a melyekben ott találjuk.

A HB.-ben *látjátok, vagyunk, múlhatja, járó vagyunk, halsz*; Rút II, 2. *elmegyek, szedek*, mind jelen idő-alakok, (praesens-ek). De háromféle értelműek: a *látjátok, vagyunk, múlhatja* egyszerű jelent fejeznek ki; a *járó vagyunk*, mit most *járók vagyunk*-nak ejtünk és írunk, a latin „accessuri sumus“-nak felel meg, az tehát beálló jövőt fejez ki; végre a HB.-beli *halsz*, s a Rút II, 2 belüli *elmegyek, szedek* egyszerű jövőt tesznek, mert amaz a latin „morieis“-nek, ezek a latin „vadam“ és „colligam“-nak felelnek meg. Tehát a magyar *jelen idő-alak* (praesens) egyszerű jelent, egyszerű jövőt és beálló jövőt fejeze ki hajdan.

A HB. *vala* (oly keserű *vala* vize), *szakasztja* *vala*; a Rút I, 1. *fejedelemkednek* *vala*, *lakoznak* *vala*, *hivattatik* *vala* a latin imperfectumnak felelnek meg, mit a Rút latin szövegében látunk, mely szöveg egyszersmind az imperfectumnak értelmét világosan megmutatja. Quando judices praeerant facta est fames“, ez két mondatot teszen; a fő-mondat „facta est fames“, a mellékmondat „quando judices praeerant.“ Ez a mellékmondat olyan multat fejez ki, mely tart *vala*, midőn éhség lett, vagyis az éhség támadása amannak idejébe esett. A „praeerant“ tehát, a „facta est“-re nézve *multbeli* jelent fejez ki, mit a grammatika imperfectum-nak nevez, mert nem elmultat, hanem még a másakra nézve tartó multat jelent. A magyar ezt a *multbeli* jelent a jelen-idő alakjával és a *vala* létigével fejezi ki, tehát *szerkeztet*, nem *egyszerű* szóval. Ilyen *fejedelemkednek* *vala*, *lakoznak* *vala* stb. Természetesen mikor a létige (vagyok) maga van, csak a *vala* fejezi ki a *multbeli* jelent.

Mínthogy a latin imperfectum *multbeli* jelent fejez ki,

mely másra nézve még tart, azért általában tartós multat is jelent; ilyen tartós mult Rút I, 2. „vocabatur“, „morabantur“, 4. „vocabatur Orpha“. A magyar fordító ilyenkor is a *hívattatik vala, lakoznak vala* szerkezetet alkalmazza.

Láttuk, hogy a HB-ben leggyakrabban az elbeszélő mult fordul elő, de azt is láthatjuk, hogy ennek különbségét az általános multtól a Rút könyvéből vett darabok jobban tüntetik ki. Nézzük tehát a két multat, mind a latin eredetiben mind a magyar fordításban.

Rút I, 1. „facta est fames“ lön éhség, „abiitque homo“ azért elmene ember;

3. „mortuus est Elimelech“ meghala Elimeleh, „remansit Noëmi“ megmarada Noëmi;

4. „acceperunt uxores“ feleségeket vőnek;

5. „ambo mortui sunt“ monnon meghalának, „remansitque“ és marada;

6. „et surrexit“ és felkele;

7. „egressa est“ kierede;

8. „dixit ad eas“ monda ő nekiek.

Rút 2, 2. „dixit Ruth“ és monda Rút, — „cui illa respondit“ kinek az felele.

Ellemben :

Rút 1, 8. „faciat vobiscum Dominus misericordiam, sicut fecistis cum mortuis et mecum“ tegyen úr irgalmas-ságot tii veletek, miként töttetek én halottimmal és velem.

20. „quia amaritudine valde replevit me Omnipotens“ mert igen keserűséggel töltött meg engemet a mindenható.

Az elbeszélő mult 11-szer, az általános csak 2-szer fordul elő a Rút két darabjában. A latin szöveg mutatja, hogy mind e két mult a perfectummal (facta est fames, remansit Noëmi stb. s sicut fecistis, valde replevit) van kifejezve: a magyar fordítás igen jól megkülönbözteti az elbeszélő multat (lön, marada) az általános multtól (töttetek, töltött meg.) Hogy e különböztetésre a fordítót a magyar nyelv kényszeríté, meg van mondva, s nem kell újra megmondani; hogy ezen különböztethetés a magyar nyelv finom jelességét mutatja, csak olyan műértő tagad-

hatná, vagy nem érezné, a ki előtt a tulipános láda ép olyan művészi darab, mint egy Markói tájkép.

A magyar *elbeszélő mult*nak értelmét maga az *elbeszélő* jelzés magyarázza meg; de felvilágosítható a román (francia, olasz, spanyol) nyelvek *parfait défini*-jével s a görög nyelv aoristusával, a mikor ez igazán elbeszélő alak.

A magyar *általános mult* olyan multat jelent, mely a jelenre nézve be van ugyan fejezve, de hatása még a jelen időben is tart, azért participiummá is válhatik. „Tegyen úr irgalmasságot tő veletek, miként *töttetek* én velem“ így is állhatna: az én velem *tött* irgalmasságtok szerint tegyen veletek is az úr. — „Keserőséggel *töltött meg* engemet a mindenható“ így is kifejezhető: keserőséggel vagyok megtöltve a mindenható által.

A latin perfectum tehát kétféle jelentésű, mert lehet *perfectum praesens*, és lehet *perfectum aoristicum* vagy *historicum*.¹ Az előbbinek a magyar *tudott* alak, az utóbbinak a magyar *tuda* alak felel meg.

A latin plusquamperfectumot a magyar általános mult a *vala* hozzájárulásával fejezi ki; mind a latin mind a magyar alaknak értelme világos. P. o. a HB. ezt „*delectabilem domum dederat ei deus scilicet paradysum*“ így fordítja: *adotta vala* neki paradysumot hazóá. — Rút, 1, 6. „*audierat enim, quod respectisset Dominus populum*“ ezt meg így fordítja a Münchener codex: mert *hallotta vala*, hogy Úr tekintette volna.

A latin futurum exactumot, a mint már a HB.-ben láttuk, a magyar nyelv *jövőbeli multtal* fejezi ki. A Rút

¹ Lásd: Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache von dr. Raphael Kühner. Zweiter Band. Erste Abtheilung, Hannover 1878. A 94—97 stb. lapjain. — 1862. március 10-én „A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink?“ feliratú értekezést olvasám az Akadémiában, a melyben bőven tárgyaltam a *tuda* és *tudott* időalakok különböző jelentéseit, megmutatván, hogy amaz a görög *aoristus*nak, mint történeti vagy elbeszélő multnak, emez a görög *perfectum*nak, mint ketteje (régiesen: monnaja) pedig a latin *scivi* alaknak felel meg, melynek tehát kétféle *aoristusi* és *perfectumi* jelentése van a latinban. Lásd: Nyelvtudom. Közlemények. Első kötet. Pesten. 1862. A 10—44. lapjain.

2, 2-ban olvassuk: „si jubes, vadam in agrum et colligam spicas, quae *fugerint* manus metentium“ ezt a fordító így fejezi ki: ha parancsolsz, elmegyek a mezőre és gabonafőket szedek, melyeket az arátónak kezei *elhagyandanak*; s legott olvassuk: „ubicumque elementis in me patris familiae *reperero* gratiam“, melynek fordítása így hangzik: valahol a házi atyának kegyelmes malasztját *lelendem*. — Ennek a föltételes jövőbeli multnak értelme is egészen világos.

*

Lássuk most, mint bánik a magyar nyelv az igeidőkkel a következő századokon keresztül egész a mai napig.

Először közlök bibliai darabokat a Müncheni codexből és Erdősi János újtestamentomi fordításából. A Müncheni codex Tatrosban 1466-ik évben másoltaték, magát a fordítást 1430 tájára teszik. Erdősi a maga fordítását 1539—40-ben készíté, kinyomatá pedig 1541-ben. A két magyar fordítást tehát egy egész század választja el egymástól. Mint-hogy Erdősi nem ösmerte azt a régibb fordítást, ennek pedig, legalább tudunkra semmi előző példája nem volt: tehát bizvást mondhatjuk, hogy mindegyik a korának és vidékének népnyelvét követte. Olyan idő-alakot, melyet a népnyelv nem ösmer vala, egyik sem mert volna leírni; új, nem megvolt idő-alakot pedig soha senki sem költhetett még.

Erdősitől a Máté életét is közlöm, melyet Jéromos után írt ugyan, de a mely nem fordítás. Ehhez hozzáesatol Erdősi valamit az eredeti evangéliomról és fordításáról, mi felette tanulságos. Erdősi a hosszú *é*-t legtöbbsnyire *i*-vel fejezi ki, a mit meg is hagyok.

1.

Szent Mathé ilete, melyet szent Jeronymus
írt meg.

Szent Máthé, ki Levinek es mondatik, fukarból apostollá livin, mindeneknek előtte Zsidó országban az Christusnak evangéliomát *irá* zsidó betűkvel és zsidó nyelven

azokirt, kik az zsidó népeknek közzüle az keresztyén hűtre *fordultanak vala*. Mely evangeliomát kicsoda *fordította legyen* annak utána görög nyelvre, nem igen nyilván vagyon. Ez szent Máthé evangelioma kediglen mind ez mai napiglan meg vagyon az Cesareabeli könyvtartóban, melyet Pamfilius mártir nagy ügyekezettel *szerzett vala*. Ezt szent Jernymus *irja* szent Máthérul és ez evangéliumrul.

Mű és ez minapon ez szent evangéliomot zsidó nyelven találván, sok helyen az zsidó nyelvet *követők* inkább, hogy nem mint az görögöt, avagy római nyelvet. Bünné ne vesse azirt az keresztyén, ki ezt olvassa, ha egynihány helyen az görög és római nyelvtől láttatunk eltávozni. *Illik vala*, hogy itt az zsidó írásra nizmink inkább, hogy nem mint az görögre. Azonképpen az egyéb evangéliumokban *illik vala*, hogy az görögre nizmink inkább, hogy nem mint az római nyelvre, honnan ennek eredete vagyon.

Müncheni coder.

Erdösi fordítása.

Máté 4-ik fejezetéből.

1. Tabát Jezus *vitteték* a kietlenbe szellestől, hogy kísértetnék ördögtől.

2. És mikor böjtölt volna negyven napokban és negyven éjekben, annak utána *éhezék*.

3. És hozzá vépvén a kísértő *monda* neki: Ha istennek fia vagy, mondj, hogy e kövek legyenek kenyerekké.

4. Ki felelvén *monda* neki: Mert irván vagyon, nem csak kenyérrel él ember, de minden igével, ki származik istennek szájából.

1. Legottan Jézus *felvittetett vala* az pusztába az szent lilek-istentől, hogy megkísértetnék az ördögtől.

2. És mikoron itlen volt volna negyven napon és negyven éjjel, vigre *megéhezék*.

3. És őhozzá járúlván az kísértő *monda*: Ha fia vagy istennek, parancsoljad, hogy ez kövek kenyerekké legyenek.

4. És Jézus felelvén *monda*: Meg vagyon irván: Nem csak kenyirrel il az ember, hanem minden igivel, ki az istennek szájának találja jü ki.

5. Tahát *vivé* ötet az ördög a' szent városba és *állatá* ötet a templomnak tetejére,

6. és *monda* neki: Ha istennek fia vagy, eresszed alá te magadat. Írván vagyon: *parancsolt* isten te rólad az angyalinak, és kezekbe vesznek tégedet, ne talántán megsértse te lábaidat a kőhöz.

7. *Monda* neki Jézus: Es-még írván vagyon: Ne ké-sértse te uradat istenedet.

8. Esmég *vivé* ötet az ördög igen magas hegyre, es *mutatá* neki ménd ez világnak országit és ő dicsőségit,

9. és *monda* neki: mind ezeket neked adom, ha le-esvén *imádandasz* engemet.

10. Tahát *monda* neki Jézus: menj Satanas, írván vagyon: Te uradat istenedet imádjad és csak neki szolgálj.

11. Tahát *meghagyá* ötet az ördög, és ime angyalok *vépének* hozzá es *szolgálnak* vala neki.

5. Legottan vele *felvivé* ütet az ördög az szent városba és az templom levegőire *állatá* ütet,

6. és *monda* ü neki: Ha fia vagy az istennek, vesd alá innen te magadot. Mert meg-vayon írván: az ü angyalinak parancsol jövendőre te felőled, és kezekbe visznek tizedet, hogy valamikoron meg ne üssed az kübe az te lábaidat.

7. *Monda* ü neki Jézus: Viszontag meg vagyon írván: Ne kisirtsed az te uradat istenedet.

8. Esmeglen vele *felvivé* ütet az ördög egygy nagy magass hegyre es meg*mutatá* ü neki ez világnak minden országit és azoknak ez világi nagy dücsősigben való voltokat,

9. és *monda* üneki: mind ezeket te neked adom, ha előttem leesvin engemet *imádándasz*.

10. Legottan *monda* üneki Jézus: távozzál el, te Sátán, mert megvayon írván: Az te uradot istenedet *fogjad imádni*, és csak ütet *fogjad szolgálni*.

11. Legottan *elhagyá* ütet az ördög, és ime angyalok *jűnek* vala ü hozzá és *szolgálnak* vala üneki.

12. *Mikor* kedeg *hallotta volna* Jézus, hogy Jánus eladatott volna, *méne* Galileába;

13. és Názáret nevő várost meghagyván *jövő és lakozék* tenger mellett való Kapernaumban, Zabulonnak és Neptalimnak vidékiben;

14. hogy beteljesednék, melly vagyon mondván *Isaías* próféta miatt:

15. Zabulonnak földő és Neptalimnak földő, tengernek úta Jordan elvöl pogányoknak Galileája,

16. nép, ki *ül vala* setétségben, *láta* nagy világot, és halál árnyékának vidékiben ülőknek világ *támadá* nekik.

17. Ennek utána *kezde* Jézus predikálni és mondani: Penitenciát művelkedjete, mert elközlejt nektek menyneknek országa.

12. *Mikoron* kediglen *hallotta volna* Jézus, hogy Jánost megfogták volna, felfelé való helyre *mene* Galileába;

13. és Názáretet elhagyván *elmenne* és Kapernaumban *lakozék*, melly tenger mellett való város Zabulonnak és Neptalimnek szomszidságiban;

14. hogy betelleyesednék az, mi *megmondattott vala* Esaiás prófétának általa ez igikvel:

15. Zabulonnak és Neptalimnak földé, az tengernek uta mellett Jordan elve, pogányoknak tartománya, Galilea,

16. az nép, ki sötétségben és halálnak árnyikában *ül vala*, nagy világosságot *láta*, és azoknak, az kik halálnak tartományában és árnyékában *ülnek vala*, világosság *támadá*.

17. Az időtől fogva *kezde* Jézus predikálni és mondani: Vegyítek eszetekbe magatokat és jobbitsátok meg a tiü íteteket, mert közel vagyon az istennek országa.

Máté 5. fejezetéből.

17. Ne akarjatok alajtanotok, hogy jöttem legyen törvényt fejtenem, avagy prófétákat. Mert nem *jöttem* tör-

Ne alítsátok, hogy azirt jüttem ligyen, hogy az ó törvényt vagy az prófétáknak írásit eltörjem. Sög nem

vényt fejtenem, de betelleysejtenem.

18. Bizony mondom tünetek, miglen föld és menny elmúlik, egy jota avagy apex a törvényből el nem múlik, mignem mindenek legyenek.

19. Ki kedeg *megfejtend* egyget e küs parancsolatok között és embereket így *tanejtand*, küssebbnek hivatik mennyeknek országában. Ki kedeg *betelleysejtendi* és így *tanejtand*, az nagyobbnek hivatik mennyeknek országában.

20. Mondom kedeg tünetek: mert hanemha inkább *bövälködendik* tü igazságtok, hogy nem az írástudóké és a leváltaké, nem mehettek be mennyeknek országába.

21. *Hallottátok*, mert mondván vagyon a véneknek: ne öldököli; ki kedeg *öldöklend*, méltó leszen ítéletnek.

22. Én kedeg mondom tünetek, mert minden, ki haragoszik ő atyafiának, méltó leszen ítéletnek; ki kedeg *mondand* ő atyafiá-

nem *jüttem* azírt, hogy eltörjem, hanem inkább, hogy betelleyesítem.

Mert bizony mondom tünetek, mind addzig es mignem elmúlik az menny és az föld, egygy küs betü avagy mentül küssebb punkt el nem múlik az ő törvinyből, mignem mindenek *meqléndnek*.

Valaki annak okáírt *megszegend* egyget az mentül küssebb parancsolatok között, és ekkippen *tanítandja* az embereket, mentül küssebbnek hivatatik az mennyeknek országában. Valaki kediglen *betelleyesítendi* és úgy *tanítand*, ez nagyak hivatatik az mennyeknek országában.

Mert mondom tünetek, hogy be nem mehettek az mennyországba, ha az tü jóvoltotok nagyobb búségvel nem *lënd*, mint az írástudóknak és az farizeosoknak jóvoltok.

Hallottátok, hogy meg volt mondatván az rigieknek: gyalkos ne lgy: valaki kediglen gyalkosságot tizen, kárhozatra kötelezi ü magát.

De én mondom tünetek, hogy valaki megharagszik az ü atyafiára oktanul, ez multatlan kárhozatra kötelezi ümagát; valaki kediglen

nak racha, méltó leszen tanácsosnak.

az ü atyafiának ezt mondja: pij te tunya és hitvány ember, erre kötelezi ümagát, hogy ü rejá tanács gyűljön.

Márk evangélioma 12. fejezetéből.

14. Mester, tudjuk, mert igaz vagy és nem gondolsz valakivel, és mert nem népsz embereknek orozájára, de tanejtod istennek utát igazságban. Illik-e adót adni császárnak, avagy ne adjonk?

Mester, tudjuk, hogy igaz beszédü vagy és senkivel nem gondolsz, mert nem nized az embereknek szemilyit, de az istennek utát igazsággal tanítod. Kell-i felszámált adót adnunk az császárnak avagy nem? adjunk-i avagy ne adjunk?

15. Ki tudván álnokságokat *monda* nekik: Mit kísértetek engemet? hozjatok ennekem a' pénzt, hogy lássam.

Az Jézus kediglen tudván az ü tettetessigvel való dolgokat *monda* ünekiek: Mit kísértetek engemet? hozzatok egygy pinzt ennekem, melly denárnak mondatik, hogy lássam.

16. És azok *hozák* ő neki. És monda ő nekik: Kié e' kép és e' környöl-irat? *Mondának* neki: császáré.

És azok egy pinzt *hozának* üneki, és monda ünekiek: Kié ez pinzen való kip, és ez rajta való irás? *Mondának* azok üneki: császáré.

17. Felelvén kedeg Jézus *monda* nekik: Adjátok meg azért, melly császáré császárnak, és melly istené istennek. És mindenek *csudálkoznak* vala ő rajta.

És felelvén az Jézus *monda* azoknak: Adjátok meg császárnak azokat, az mellyek az császáré, és az istennek azokat, a mellyek az istené. És *elcsudálkoznak* ő rajta.

18. És *jövének* ő hozja a szaduceusok, kik mondják a' felkeletet nem volni, és *kérdék* ötet mondván:

Az szaduceusok es ü hozzá *meninek*, kik azt tartják, hogy az feltámadás ne legyen, és *megkérdek* ütöt és *mondának*:

19. Mester, Moises *írt* mününk, hogy ha melly atyafiú *meghaland* és *meghagyandja* ő feleségét és fiaikat nem *hagyand*: atyafia vegye ő feleségét és feltámasztja ő atyafiának magzatját.

20. *Valának* azért nálonk hét atyafiak. Az első feleséget *vön* és *meghala*, magzatnem-hagyván;

21. És a másod *veré* azt és *meghala* és sem nem ez *hagya* magzatot, és a harmad azonképpen.

22. És *vevék* azt azonképpen mend heten és nem *hagyának* magzatot. Mendenektől utolban *meghala* a némbéri es.

23. A felkeletben azért, mikor *felkelendnek*, kié lészen ezek között a feleség; mert heten *vallották* azt feleségül?

A közlött darabok, melyek írását egy teljes évszázad választja el egymástól, az idő-alakok kifejezésében majdnem mindenütt egyezők; kevés eltérések pedig még jobban ismerteti velünk az idő-alakok valódi értelmét. Lássuk tehát egyenkint azokat.

Jelen idő (praesens). Erdősi a Máté életében a jelen időt egyszer mult helyett használja: „ezt sz. Jeromus *írja*“. Ezt a jelent elbeszélő vagy történeti alaknak nevezzük s

Mester, Moises azt *írta* mününk, hogy ha valakinek atyafia *meghaland* és felesige *maradand*, gyermeki kediglen nem maradnak, hogy mivel ez ilyen embernek atyafia, elvegye az ő atyafiának felesigit és magzatot támasszon az ő atyafiának.

Hét atyafiak *valának* mű közöttünk, és az első felesigit *vün* maganak, és ez mikoron megholt volna, magzatja nem *marada*.

És az második *elvivé* az felesigit, és az es *meghala* és annak sem *marada* magzatja; az harmadik es azonképpen.

És mind heten *elvivék* az asszonyt és azoknak sem *marada* magzatja. Legutolsó livin *meghala* az atyafiának felesige es.

Annak okáirt az feltámasztásban, mikoron feltámasztanak, az atyafiak között melyiké lészen az felesige? Mert az mind az hétnek felesige *volt*.

az újabb történetíróknál igen gyakran találjuk. — A fordításban a jelen időalaknak alkalmazása szinte végig ugyanaz: de Máté 4, 6-ban a Müncheni codex így szól: „írván vagyon: *parancsolt* isten te rólad“, Erdösi fordítása pedig emígy: „mert meg vagyon írván: az ü angyalinak *parancsol* jövődre“ te felőled. Mind a kettő helyes.

Multbeli jelen (imperfectum). Máté életében kétszer áll: *illik vala*, olyan idő-alak nélkül, melyre nézve tartana; Erdösi tehát a maga írását képzei történeti vagy elbeszélő multba, mit egyébiránt evvel: „sok helyen az zsidó nyelvet *követők* inkább, hogynem mint az görögöt“ ki is fejez, s arra helyesen viszonylik az „illik vala“. — A két fordítás megegyezvén egymással, mégis kétszer különbözik is egymástul s ez által világosságba helyezi a magyar multbeli jelennek értelmét. Máté 4, 11-ben a Müncheni codex: „Tahát *meghagyá* őtet az ördög, s íme angyalok *vépének* (lépének) ő hozza és *szolgálnak vala* neki. — Erdösi: „Legottan *elhagyá* ütet az ördög, s íme angyalok *jünek vala* ü hozzá és *szolgálnak vala* ü neki.“ — A Müncheni codex helyesen mondja „vépének“, azaz *lépének*, mert itt csak elbeszélő multnak van helye. De a következő *szolgálnak vala* is, a mire nézve a két fordítás megegyez, helyesebben volna így: *szolgálának*. Ez azomban a Vulgátának (et ecce angeli accesserunt et ministrabant ei) felel meg. Ámde itt tetszik ki a különbség a latin imperfectum és a magyar multbeli jelen között. A latin imperfectum olyan multat is jelent, mely nem másra nézve tartós, vagyis más (történeti) multnak kísérő jelenjét nem fejezi ki. A magyar *tud vala* erre a kísérő jelennek kifejezésére szorítkozik. — A Márk 12, 17. helye is tanulságos. Ott a Müncheni codex ezt mondja: „És mindenek *csudálkoznak vala* ő rajta“, szorosan követvén a latint. Erdösi jobban így adja: „És *elesudálkozána* ü rajta“. A Vulgata: „reddite, quae sunt Dei, Deo. Et admirabantur super eo.“

Elbeszélő mult (praeteritum historicum, vagy aoristus). Ez leggyakrabbi a három darabban, mert e darabok történeti elbeszélést foglalnak magukban. Alig is van különbözőzés bennök. Máté 4, 1-ben a Münch. c. „tehát Jézus *elvitették*“,

Erdösi: „legottan Jézus *felvittetett vala*.“ Amaz az elvittelt az elbeszélés idejébe, Erdösi az elbeszélést megelőző időbe teszi. Helyesebben itt is a Münch. c. mint tesz helyesebben Máté 4, 11-ben is.

Általános mult (perfectum). Helyesen írja Erdösi: Sz. Máté élete, melyet sz. Jéromos *írt meg*, azaz Jéromos által *meg van írva*. Így érthető meg jól, hogy az általános multnak hatása a jelenben is tart, azért híjják *végzetlen multnak* is, mi helytelen. „Jéromos *írt*“ azt jelenti, hogy most nem ír ugyan (végzett mult az ő írása), de meg van, a mit írt, hatása tart még. Így értelmezhető a Münch. c. *parancsolt*-ja a Máté 4, 6-ban; így a Máté 5, 17-ben a *jöttem* alak mind a Münch. c. mind Erdősinél; *jöttem*, tehát itt vagyok. — Így a Máté 5, 21-ben *hallottátok* mind a kettőnél; *hallottátok*, tehát tudjátok is.

Régmult (plusquamperfectum). Ez iránt alig lehet kétség. Erdösi a Máté életében kétszer használja; Máté *ír* az evangéliumot azok kedviért, kik az keresztyén hitre *fordultanak vala*; ez igen helyes. De mikor mondja: az evangéliom *megvan* a' Cesareabeli könyvtartóban, nem oly helyesen folytatja, „melyet Pamfilius *szerzett vala*.“ Erdösi úgy képzei, hogy megvan az a könyvtár, (hisz abban van meg az evangélium), tehát elég lenne „mellyet Pamfilius *szerzett*.“

Erdösi Máté 4, 14: „hogy beteltyesednék az, mi *megmondattott vala* Jézaiás által“ szinte jobb volna: *megmondattott*. A Müncheni codex ezt az értelmet fejezi ki: „hogy beteltyesednék, mely *vagyon mondván* Isajas miatt.“

Jövő (futurum). A jövő időre nézve tanuságos a Máté 4, 10-nek vulgatabeli latinsága: *Dominum tuum adorabis et illi soli servies*, s annak magyar fordítása. A Müncheni codex így adja: Te uradat istenedet *imádjad* és csak neki *szolgálgj*, tehát a foglaló és parancsoló módnak jelenjét használja, igen magyarosan. — Erdösi így fordítja: Az te uradot istenedet *fogjad imádni* és csak üt *fogjad szolgálni*. Tehát a *fog* segédigének foglaló jelenével fejezi ki a Müncheni codexbeli *imádjad* és *szolgálgj* szók értelmét. Azomban a *fog* szónak még akkor más jelentése is vala, mint majd Pesti Gábor meséiben látjuk.

Föltételes jövőbeli mult (futurum exactum). Erre jeles példák: Máté 4, 9. ha *imádandasz*, Máté 5, 19. 20. ki *megfejtend, tanejtand, beteltyesítendi, bővölködendik, lénd*, mind a Münch. codexben, mind Erdősinél. Tanúságos az eltérés is. Máté 5, 18. a Münch. c. „míg nem mindenek *legyenek*“, Erdősi: míg nem mindenek *me gléndnek* = *megleendnek*.“ — U. o. 21. a Münch. c. „ki kedeg *öldöklend*“, Erdősi: „valaki kediglen *gyalkosságot tiszén*.“ — Márk 12, 19. a Münch. c. „ha melly atyafiú *meghaland* es *meghagyandja* ő feleségét és fiaikat nem *hagyand*“, — Erdősi: „hogya valakinek atyafia *meghalánd* és felesige *maradánd*, gyermeki pedig nem *maradnak*.“ Mind a két fordítás igen helyes; az Erdősié még tanúságos is, megmutatván, hogy a mondat változtatásával („gyermekai pedig nem maradnak“) az idő-alakok is szükségkép változnak.

2.

Pesti Gábor meséiből.

(Nyomtatott Bécsbe Janos Syngrenius mihelyébe, kijszanny havába.

Ezer ewt zaaz harmyczhat esztendewbe.¹

IV.

Az eb *mikoron* az vizen *általúszna*, a szájába *vala* egy darab hús; az nap *kegyig* *tiszta* *vala*, és az húsnak árnyéka *nagynak* *tetszik* *vala* a vizen. Melyét *mikoron* *látott volna*, gyorsan *hozzákapa*, s a mi szájába *vala*, azt is *elvesté*. Azért *mikoron* mind húsa s mind reménysége *elvestett volna*, először *elálmélkodék* s annak utána magát *megbátorítván* *imigyen* *ugata*: Nem *vala* módja, fakó, az te *kévánságnak*. Igaz, elég *vala* az mi nálad *vala*, ha *bolond nem léssz* *vala*: mastan *kegyig* immár semmid ninesen.

VI.

A farkasról és daruról.

Mikoron a farkas *bárányt ennék*, az teteme történet szerint *torkába akada*. Keres, kér segítséget, nem miveli

¹ Toldy Ferencz kiadása: Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. Első kötet. Pest, 1858.

senki, mindenek azt mondják, hogy mit torkosságával *kere-sett, meglelte*. Végre sok hízelkedő beszéddel rejá *birá* az darut, hogy az ő hosszú nyakát torkába nyújtaná és az tetemet kivenné. Mikoron kegyig az daru kivőtte volna és jutalmat kérne, *megesüfolá* őtet mondván: Éktelen, menj el előlem, még nem *elégedtél-e* meg rajta hogy élsz? Nekem köszönjed azt, mert *ha akarom vala, az nyakadat ketté harap-hatom vala*, mikoron az torkomba bocsátád.

XI.

Az hollóról és rókáról.

A holló valami húsfeltot felkapván *kezde* az ágon vele csergeni. Hozzá *mene* a róka és *monda* neki: *Hallottam vala* gyakorta, *hogy hamis volna* az hír, de mastan látom, hogy igaz. Mert azt *mondják vala, hogy* az szuroknál feketébb *volnál*, de mastan látom, hogy fejeérb vagy az hónál. Hogyha a szód ilyen szép mint tennen magad, bizony minden madaraknak királyné-asszonyának merlek mondani. Ez hízelkedésre az holló énekeln *akara*, és az hús *kiesék* a szájából, melyet a róka nagy kaczagással *felkapa* és *megön*.

XV.

A beteg kányáról.

Kánya megbetegülvén *mikoron* halálához nem távol *volna*, *kezdé* az anyját kérni, *hogy elmenne* az istenekhez és *könyörgene* ő érette nekik. *Felele* az anya és *monda* neki: Bátor az istenektől semmi segedelmet ne remélj fiam, mert tudod, mennyiszor *törted meg* az ő oltárokat ragadozásoddal.

XXI.

A hegyeknek szüléséről.

Egyszer egy időbe nagy hire *vala, hogy* a hegyek *szülnének*. Az emberek oda *futának* várván ez csodát nagy félelemmel. Végre *szülnének* az hegyek és egy egerke *jöve* ki belőle.

XXXI.

A békáról és az ökréről.

Mikor a béka oly nagygyá akarna lenni mint az ökör, nagyon felfúja vala magát. Az fia mondon monda vala neki, hogy ne vesződnék azon, mért a béka semmi volna az ökörhöz képest, amaz mégis fualkodik vala. Monda neki a fia: Ha még ugyan megfakadnál is felfualkodásodba, mégsem lehetsz olyan mint az ökör. Akkoron nem fogada szót, hanem mind aggig¹ fualkodik, míg nem meghasada és lelkét kifuvá.

XLII.

Az szarvasról és az ökrökről.

Azon közbe bejőve a szolgál: amaz elrejtezett vala a szénába, és nem veré eszébe. Akkoron az szarvas kezde nagyon örülni, mintha immár minden veszedelemtől megmenekedett volna. Akkoron az ökrök közzül egy, ki a többinél idősb vala, monda neki: Nem nagy dolog, ha ez vakondag szabásu szolgától megmenekedtél: de ha az úr ömaga béjövend, ki oly szemes mint egy Argus, akkoron válik meg a dolgod. Azután bejőve az ura is, mindeneket elnéze és az széna között kezébe akada az szarvas szarva; szolgálai után kezde üvöltöni és megfogák ötet.

XCVII.

Az paraszteberről és az szerencséről.

Im ez balgatag ember énnekem háládatlan: de leszen még oly idő, hogy elveszti a kincset, és akkoron fog engemet fogadásival és üvöltésével szorgalmaztatni.

CXXXI.

Egy asszonyról és az ő tyúkjáról.

Vala egy asszonynak egy tyúkjá, ki mindennapon egyet tojik vala. Azon való örömébe az asszony kezdé az tyúkot igen jól tartani alítván magába, hogy többet tojnék,

¹ Erdösi ezt *accig*-nak Pesti *aggyig*-nak írja. Betű-hasonulás: *az-dzig* az előbbi, *ad-dzig* a másik.

ha többet adna enni. És mikoron a tyúk meghízott volna, nem *foga* egyet is oztán tojni.

CXLVI.

Az rókáról és vadászokról.

Az ember az rókát meg nem *mondá*, hogy ott vagyon, hanem azt *mondá*, hogy nem *látta*, de ujjával az helyre mutat *vala*, hol a róka *ellappant vala*. Ezt a vadászok eszkebe nem *vevék*, hanem *elmenének*. Hogy a róka *megérté* az vadászok elmenetit, ő is *elkezde* onnét lassan menni. Melyet mikor az ember látna, *szidalmazza vala* őtet, hogy minden hálaadás nélkül *menne el* *Monda* neki az róka: Hallod-e, barátom, *hogyha* az kezed és cselekedeted beszédedhez hasonlatosak *lesznek vala*, méltán való hálákat *adnék* neked.

CLXXVII.

Az nyúlról és teknős békáról.

Teknős békának az ő lábait *megneveti vala* az nyúl. Melyen a béka *mosolyodék* és *mondá* neki: Ha velem *megfutándasz*, akkoron ösmered meg nyilván, hogy gyorsabb vagyok náladnál.

Pesti Gábor Erdősinek kortársa, de ha ismerték-e egymást vagy írásaikat, nem mondhatom. Az bizonyos, hogy másrés vidéknek szülöttei, tehát nem azonos nálok az é önhangzónak kiejtése. Pestiről is azt kell állítanunk, hogy a vidékebeli nép nyelvén írt, mert nyelvújítást lehetne *szók szerzésében*, de soha sem *nyelvalakok kidolgozásában* képzeln. Toldy Ferencz összehasonlítván a latin eredetűt, a mely után Pesti a meséit fordította, úgy találá, hogy annak értelmét hiven törekedett visszaadni, de „azon szabadsággal, mely a tárgy eleven elsajátítását s ön nyelvének teljes könnyű bírását teszi fel. Ő a deáknak többnyire tömört s kevésbé hajlékony mondataalkotását kényelmes, tág s tiszta magyar elbeszéléssé nyelvbe önti“. ¹ Pesti nyelve tehát bizonyosan még népszerűbb vala, mint Erdősié, vagy mint a

¹ Toldy a Bevezetés XVII. és XVIII. lapján.

száz évvel azelőtt készült első magyar bibliafordításé, s ime, mennyire azonos emez utóbbi kettővel!

Jelen idő (praesens). Ez ritkábban fordul elő a közlött mesékben, talán csak nyolcz mondatban: de mindannyiszor úgy, mint ma is használjuk.

Multbeli jelen (imperfectum). Az alakot, nem az értelmet tekintvén, Pestinél van *igazi* s a föltételező módot *helyettesítő* multbeli jelen. Ez utóbbi tehát itt mutatkozik legelőször, s minthogy épenséggel nem lehet a latinnak utánozása, tehát, kell, hogy Pesti azt a népnelyvből vette légyen.

a) *Igazi multbeli jelen*, mely t. i. a történeti vagy az elbeszélő multnak kísérő jelenjét fejezi ki, a IV. mesében három van: szájába *vala* egy darab hús, a nap tiszta *vala*, árnyéka nagyoknak *tetszik vala* — mind kísérő jelenjei a „mikoron által usznék“ (által úszék).

A XXXI. mesében egy van: *mondton mondja vala*, — kísérő jelenje *felfuja vala* magát, mely független tartós mult; ilyen független tartós mult a „*fuvalkodik vala*“ is.

A XLII. mesében is csak egy van: ki a többinél idősb *vala* — kísérő jelenje a *monda* neki-nek.

A CXXXI. mesében *tojik vala* az.

A CXLVI. mesében a következő mondat mintaszerűleg mutatja a négy mult időalaknak mind való jelentését mind helyes alkalmazását: „*azt monda*, hogy nem *látta*, de újjával az helyre *mutat vala*, hol a róka *ellappant vala*.“ Mi az utolsó időalakot *volt* létigével fejeznők ki, így *ellappant volt*, kerülni akarván a *vala* ismétlését.

A *szidalmazza vala* független tartós multnak nincs helye, jobb volna: *szidalmazá*. Ellenben alig kerülhető a CLXXVII. mesében a „*megneveti vala*, mert el van hallgatva azon mult cselekvényt, melynek az kísérő jelenje.

b) *Helyettesítő multbeli jelen*, az t. i., mely a feltételes mód helyett áll, mint a

IV. mesében: „*Elég vala* az, mi nálad *vala*, ha bolond nem *léssz vala*“ (ha bolond nem lettél volna).

VI. mesében: „*Mert ha akarom vala*, az nyakadat ketté *haraphatom vala* (ha akartam volna, haraphattam volna).

CXLVI. mesében: „Hogyha az kezed és cselekedeted beszédedhez hasonlatosak *lesznek vala*, méltán való hálákat adnék neked“ (ha lettek volna, adnék).

Elbeszélő mult (praeteritum historicum, vagy aoristus). Ez oly világos, meghatározott jelentésű a közlött mesékben, hogy alig kell megmutatni, s oly gyakran előfordúl, hogy szinte fölös dolog volna, külön-külön felhozni. A VI. mesében: mikoron a torkomba *bocsátád*, helyesebb volna: *bocsátottad*.

Általános mult (perfectum). Nagyon jelesen kiemelkedik, s jelentését meg alkalmazását helyesen mutatja a

VI. mesében: „a mit torkosságával *keresett, meglelte*“ s az „nem *elégedtél meg* rajta, hogy élsz; a

XV. mesében: „tudod, mennyiszer *törted meg* az ő oltárokat; s a

XLII. mesében a „nem nagy dolog, ha ez vakondag szabásu szolgától *megmenekedtél*.

Régmult hallottam vala. Gyakortaa XI. mesében; *elrejtezett vala* a XLII. mesében; s „*ellapant vala* a CXVI. mesében. Mindegyik maga magát igazolja.

Jövő. Ennek a „*leszen* még oly idő, hogy elveszti a kincset s akkoron *fog* engemet *szorgalmaztatni*“ mondatban (XCVII. mese) egyszerű és szerkezet alakja van meg. Pesti a *foga* szót a *kezde* szó helyett használja, mikor mondja: nem *foga* egyet is oztán tojni (CXXXI. mese), azaz *kezde* egyet sem tojni. Most nem használjuk ebben a jelentésben; Aranynál ezt olvassuk: „Ha (Zrínyi) olvasta (Gyöngyösi Murányi Venusát), bizonyára érdeklél *fogta olvasni* magát a leírt tárgyat.“ Francziául: „il aura lu“, németül: „er wird gelesen haben“.

Feltételes jövőbeli mult (futurum exactum).

XLVI. mese. „Ha az úr ő maga *béjövend*, akkoron válik meg a dolgod.“

CLXXVII. mese. „Ha velem *megfutándasz*, akkoron ismered meg nyilván, hogy gyorsabb vagyok náladnál.“

Heltai Gáspár meséje (1550—75).

LXIX.

Egy farkasról és egy számról.

Egy farkas igen *éhezik vala*, s midőn elindult volna, hogy enni valót keresne, az úton *előtalála* egy számart és azt megszólítván *monda*: Jó fráter, számar, tudod-e, mint vagyon a dolog? Igen éh vagyok, én ugyan megeszlek és nagy irgalmasságot teszek veled. Mert lám, mely igen kell munkálkodnod szüntelen, s ekképpen minden nyomorúságnak vége leszen. *Felele* a számar: Jó farkas uram, köszönöm jó akaratomat, és hogy valami gondot *viseltél* nyomorúságomról és *megkeserültél*: nincsen vége az én munkámnak, terhő-hordozásomnak, s minekutána mindent nagy hívséggel *megmiveltem*, ottan nagy pálczákkal fűzetnek énnekem. Ez okáért ugyan megköszönöm, ha véget téssz e' sok nyomorúságnak és megeszel. De egyre kérlek, ne egyél itt meg az útban, mert nagy szidalomra lenne az énnekem; mert tudod, hogy sok ember jár ezen az uton. Az uram is megszidalmazna érötte, mondván: ím az undok számar semmit nem *viaskodott* a farkassal; ugyan szabad akarattal *hagyta* magát megenni a farkassal. Jere ez okáért amoda a berekbe.

Mikoron a berekbe *mentenek volna*, *monda* a számar: Ím egy gúzst tekerek, kösd azt erősen a nyakamra és a másik végét tenéked kötöm a' nyakadra; annak utána menj elől te, mert te vagy uram, s én tified vagyok; és úgy menjünk fel a hegyre. Felmenet meglátnak az emberek és igen kezdenek dicsérni, mondván: bezzeg, vitéz a farkas, mely igen nagy rabot *fogott*, mint viszi pórázon utána; és ekképpen nagy tisztességed leszen ebből és minden ember kezd dicsérni vitézségedért. Ott fenn annak utána megehetel nagy nyúgodalommal. *Tetszik* a farkasnak a számar tanácsa és gúzst tekervén egymás nyakára *köték* azt nagy erősen; és a farkas elől *kezde* járni nagy kevélyen és a számar utána.

Mikoron a berekből *kijutottanak volna, monda* a' farkas: Bezzeg, rút helyre *jutánk*, im mely nagy árok vagyon itt; ingyen sem tudom, hová kell itt menni. *Monda* a' számár: En elől megyek egy folkáig, és megmutatom az utat, mert jól tudom, hol kell által menni. — *Felele* a farkas: Bátor, menj elől. A számár *előlmene*, méglen nem igen *messze volna* a' falutól, melybe az ő ura *lakik vala*. *Monda* a farkas: Nem jól járunk, bizon *elvétöttük* az utat. — *Felele* a' számár: Vaj, el nem *vétöttük*, jó farkas uram, mert igen jól tudom, ezennel oda jutunk, a hol kell általmennünk.

Midőn annak utána tovább *mentenek volna* és közel volnának immáron a' faluhoz, eszébe *revé* a' farkas a' számárnak ravaszságát és hátra *kezde* mászkálni. De a' számár neki *huzalkodék* és erővel *voná* a' farkast az ura háza eleibe s igen *kezde* ordítani. Hallván ezt az ura, *kifutamék* minden szolgálival: tehát ott vagyon a farkas a guzsban és igen hátra rándítja magát, de nem bírhat a számmárral. Az ura mind szolgástul rajta pálczákkal s igen *megverék* a farkast. Oda *futamodék* kedig az egyik szolga egy szekerczével, hogy *bevágná* avval az agyát; de nem *találá* a' fejét, hanem a' guzst a nyakában, s ekképpen *elszalada* a farkas igen nehezen.

És a falun kívül *felméne* a hegyre s benézvén nagy bánattal a' faluba *monda*: O bolond lator, ó kába lator! hová ördögbe *tötted volt* eszedet? Ó undok lator! örökké való szégyen, hogy egy számár ekképpen *megcsaljon*! Né, agg eb, ihol immár a' nagy tisztesség, a' melyet *megnyertél*. Bezzeg jeles vitéz vagy; úgy kell bolond latornak! — Azon közbe szomjuságnak miatta igen *kezde* ordítani a' számár az ólba. Midőn a farkas *meghallotta volna* az számárnak ordítását, *monda*: Vaj, lator csalárd, héjában ordítasz. Oly szépen nem sipolhatsz, hogy ismét a guzsba keríthetnél. Maradj ott lator! — És az erdő felé nagy bánattal *kezde* pironkodni. — —

Heltainak ezen meséjén világosan meglátszik, hogy nem fordítás, — a mivel nem azt akarom mondani, hogy Heltai annak a mesetörténetnek kitalálója, hanem csak azt, hogy előadása bizony nem fordítás.

Ez tehát az 1550—75. időszaki népnyelv vala Erdélyben, mit különben is nagy erdélyi irodalom bizonyít abbul a korból.

Ha talán kissé fel is tetszenek a conjunctivusi alakok: „mikoron a berekbe *mentenek volna*, — „mikoron a berekből *kijutottanak volna*“ — „minek utána tovább *mentenek volna*“, — melyek helyett most indicativusi alakokat szeretünk: de a többi egész előadás az indicativus idő-alakjaira nézve oly mintaszerű, hogy helyet követelhet magának a magyar grammatikában, mely az idők-tanát előadja.

A következő darab, melyet „Balassi Menyhárt árultatásából“ veszek,¹ szinte még tanulságosabb mint Heltai meséje, minthogy az 1560. tájbeli társadalmi nyelvet pongyolán és fesztelenül követi, a mint színdarab azt követni tartozik, még ha eljátszásra nem szánná is az író. Heltai mindenkép tudósabb szerző, tehát gondosabb író is vala, mint a „Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáru“ czimű „közbeszólások“, dialogusok, szerzője, a kit nem ismerünk. De a közbeszólások azon kornak társadalmi nyelvén folyván, azért annyira becsesek előttünk az ige-időkre nézve is; mert a mely alakokat abban találunk, azok bizonyosan az élő, nem csak az irodalmi nyelvben divatosak valának. Még a hol nem épen helyesen vannak is alkalmazva — a helyes alkalmazást az eddigi közlöttekből vonhatni ki — avval is, hogy ott vannak, tehát *hogy az 1560 tájbeli társadalmi nyelvnek tulajdonai valának*, igen becses tanúságot tesznek.

4.

Balassa Menyhárt 1564.

Első rész.

Balassi M. Mondd meg rövideden, az urak *oda* fel kiki mind minemű barátink? Azután szóljunk az válaszról, kit *hoztál*.

¹ A magyar költészet kézikönyve. A mohácsi vésztől a legújabb időig. Kiadta Toldy Ferencz. I. Pest, 1855. A 83—98. lapjain.

Szénási. Megmivelem. Érsek urammal ha kegyelmed a hit dolgában egyes volna, hát igen jó barátja volna kegyelmednek. Bottyánit pedig ingyen mondani sem merem.

Ball. Mondd meg! azt akarom, hogy tudjam.

Szén. Úgy legyen, de ne vegye kegyelmed nehéz néven. Császár az uraktul azt *kérde volt*, mit adjon kegyelmednek? Erre *mondának* azonnal: Ha felséged érdeme szerint fizetni akar, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakaszszák; ez legyen neki érdeme szerint való ajándék, úgymond. Ezt érsek uram házánál az urak között a tanácsba *mondja volt* Bottyáni.

Ball. Mi nem ütet *árultam el*, hanem Ferdinándust, a császárt, és az erdeli vajdát. Nem várnám az jó uramtul ezt: de elhigye azt, az istenre mondom, hogy ha szomszédja volnék, ű is megismernéje mint a többi. Az német-újvári tó halában én is enném annyit a mint ümaga; az rohonzó asztagokban is jó módon lenne részem. De köszönje, hogy egymástul tavul vagyunk. — Az több urak mit mondnak?

Szén. A mit kegyelmed *cselekedett* velek, ők is ugyan szólnak. Erdeli pispeknek minden jövedelmét *elvötte*, az barátod nem lehet. Váradí pispék haragszik rád tartományáért. Soholt senki barátod.

Ball. Az arany pogácsák, kiket Nagybányában *gyűjtöttünk*, jó barátim. Bestye ároló kurvafi gondoljon velek, sem urakkal, sem senkivel, még istennel is avagy ördöggel is. De mondd meg immár az választ.

Másod rész.

Ball. Hallád-e, mit *beszélt* Szénási István?

Kelemen ispán. Hallám, kegyelmes uram.

Ball. Te, Tamás deák, *hallád-e*?

Tam. Igen is, kegyelmes uram.

Ball. Józsa deák, jőj ide te is. Mit mondotok ehhez a dologhoz?

Kelemen. Én nem tanácsbeli ember vagyok, soha arra való nem *voltam*, én hozzá nem szólok mostan is; hanem

ezek, nám, ugyanis nagyságod tanácsai

Ball. Úgy vagyon, nám, én is hadnagygyá *töttelek* *vala* érette . . . Ti mit mondotok hozzá, Tamás deák és Józsa deák?

Tamás. Én mindenkor még lelkeimmel is *szolgáltam* te kegyelmednek, mostan is a mi jobb volna nagyságod hasznára, azt mondanám. De mindeneknek előtte nekem az tetszenéjek, hogy érsek urammal az többi kezett barátságot vetne te kegyelmességed.

Ball. Mondd meg, mi módon lehetne?

Tamás. Kétképpen: ajándékkal és hittel.

Ball. Micsoda? hittel? Bizony nekem tetszik, igen jól szólasz. Az nagy istenre mondom, hogy soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehhez, mert jó és hasznos kereskedésnek *esmertem* az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések semminek tetszenek, kit én meg is *próbáltam*. Mert én *tolvajlottam* is, *loptam* is, bort is *árultattam*, szilvát dinnyét ugorkát és egyebeket sokat; posztót gyölesot és egyéb kalmár-árut is bőlttel *tartottam*; börgyűjtő is timár is *voltam*, az arany ezémentet is *megizelítettem* *vala*. In summa, mind semmi az többi az egy hittel-való-kereskedéshez képest, mert csak ezzel *találtam* mindenemet, Szakmárt, Bányát, Detreküt. Az ajándékot nehezen mivelem, mert ez minap is száz gira ezüstet *ajándékozték* Zaynak, az kassai kapitánynak.

Józsa. De lám, azért *szerze* szegény Ferdinandustól Zay te nagyságodnak kegyelmet; a mint *akartuk*, úgy *birtuk* mindezt, úgy *commendáltattuk* magunkat mind császárnál s mind az uraknál; mindent kedvünk szerint *hazudtattunk* vele. Azzal bizony semmit nem *ártottál*, sem uzsoarával nem *vőtte* rajtad.

Ball. Soljunk mostan az felől, a minemű válaszsza járt Szénási oda, aztán készülj el érsek uramhoz te, Józsa deák.

Negyed rész.

Érsek. Kezdd el csak, én is eszedben juttatom jó részet, mert tudom minden dolgodat.

Ball. Gyónom te neked, uram isten, szűz Máriának, szent Péternek, szent Pálnak és az főpapnak.

Érsek. Ugy úgy, fiacskám, igen *találád* mind ezeket.

Ball. Ne verd ki fejemből — szent Miklósnak, vízi királynak —

Érsek. Pispeknek is, mert pispek volt szent Miklós.

Ball. Mind az több szenteknek is, neked is, kegyelmes uram.

Érsek. Miért nem mondd istent kegyelmesnek, hanem engem?

Ball. Hadd járjon most, itten csak nagyságod használhatna ennekem, a' mint reménylem, hogy használ.

Érsek. Tudom, hogy Munkácsot kívánnád uramtul s látom, hogy tiszta szívvél tisztelsz engemet. Meglátod, hogy barátod leszek, de gyónjál csak mostan.

Ball. Im elkezdem. Még gyermek *valék*, hogy egy gazdám házának az padlását belől az szobából hosszú fűróval *megfúrtam vala* éjjel, és minden zabja alá *futott vala* rajta. Az gazdámat úgy *loptam vala* meg.

Érsek. Gyermekségedhez képest jól *kezdte* volt életedhez.

Ball. Ugyanakkort az szentegyházat is *feltörtem vala* és az monstranciából az sákramentomot *kiráztam vala* és a monstranciát *elloptam vala*.

Érsek. Mihelyt *születtél*, ottan mind lopni mind tolvajlani *tudtál*. Az monstranciát ellopni és az sákramentomot kirázni nagy bűn *volt* és szentségtörés.

Ball. Még anyám méhében és azután is gyermekkoromban is *szerettem* én az ezüstet és aranyat. Anyámat vén korában özvegy voltában minden marháibul *kitolvajlám* és *fosztám*, ki miatt bánatjában *megbolondula* és megnyomorodván más ember házában *hala meg*.

Érsek. Méltán *verte meg* anyádat az isten, hogy ilyen monstrumot *szült volt* ez világra, mint te vagy. Mert az egész magyar nemzetnek nagyobbat nem *véthetett* (véthete), mint hogy tégedet *szült volt* e világra

Ball. Hallj többet is. Mikor Gyarmatban *lakom vala*, akkor Mátyusföldét mind *elpusztítám*; Lévából *elrablám* és

elfosztám az népet; ismernek vala az szombati áros népek, főképpen az Bars és Nyitra vármegyei nemes népek, kiket rabaimmá töttem vala.

Érsek. Az én szegény jóbágyimat is, kiket *dultál, rablottál*, ne felejtse el.

Ball. Akkor más érsek *volt* (vala), úgy *kellett* lenni; mert még a kik atyámfiai *voltanak* is, mint szegény Forgács Ferencz, kinél hugom *vala*, nem *maradhattak* afféle ostromozás nélkül tülem. Hogy bátyám, Balassa Imre, erdéli vajda *vala*, azt is reá *vettem vala* (vevém), hogy urát elárulja.

Érsek. Azt, ha akarnád, sem tagadhatod meg, mert idegen nemzetek is rakvák rútságokkal . . . Balassa Boldizsár is egyszer olyan áruló *vala*, kinél nagyobb soha nem lehet, mint az, ki tulajdon atyafiát, a kivel egy, ellenségnek kezében adja, mint tégedet Fráter Györgynek, ki ellenséged *vala*, kezébe *ada*. Te is ismétlen az te atyádfiát. Muránban ellenségednek kezében *adád*, nagy erős hittel neki megesküvén, ott is hitedet *elhagyád*. Hiszem, tudod, Balassa Zsigmond bátyád is Győrért mind az két királyt *elárulá*. De nagyobb dolog az, hogy mostan is az maradéktokat olyan árulókká akarjátok tenni, mint ti magatok vagytok.

Ball. O úristen, hogy az gonosz név embernek halála után is megmarad! Balassa Boldizsár jóllehet azt *mivelé*, úgy vagyon Zsigmond is. De én is, hogy Lévába *akadék*, akkor *vigadék*, senkitül semmitsém *félék*, mindent szabadon *mivelék*, sem lelkit sem istenit nem *nézék* —

Érsek. Azért *vere meg* isten akkor, és búdosóvá *tön*. Hitetlenné *levél*, mennyi sok jó legényt *hajtál el* az te sok ökörhajtásod miatt.

Ball. Igazán megmondom, az *vala* az szándék, hogy en is úgy cselekedjem Lévai Istvánnal, mint bátyám, szegény Zsigmond uram, hogy Diós-Győrből az árvát, Pemphlinger Orsolyát, *kiszínlé és elárulá*. — Immár most búdosásomat számlálom elő. Hogy Ferdinándus császár *kivere* (kivert) országából latorságomért, Fráter Györgyhöz *búdosám* ki; Diódot és Létát ottan ajándékon *megadá*, és hitleve-

let vön tülem. De ott nem *maradék* sokáig, mert királyné asszony szolgája *lök*.

Érsek. A mint en látom, te neked a te hited *megavult*, mint az igen agg embernek kentese.

Ball. Ferdinánd császárt ismét *elárulám*, jóllehet sok arannyal *ajándékozott* *vala* meg akkor, és Petrovicsot az János király fiával Erdelben *hozám*, kit ha én *akartam volna*, akkor is soha az Kendiek azt nem *mivelhették volna*. Akkor is erősen *megesküdtetének* az országgyűlésében, de akkor gonoszul *szólt* *vala* egy szegény nem-barátom, mert hogy *eskeszem* *vala*, hátam megül *mondá*: „Hetedik ez immár isten hirivel, ha jól emlékszem róla.“ De azt *elhallgatám*, és semmit nem *gondolék* vele. — —

A közlött szövegben föltetszik a *kérdi* *volt*, hogy vajjon egy-e a *kérdi* *vala* alakkal, vagy *kérdezte* *volt* helyett áll-e? Minthogy utána ez következik: erre *mondának* azonnal stb. s minthogy sem kíséző jelent, sem multbeli tartósságot nem fejez ki, tehát *kérdezte* *volt* helyett van. Ugyan ilyen értelműnek kell tartani a *mondja* *volt*-ot is, ebben: „Ezt érsek uram házában az urak között a tanácsba *mondja* *volt* Bottyáni.“ Ezen alak azomban nem bitang, előfordúl a Német-új-vári magyar nyelvelmélekben is (1470-ben)¹, mint *tekereg* *volt* = *girabat*, *felemeli* *volt* *hájába* = *frustra tensae*, egyben *mennek* *volt* = *congressus*, nem *zugódnak* *volt* non resonabantur, *halogatja* *volt* = *distulit*. A latin fordítások mutatják, hogy abban a nyelvelmélekben ezen alak mind multbeli jelent (imperfectumot) mind *általános multat* (perfectumot) s alkalmasint plusquamperfectumot is fejezett ki.

Minthogy a *multbeli jelenre*, még pedig az *igazira* (imperfectum), legfőbb figyelem kell, azt emelem ki leginkább: „Mikor Gyarmathban *lakom* *vala*, akkor Mátyusföldet mind elpusztítám, Lévából elrablám és elfosztám az népet; *ismernek* *vala* a szombati áros népek, főképpen az Bars és Nyitra vármegyei nemes népek, kiket rabaimmá

¹ A német-újvári Ferenczrendi zárda könyvtára. Ismerteti Fejérfataky László. Különnyomat a magyar Könyvszemléből. Budapest, 1883. A 18. 19. 26. 35. lapjain.

töttem vala.“ A *lakom vala* kísérő jelenjét fejezi ki az „elpusztítám, elrablám, elfosztám“ elbeszélő multnak. Ugyan azt a kísérő jelent fejezi ki az *ismernek vala* is, noha a régmult, „töttem vala“-ra vonatkozik. — „Akkor gonoszul szolt vala egy szegény nem-barátom, mert hogy *eskeszem vala*, hátam megül monda“ stb. Az *eskeszem vala* kísérő jelenje a „hátam megül monda“-nak. — „Tégedet Frater Györgynek, ki ellenséged *vala*, kezében ada.“ A „kezében ada“-nak kísérő jelenje az „ellenséged *vala*.“

Az *elbeszélő mult* ebben a darabban is legtöbbször előfordul. Néhol a létige *vala* egy maga nem mondhatja meg világosan, hogy multbeli jelent, vagy elbeszélő multat fejez-e ki, p. o. „Még gyermek *valék*, hogy egy gazdám házának az padlását belül az szobából *megfúrtam vala* éjjel és minden zabja alá *futott vala* rajta. Az gazdámát úgy *loptam vala* meg.“ Ezen régmultak miatt a *valék* elbeszélő multnak kellene tartani. Ámde itt a régmultak igazán elbeszélő multak, tehát a *valék* igazán multbeli jelen s az előadás így volna helyesebb: „Még gyermek *valék*, hogy a gazdám padlását *megfúrák*, hogy a zab *aláfuta*, hogy a gazdámát úgy *lopák* meg.“

Az *általános mult* és *régmult* időalakokat nem szükség kitéintetnem.

*

Most 1560—70-ről egészen 1790-re ugrom által. Nem hiszem, hogy valaki lehetne, a ki azt gondolja, hogy az átugrott 230 évben megjelent magyar irodalmi művekből nem hozhatni fel az ige-idők használatára való tanúságokat: mert annak teljesen járatlannak kellene lenni a régibb magyar irodalomban, a ki nem tudná, hogy emez egész irodalom *egy* tanúság reá. Csak azért sietek az újabb és legújabb időre, hogy megmutassam, hogy a sok magyar idő-alak máig él a nyelvben. Ha pedig élnek, bizonyosan kötelességünk nemcsak fentartani életüket, de lehetőleg szabályozni is, ha visszaélésöket tapasztaljuk.

A még közlendő darabokat nem kísérem többé az idő-alakok helyes vagy nem-helyes alkalmazásáról való

külön-külön észrevételekkel, hanem mindjárt a szövegben, rekeszekbe zártan, mutatom meg az inkább oda illő alakokat.

5.

Kisfaludy Sándor naplója 1796-ból.¹

Die 6. Martii 1796. Ma tehát útnak *indulánk*, — nehéz szívvél *váltam meg* Bécestől, azaz jó barátimtól, pajtásimtól és esmérőseimtől. Tegnap a theatrom után valamennyien *összejövének*, Berzeviczy és Csörgőnek a' kvártélyán a' kik Bécsbe *rándulának* (rándultak volt), vígan töltvén utolsó estvének. Tobzódó *vala* együtt-mulátásunk, a' minek én nagy barátja nem vagyok Éjfél után későn *válánk* el, szinte valamennyien könnyező szemekkel. Egyedül te *hibáztál* részemről ahhoz, hogy számtalan okok miatt vérző szívem egészen elolvadjon keservei között. Tegnap délután hat hónapoknak elmúlása után mégis *meqlátogatám* Viganónét, ezek előtt kedves imádott Medinámát.

Die 8. Martii. Dél tájban még jókor ide *érkezénk* tegnap, mert legrosszabb időkben is oly jók itt az utak, hogy mindég ígetést mehetni. József böles rendeléseinek maradványa ez is. Mihelyt szemembe *tünt* ez a város, legottan eszembe *jutott* (juta) Zrinyinek, Frangepán és Nádasdynak itten történt felgyilkoltatások is. Minő gondolatra nem *fakadtam* ezen bús emlékezetnél, s minő sóhajtások *tolódtak* fel hazámért égő szívemből!

Die 9. Martii. Dél után *kimenénk* néhányan vadászni, és két nyúl *leve* jutalma fáradságunknak.

Die 11. Martii. Tegnap délután a' vas bányát *nézém* meg és a hegyeket *másztam* (mászáam). Ma pedig valamennyien *elmenénk* gróf Caracciolinak innen egy órányira levő Wartenstein nevezetű várába, a' grófnak Bécsben tett önnön ajánlása szerint; a honnan azután elhíván magunkkal a vadászokat, őzekre *menénk*, de csak nyúlakat és rókákat *löttünk*, mert az őzek nem *akarának* reánk

¹ Kisfaludy-Társaság Evlapjai. Új folyam XVIII. köt. (1882—83). Budapest, 1883. A 166. stb. lapjain.

jönni.... Majd el is *felejtém* megírni, hogy ma szinte siromat *találtam* ezen rengetegben.

Die 12. Martii..... Még csak alig *tevém* (tettem) lábomat Steuer-Országba, már is két szembetűnő dolgot *vevék* észre: az ausztriai faluk csinosak és kőházakból állók; Stiriában a parasztnak háza mind fából van építve.

Die 15. Martii. Boszankodva *értettük* a General-Com-mandónak itten már reánk várakozó parancsolatját, hogy ne Grétznek, hanem innen egyenesen Klagenfurtnak vegyük utunkat.... Az egy jó háramlik reánk ebből mindazon-által, hogy Quallenberg kapitány, a ki különben Grétzben *elmarad vala* tőlünk, most egész Klagenfurtig fog bennünket kísérni Oh be irigylendő leszen sorsa azon szerencsés Faunnak, a kinek e Posithea részül *jutand*.

Die 17. Martii

Furcsán *adák* pajtásaim tudtomra, hogy holnap nevem napja lesz. Pfefferkorn, egy zászlótartó, ki velünk utazik, egy közkatona és a' dobos, éppen a' midőn az anyóssal vacsoránál *ültem* (ülök vala), nagy lármával *kezdik* az utcán az ablak alatt muzsikájokat. Én elejéntén nem *tudtam* mire magyarázni ezt a' valóban gyermekes tréfát, míg valamennyi odagyült tisztitársaim teli torokkal vivat Alexander! kiáltások által meg nem *fejtette* az egész dolgot.

Die 18. Martii. Nyomorult város, szomorú hely. Éppen *pipázgatánk* nálam, midőn az hozzám által ellemben lévő postaházhoz egy nagy hintó döbörög, és két férfiúval egy külső tekintetere nézve fiatal asszony ugrik ki belőle. Kíváncsik *valánk* tudni, kik legyenek ez idegenek, és egy szín alatt mindjárt oda megyünk kikémlelni a dolgot. Olaszok *valának*. Beszédbbe *ereszkedtem* (ereszkedém) tehát velök, és most nem bánjuk ezen új ismeretség-tételt. Cassentini *vala*, a' kit Bécs már régen kívánva *várt* Viganóné helyébe a' thea-tromra, és a' ki most Majlandból csakugyan Bécsbe megyen tánczolni. Ezen tánczolóknak nagy hire *vala* mindenütt, és mind a' mimikában mind a' tánczban jeles mesternének tartatik lenni.

Die 23. Martii. Tegnap reggel idejöttünkben már örülni *kezdénk* a' tavasznak, melynek meleg lehellete a' nagy havat felolvasztván immár újra éleszti az egész természetet: de bezzeg, a' ma újonnan esett és még most is mindegyre sűrűen eső hó *megczáfolá* örömlünket. Ennél unalmasabb szállásunk, mely az utolsó Stíriában, és ennél hosszabb nyugalom-napunk még nem *volt*, a' mióta útazunk. Eszembe *juta* bezzeg Bécs az ő mulatságaival, gyönyörűségeivel! — Vannak óráim, melyekben szívszakadva vágyódom a' nagy világnak kebelébe vissza, a' honnan egy országos gazembernek gonoszsága számkivettetésemet úgy *kidolgozá* (kidolgozta), hogy soha többé számot nem tarthatok arra, hogy sokáig ott tartózkodhassam, bár ha idővel visszakerülök is. — Vannak bizonyos emlékezetek, jól *mondá* azt Szegedi Rózi néked írott levelében, melyek mindig édesen esnek a' szívnek, ámbár az okosság kárhoztatja azokat.

6.

Hunyadiak kora Magyarországon. (gr. Teleki József.)

I, 4—6. lapján. „Illy körülmények közt nem csoda, hogy hazánkat kívülről is csapás csapásra *éré*, egyik tartomány a másik után *vesze* el.

„Legelső volt Lengyelország csakhamar Lajos halála után. E király s a lengyel nemzet közt történt egyezés értelmében, leányai közt annak *kell vala* itt öröködni, kit ő maga vagy felesége *jelelend ki*: mégis alig *hunyt el*, már is sokan más király választásáról *kezdénk* gondolkozni, s nem minden erőködés nélkül *állapodék* meg a többség a fennálló egyezésben, olly hozzáadás mellett, hogy a választandó fejedelem az országban lakjék férjével együtt. Így Mária és Zsigmond, kik Magyarországot nem *hagyhatták* el, *ki valának rekesztve*; de mind a mellett kénytelenek a határozatban megnyugodni s a tizenhét éves Hedviget Lengyelországba küldeni, Mária és maradékai örökösödését csak annak magtalan halála esetére tartván fel. Azomban Jagello, litván fejedelem, ki minden jogilag Lengyelország-

hoz tartozó de most kezében lévő tartományok visszaadásának és egész népével együtti megkereszteltetésének kecsgetető ígéretével a lengyelek szívét meghódítván, a keresztvizzel *kapott* *Ulászló* *név* alatt az iffiú királyné kezével az országot is *elnyerte* (volt), annak magtalan halála után sem *akart* (akara) erről lemondani. Sőt minden lomha-lágysága mellett követelt jogát nemcsak *kivívta* (kivívá), hanem Veres Oroszországot, melly Lodomér- és Galiczia-országokat *foglalta* (foglalja vala) magában, fegyverrel Lengyelországhoz *csatlá* és végre még Magyarország jogát Moldova iránt is kétségsévé *tevé*.”

„Bogdántul fogva, kinek atyja Drágos háromszáz máramarosi társaival a kúnok, tatárok és bolgárok által majd minden lakosaiból kipusztított Kumániát, a mai Moldvát, *elfoglalta volt*, s kit Lajos király adófizetésre s Magyarországra régibb felsőségének elismerésére *szorított* (volt), több ízben *avatkoztak* (avatkozának) ugyan a lengyelek ezen tartomány dolgaiba, de mindig Magyarország ellenzésével. Így már ennek unokája, István, lengyel segedelemmel *harczol* magyar pártfogás alatt lévő testvére, Péter, ellen, de *meggyőzetik*. Ennek másod utódja, II. Péter nemcsak *meghódol* a lengyel királynak, hanem vele és Mirza oláh vajdával szövetséget is *köt*, ki nyomdokát *követé* (követi vala) időközben megholt atyjának. Zsigmond esztendővel később a magyar felsőség elismerésére *szorítja*. Ez ugyan majd a lengyelek által pártolt öccsét, I. Románt, meggyőzvén, hogy országa birtokában ne háboríttassék, Ulászlónak is *meghódol*: de Zsigmond büntetésül Stibor erdélyi vajdát nevezi ki helyébe.” stb.

I. 391. 392. I. Murad jul. 12-én átment Ázsiába olly reménnyel, hogy azon béke, melyet György ajánl, Hunyadi kíván, bizonyosan megkötöttetik. Itt *tudta* (tudá) meg Aleaddinnek, legidősb fiának, vadászat közben lováróli leesés által történt kora halálát. Ez a mélyen érző és az ábrándozásra külömben is hajlandó atyát annyira *megrázá* (megrázta), hogy az időközben megvert Karamánnal újra megbékélvén, a világról és uralkodásról *lemonda*, szélesen kiterjedő birodalma igazgatását második fiára, a tizennégyszáz

éves Mahomedre *bizá* s némelly barátival, nevezetesen Ishák basával és fő pohárnokmesterével, Hamsa-béggel, Magne-siába böles magányába *vonúla*.

Az európai dolgokkal s így hazánk kormányával is igen kevésbé ösmeretes törökök Hunyadit *tartották* (tartják vala) valóságos fejedelemnek, második királynak. Azért követéségek is mindenek előtt nála *jelenté* magát, az általa kötött és aláírt béke megtartásán legkevesebbet sem kételkedvén. De ő mindjárt *kivevé* azt tévelygéséből és tudtára *adá*, hogy ő nem uralkodó, hanem csak jobbágyainak egyike.

7.

A r a n y J á n o s ¹

Azon év, mely Zrinyi Miklós, a „Szigeti veszedelem“ nagy költőjének erőszakos haláláról *lőn* emlékezetessé (1664), egyszersmind oly epikai mű első megjelentének az éve, mely társaival együtt sokkal nagyobb népszerűsége *vala kelendő*, mint a nálok hasonlíthatatlanul remekebb Zrinyiász. *Olvasta-e* Zrinyi a „Murányi Vénust“? Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül, csak november 18-án *következett* (következék) be, Gyöngyösi pedig a „stubnyai hévvizeken“ írja Vénusához az ajánló levelet, s föltehetni, hogy a nyomtatás akkor már *kész volt*, s ha egy részről a könyvárosi közlekedés lassúsága ama korban nem könnyen *repítette* csak a hirt is Kassáról (hol a mű *megjelent*) Csáktornyaig: más részről Zrinyinek mindenhová kiterjedő figyelméről föltehetni, hogy még dicsőséges harezai közt sem, annál inkább csáktornyai pihenése alatt az utolsó hetekben nem *kerülte* azt ki az irodalmi új jelenség. Ha *olvasta*, bizonyosan érdeklél *fogta olvasni* magát a leírt tárgyat; pártfelének, barátjának, Vesselényi Ferencznek kalandos egybekelését Szécsi Máriával, mely a nélkül is minden ajkon *forog vala*; bizonyára nem egy helyt *tapsolta* meg az új költő virtuozitását, nyelv és versbeli könnyű bőségét, eleven képzelmet a festésben, rhythmusának magyar zamat-

¹ Arany János prózai dolgozatai. Budapest 1879.

ját, olykor merész újításait a szólás-módokban s több ilyenket: de az egésznek alkotásáról, a cselekvényről, az egyes jellemek ábrázolásáról a „Szigeti Veszedelem“ írója nem sokkal *lehetett* külömb véleményen, mint évtizeddel előbb (1653) Liszti László epikai munkájáról, ki, mint a prózai krónika-íróknál szokás *vala*, még földrajzot is jónak *látta* előadni eposzában. Műve feledésbe *ment*, több kiadást nem *ért*, egészen korunkig, midőn a nemzeti könyvtár *föltámasztá* halottjaiból.

Az új költő, ki 1664-ben vetélytárs nélkül *foglalta* el a magyar epikai irodalom csúcsát, nem *vala* már ifjú. (253—255. lapj.)

A népszerű iskola embere, ha *érzé*, hogy „est deus in nobis“ (már akár Apollo akár Bacchus), vagy *unszoló* valamely alkalom, *vette* a tollat, s a mi épen annak hegyére *jött*, „*írta*, a meddig *birta*.“ Nem lehet mondani, hogy olykor egy jóra való ötlet, egy hatályosan kifejezett gondolat, szerencsésen talált kép, jellemző árnyalat a leírásban, fordulat a nyelvben, ne *tarkázta volna* bőven ömlő folyamát versének: de az egész zavarosan *hömpölyög* *vala* tovább szemetestül, iszapostul. (341. lapj.)

8.

N é p n y e l v.

Kriza János „Vadrózsák“ című székely népköltési gyűjteményéből.

Volt egyszer hetethét országon es tul egy szegény asszonynak egy fia, a ki *reá szánta* magát, hogy szolgálni menjen. Azt *mondá* azért az anyjának: Tarisznýáljon föl engemet anyámasszony, hadd menjek szolgálni: több hasznom lesz benne, mintha az üdőt itthon ingyen töltöm. A fiut Palkónak *hítták* (hívják *vala*.) Az anyja *feltarisznýálta*, s ő *elindúlt*.

Estére *beért* egy erdőbe, a hol távulról valami szikra villáncsot *látszott*. Annak *tartott* gondolva, hogy ott valakinek lenni kell, s ott bátorságosan meghálhat. Sokáig *ment* arra felé, s mentől közelebb *ment*, a tüzet annál nagyobb-nak *látta*. Szinte éjféltre *ért* oda s hát ott éktelen nagy

óriás *szundikált* (szundikál vala) a tüznél. — Jó estét adjon isten, apám uram! — *Hozott* isten; *fiu!* *mondá* az óriás; köszönd, hogy apádnak *szólítottál*, mert ha nem, egészen *bényellek vala*. Hát te mi járatbeli ember vagy? — Elin-dultam, azt *feleli* Palkó, hogy szolgálatot keressek, s a jó szerencse ide *rete* (vetett) kendhez, apám uram. Engedje, hogy háljak itt én is a tüznél, mert egyedül járok s a helyet nem üsmerem. — Jó szüvel, fiam, csak telepedj meg, azt *mondá* az óriás. (a 395. lapon.)

*

Ezelőtt sok üdövel, de éppen a napját nem tudom megmondani, az Igazság jól feltarisznyálva útnak *indult*, hogy bejárja a világot. *Ment, ment* hegyen, völgyön, falun, városon keresztül; addig *ment*, míg előtalálta a Hamisságot. — Jó napot, földi! köszön az Igazság. — Hová, meddig szándékozol? *kérdi* tőle. — Megyek, hogy bejárjam a világot, *felel* a Hamisság. — Éppen jó, *mond* az Igazság, mert én is oda *indultam*; utazzunk hát együtt! — Legyen, azt mondja a Hamisság; de tudod-e, hogy az utazóknak jó egyességben kell élni? Osszuk meg hát költségünket s előbb költsük el a tiédet. — Az Igazság a költségit közre *ereszté*, s *együtt elköltötték*. Mikor az *elfogyott*, a Hamisságét es el *kell vala* együtt költeni: de az azt *mondá* az Igazságnak: hadd szúrjam ki egyik szemedet s úgy adok belőle neked es!

Mikor *felébredt*, *hallott* a feje felett valami beszédet, s *megértette*, hogy azok ördögök. A legvénebb ördög azt *mondá* a többinek: mondjátok el, mit *hallottatok*, mit *csináltatok*? — Az egyik azt *mondá*: Én ma *öltem* meg egy tudós orvost, a ki *kitalálta* az orvosságot, a mivel meggyógyulhatnak azok, a kiket én nyomorékká *tettem*, *megcsönkítot-tam*, *megvakítottam*. — No te derék fiú vagy, *mondá* a vén ördög; de mi lehet az az orvosság? Az csak annyi-ből áll, azt *mondá* a másik, hogy az *éjjel újhöld péntek* éjjele lesz, akkor a bénák *hingergőzzenek* meg s a vakok mosdjanak meg az *éjjel hulló harmatba*; a csonkák *épekké* lesznek, s a vakoknak szemök világa jó meg. (U. o. 403. 404. l.)

*

Egy estére megérközik Megölő Istéfánhoz a diák; akkor is oda Megölő Istéfán fosztogatni. Haza megyen egy éjfél után, meglátja a diákot. — Kelj föl pajtas, gyere együnk! te *megjárd* az utadot? — Én meg. — Hát az én ágyamról mit *hallál*? — Az mátkagyűrűt ide nem *adják* *vala*, ha a te ágyaddal meg nem *ijesztik* *vala*. — No az ugyan rossz ágy lehet, ha még az ördögök is félnek tőle.

Röggelre *kelnek*; a diák *megindul* haza. Egyszer eszibe jut Megölő Istéfánnak, hogy meg *kell* *vala* ötet szórítani, hogy ha magán *segített*, rajtam is segített volna. (U. o. 479. 480. l.)

„Történetesen akkor vette oda a királyfiút a véletlen, azt kérdezte: Ki ez? — Uram, felséges király fiú, én sem ismerem jobban mint te, itt *kaptam* a kertbe, s hogy kárt ne tegyen, utat *akaré*k adni neki. Azt *mondá* a királyfiú: Az én birtokombul ne utasíts ki egy szerencsétlent. Ki vagy, te szerencsétlen leány? — *Eltalálád* uram, *felelé* Szüvesség, mert igazán hogy szerencsétlen vagyok, de nem vagyok rossz járásbeli. Köldus vagyok, de királyi vérből *származtam*; azért *esém* tavul atyámtul, hogy engemet erősen szeretett, azért *lettem* (levék) félszeggé, hogy miért voltam *neki* jó gyermeke.“ (415. lap.)

Azok, mikor szemeiket *kinyitották* s Rózsát *megpillantották*, mind a ketten azt *mondták* (mondák): Jaj, be sokat *alvám* (aludtam)! — Sokat bizony, azt *mondá* Rózsa, de ha én ide nem *jövök* *vala*, még többet alunnátok. (421. l.)

*

Már 1862-ben állatám fel azt a kérdést: *A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink?* Mert az idő-alakok mind megvannak még az irodalmi nyelvben, a mire ott Szalay Lászlóból, Jókaiából és más írókból hoztam fel példákat; itt meg Kisfaludy Sándorból, gr. Teleki Józsefből, Arany Jánosból és az újabb népnyelvből is közlök darabokat. Tehát lehetetlen állítani, hogy egy vagy más idő-alak kimúlt volna a nyelv tudatából; a HB. korától fogva mai napig mind él még abban. Legújabban Thaly Kálmán akadémiai felolvasásából is ezeket jegyzém fel:

„Kiről jól tudja vala“, — fogja vala követni“, — a ló e pillanatban annyira elragadá Beresényit; — bár milyen pártjára lép vala, mindig boldogult; „itt fejezé be Beresényi Imre az életét“ stb. stb. S nem csak élnek az időalakok, de különböző jelentésekben is élnek: hanem ezekre nézve bizonytalanság állott be, melyet leginkább a német nyelvnek köszönhetünk, a melynek szegénységét az idők kifejezésében a magyar nyelvre is ráerőszakoljuk. A lelki-ösmeretes és legmagyarosabb író, Arany János, azon búsul, hogy „a gondolkozó stilista fenakad minden lépten; egy egyszerű ő vagy az bökkenőt gördít eléje; mely és mi elállja útját, nemis említve elhagyatottságát az igeidők használatában.“¹ Bezzeg a grammatikus Simonyi nem akad fenn semmin, legkevesebbé pedig érzi az igeidők használatában való elhagyatottságot. „Most, azt tanítja, a multban történő cselekvéseket magunkra nézve befejezett tényeknek tekintjük, s azért az elbeszéléseben is többnyire a befejezett cselekvés alakját, az írt alakot, használjuk ezek helyett ír vala, írta.“² Simonyié (ez az: most mi tekintjük és használjuk) használják így, még pedig csak többnyire — mert az egész merő haszontalanságnak tekintik. A nyelv maga igen komolyan vette, s Arany is komolyan veszi. Az új és legújabb magyar irodalom merő találomra, τὸχῆν nem τέχνη használja ugyan az időalakokat: de a legrégibb és középkori irodalom szabályokat mutat nekünk, a melyeket még a XVII. és XVIII. századbeli irodalom is érez vala, s éreztet ma is az olvasóval.

Az igeidők használatának némi szabályozása nemesak a magyar nyelvnek legdicsőbb formai gazdagságát megőrzi, hanem vele a magyar prózát igazán remekké is teszi. A megőrzés magában is érdem; a gazdagsággal való helyes élés pedig legnagyobb erény. Ha emez erény gyakorlására nem bírom is reá venni a próza-írókat: de legalább reá veszem, hogy meg ne vessék a meglévő kincset, ha vele

¹ Arany János: Prózai dolgozatai. 369. lapján.

² Simonyi Zsigmond Magyar Nyelvtan felsőbb osztályoknak. 128. lapján.

élni nem tudnának is. De a nyelvtanításnak kötelessége ösmerni az időalakok jelentését: hisz a nélkül hogy olvas-tassa a régibb irodalmi darabokat; s hogy szerkesztessen igazán oktató magyar olvasó könyveket?

A nyelvtanítás kedviért tehát állítom össze az időalakok jelentését, a mellyel a régibb és középkori magyar irodalomban divatoztak volt, s a mellyel az újabb korban is néha-néha mutatkoznak. Ez az összeállítás önként szabályokat is tüntet elő, a melyeket ha követni igyekeznünk, bizony az igaz magyar szellem ellen nem fogunk vétetni.

tud.

1. *Általában jelent fejez ki:* látjátok szömetökkel, mik *vagyunk*, bizony por és hamu *vagyunk*. — bizony es nem egy embör *multhatja* ez vermöt; mend ahhoz *járók vagyunk*. — ha isten fia vagy, mondd, hogy e kövek legye-nek kenyerekké. — nemcsak kenyérrel *él* az ember, de minden igével, ki *származik* istennek szájából. — bizony *mondom* tü nektek, miglen föld és menny *elmúlik*, egy jota a törvényből el nem mulik. — minden, ki *haragszik* ő atyafiára, méltó *leszen* ítéletre. — nem elégedtél meg rajta, hogy *élsz*. — *tudod*, mennyiszer törted meg az iste-nek oltárait. stb. stb.

2. *Fejez ki jövőt:* mert valamely napon ejéndöl, halál-nak halálával *halsz* meg; s ha parancsolsz, *elme gyek* a mezőre és gabonafőket *szedek*; — bizony *mondom* tünektek, miglen föld és meny *elmúlik*, egy jota a törvényből el nem *mulik* stb. stb.

3. *Fejez ki multat, leginkább elbeszélő multat:* ezt szent Jéromos *írja* szent Mátérul és ez evangéliomrul (Erdösi); — már ennek unokája, István, lengyel segedelemmel *har-czol* magyar pártfogás alatt lévő testvére, Péter, ellen, de *meggyőzetik*. Ennek másod utódja, II. Péter, nemcsak *meg-hódol*, a lengyel királynak, hanem vele szövetséget is *köt*. (Teleki Józs.); — Zrinyi Miklós halála minden betegség nélkül csak november 18-án következett be, Gyöngyösi pedig a stubnyai hévzizeken *írja* Vénusához az ajánló levelet (Arany). stb.

tud vala.

1. *Fejez ki multbeli jelent, viszonyítva az elbeszélő multra:* egy birónak napiban, midőn a birák *fejdelemkednek vala*, lőn éhség; — feleségeket vőnek, kiknek egyike *hivatlatik vala* Orphának és másika Rútnak; — sok helyen az zsidó nyelvet követők inkább, hogynem mint az görögöt vagy római nyelvet *illik vala*, hogy itt az zsidó írásra nizzink inkább, hogy nem mint az görögre stb. (Erdösi); — nép, ki *ül vala* setétségben, láta nagy világot; — azoknak kik halálnak árnyékában *ülnek vala*, világosság támadá; — a szájába vala egy darab hús, és az húsnak árnyéka nagy *tetszik vala* a vizen; — az ember az rókát meg nem mondá, hogy ott vagyon, hanem azt mondá, hogy nem látta, de újjával az helyre *mutat vala*, hol az róka ellappant volt; — mikor Gyarmathban *lakom vala*, akkor Mátyusföldét mind elpusztítám; — mert még a kik atyafiai voltak is, mint Forgács Ferencz, kinél hugom *vala*, nem maradhattak afféle ostromozás nélkül; — hogy *eskszem vala*, hátam megül mondá: hetedik (eskü) immár ez isten hírvél; — Mária és Zsigmond, kik Magyarországot nem hagyhatták el, *ki valának rekesztve*, de kénytelenek megnyugodni (Teleki J.); — ha olvasta, bizonyosan érdekel fogta olvasni Vesselényi Ferencznek kalandos egybekelését Szécsi Máriával, mely a nélkül is minden ajkon *forog vala*. (Arany J.) stb.

2. *Fejez ki tartós multat viszonyítás nélkül más multra:* Vala kedig Elimelek férfinak vérént való rokona, Booz nevű; — *valának* nálunk hét atyafiai; — egyszer egy időbe nagy hire *vala*, hogy a hegyek szűlnek; — *vala* egy asszonynak egy tyúkja, ki minden napon egyet tojik *vala*; — teknős békának az ő lábait *megneveti vala* az nyúl; — egy farkas igen *éhezik vala*, s midőn enni valót keresne, az úton előtalála egy szamarat; — hogy bátyám, Balassi Imre, erdélyi vajda *vala*, azt is reá vettem, hogy urát elárulja; — nem lehet mondani, hogy olykor egy jóra való gondolat és ötlet nem tarkázta volna bőven ömlő folyamát versének: de az egész zavarosan *hömpölyög vala* tovább szemetestül, iszapostul. (Arany J.)

A népmesék ezen viszonyítatlan tartós multat így fejezik ki: „*volt* egyszer hetethét országon is túl stb. — egy királynak minden eszé kedve a vadászat *volt*; *volt* egy közönséges asszonynak egy leánya stb. stb.

3. *Fejez ki föltételes módot*, azért nevezem *helyettesítő multbeli jelennek*. P. o. elég vala az, mi nálad vala, ha bolond nem *léssz vala* (bolond nem lettél volna); — ha *akarom vala*, az nyakadat ketté *haraphatom vala* (ha akarom volna . . . haraphattam volna); — az egy jó háramlik reánk ebből mindazonáltal, hogy Quallenberg kapitány, a ki különben Grétzben *elmarad vala* (elmaradt volna), most Klagenfurtig fog kísérni (Kisfaludy S.); — e király s a lengyel nemzet közt történt egyezés értelmében, leányai közt annak *kell vala* (kellett volna) itt öröködni, kit ő maga vagy felesége jelend ki. (Teleki Józ.); — mikor az elfogyott, a Hamisságét is el *kell vala* (kellett volna) együtt költeni. (Kriza).

A mátkagyűrűt ide nem *adják vala*, ha a te ágyaddal meg nem *íjesztik vala*. (Kriza.)

Jegyzet. A *kérdi volt*, *mondja volt* féléket, melyek se viszonyított, se viszonyítatlan multat nem fejeznek ki, talán inkább feltetszőknek, hogysen követendőeknek tartsuk.

tuda.

Ez az időalak, mely a görög aoristusnak, mint elbeszélő multnak, a latin praeteritum historicumnak, s a román nyelvek úgynevezett parfait definijének megfelelő, történeti előadásokban fordul elő legtöbbször. A közlött darabokban valami 185-szer találjuk meg. Tegyük fel, hogy ebből a számból a legszigorúbb kritika 30-at vetne ki, mint nem szorosan elbeszélő multat kifejezőt, akkor is még 150 példa maradna, melyek a szabályt bizonyosabbá tennék, mint a görög aoristusok tehetik, de olyan bizonyossá, mint a francia parfait défini-k. A német nyelvnek (nagy kárunkra) nincsen saját időalakja ezen gyakran előforduló jelentés kitüntetésére; az kénytelen az imperfectumával („ich schrieb“, „ich las“) a történeti multat is kifejezni. A mi tös-gyökeres új magyar íróink, a kik legtöbbsnyire csak németet olvasnak, ennélfogva a magyarban sem találnak különb-

séget az imperfectum és az aoristus, vagy praeteritum historicum között. Az angol olvasmányok sem élesíthetik a nyelvformák iránti érzést: a francia formás nyelv pedig, úgy látszik, nem hat rájuk.

A ki azomban a *tuda* időalaknak, azaz a magyar elbeszélő multnak, jelentését fel akarja fogni, s a maga érzését az iránt, mintegy, élesíteni, az olvasgassa szorgalmasan a *tud vala* alak 1. alatti példákat s hasonlítgassa össze azokkal is, a melyek itt, a *tudott* alatt, következnek.

tudott.

A tetem történet szerint torkába akada; keres, kér segítséget, nem miveli senki, mindenek azt mondják, hogy mit torkosságával *keresett, meglegelte*; — megcsúfolá mondván: éktelen, menj el előlem, még nem *elégedtél*-e meg rajta, hogy élsz; — az anya monda neki: az istenektől semmi segítséget ne reméllj, mert tudod, hányszor *törted* meg az ő oltárokat ragadozásoddal; — felele a számar: jó farkas uram, köszönöm jó akaratodat, és hogy valami gondot *viseltél* nyomorúságomról és *megkeserültél*: nincsen vége az én munkámnak s minekutána mindent nagy hívséggel *megmíveltem*, ottan nagy pálczákkal fűzetnek énnekem; — az uram is megszidalmazna érötte, mondván: im az undok számar semmit nem *viaskodott* a farkassal; ugyan szabad akarattal *hagyta* magát megenni a farkassal; — az emberek igen kezdenek dicsérni (tégedet) mondván: bezzeg, vitéz a farkas, mely igen nagy rabot *fogott*, mint viszi pórázon maga után.

A *tuda* időalak 1. alatti példák ennek az elbeszélő multnak viszonyát tüntetik ki a multbeli jelenhez, mely amannak mintegy kísérlője: az itt felhozott négy első példa ellemben világosan kitünteti, hogy a *tudott* időalak, vagy az *általános mult*, nincs időbeli viszonyban az elbeszélő multtal, tehát nem is lehet a *tud vala* időalakokkal sem olytén viszonyban, hogy az egyik a másiktól függne. Ily független voltát az általános multnak a többi két példa is érezteti velünk. Lássunk még más példákat is.

Mondá a farkas: nem jól járunk, bizony *elvéttünk* az utat. Felele a számar: vaj, el nem *vétöttük*, jó farkas

uram; — nagy bánattal benézvén a faluba monda a farkas: Voh, agg eb, ihol immár a nagy tisztesség, a melyet *megnyertél*; — majd el is felejtém megírni, hogy ma szintén siromat *találtam* ezen rengetegben (Kisfaludy S.); — alig *hunyt el* (Lajos) már is sokan más király választásáról kezdenék gondolkozni; — *olvasta-e* Zrinyi a Murányi Venust? nem lehetetlen; ha *olvasta*, bizonyosan érdeklél fogta olvasni magát a leírt tárgyat; — jó estét adjon isten, apám uram! *Hozott* isten fiú, mondá az óriás; köszönd, hogy apádnak *szólítottál*; — mondjátok el, mit *hallottatok*, mit *csináltatok*? az egyik azt mondá: én ma *öltem* meg egy tudós orvost, a ki *kitalálta* az orvosságot, a mivel meggyógyúlhatnak azok, a kiket nyomorékká *tettem*; — koldus vagyok, de királyi vérből *származtam* stb. stb.

tudott vala, volt.

Ennek jelentése eléggé határozott, világos. P. o. felkele, hogy ő hazájába menne, mert *hallotta vala*, hogy úr tekintette ő népét; — Sz. Máté az Christusnak evangeliomát zsidó betűkkel és zsidó nyelven ír azokért, kik az keresztyén hitre *fordultanak vala*; — monda a farkas: oh bolond lator! hová az ördögbe *tötted volt* eszedet? — én nem tanácsbeli ember vagyok, soha arra való nem voltam, én hozzá nem szólok mostan is. Ball. Ugy vagyom, nam, én is hadnaggyá *töltelek vala* érette; — börgyűjtő is, timár is voltam, az arany ezémentet is *megizelítettem vala* stb. stb.

futurum.

A *jelenidő* futurumot is jelent, mint láttuk; ilyen a *leszen* ige is, mely kiváltképen futurum. Ezenkívül a *fog* igével szerkezett alak szolgál annak kifejezésére. Mind a kettőt a következő példa mutatja: de *leszen* idő, hogy elveszti a kincset, s akkoron *fog* engemet fogadásival szorgalmaztatni.

Jegyzet. Hogy a magyar nyelvnek a jövő idő kifejezésére saját külön alakja nincsen, azt Erdősi világosan érzi vala, ki is fejezé: Futurum exprimere nequimus, nisi circum loquamur,¹ azaz a jövő időt nem bírjuk külön kife-

¹ Toldy: Corpus Grammaticorum linguae Hungarico a 61. lapon.

jezni, csak körülírva. Ugyanezt mondja Szenezi Molnár: „Ungari futurum indicativi non habent, sed pro eo praesens dicunt, additis interdum particulis adverbii temporis“¹ azaz, a magyaroknak ninesen futurum indicativi-ja, arra a jelen időalakot alkalmazzák, hozzá tevén néha az időhatározoakat *aztán, még, valaha* stb. Így Pereszlényi, így Révai is.

A *fog*, melynek segítségével a jövő-időt kifejezzük, a régieknél *kezd* jelentésű vala, p. o. és mikoron a tyúk meghízott volna, nem *foga* egyet is azután tojni, azaz, *kezde* nem tojni. — Ezen *kezd* értelménél fogva lett a jövő időnek kifejezőjévé.

tudand.

A föltételes jövőbeli multnak szereplését a következő példák mutatják világosan, úgy hogy jelentése és helyes alkalmazása felől legkisebb kétség is lehetetlen: Ki napon *emdől* az gyümölestül, halálnak halálával halsz; — ha parancsolsz, elmegyek a mezőre és gabona főket szedek, melyeket az aratók kezei *elhagyándanak*, valahol a házi atyának kegyelmét *lelëndem* én bennem; — mind-ezeket néked adom, ha lesvén *imádasz* engemet; — egy küs betű avagy mentül küsebb punkt el nem múlik a törvényből, míg nem mindenek *megleéndenek*; — ki kedeg *megfejtënd* egyet e küs parancsolatok közzül, és embereket így *tanítánd*, küsebbnek hivattatik mennyeknek országában stb. — ki kedeg *öldöklënd*, méltó leszen ítéletnek; — Moises azt írta műnekünk, hogyha valakinek atyafia *meghalánd*, és felesége *maradánd*, gyermeki kedig nem maradnak, atyafia vegye ü felesigit; — ha velem *megfutándasz*, akkoron ösmered meg nyilván, hogy gyorsabb vagyok náladnál; — oh be irigylendő leszen sorsa azon szerencsés Faunak, kinek e Posithea részül *jutand* (Kisfaludy Sándor); — leányai közt annak kell vala öröködni, kit ő maga vagy felesége *jelölend* ki (Teleki J.).

Jegyzet. 1. A *tudand*nak részesülő (participialis) alakja *tudandó*, azt jelenti „a mit tudni kell“. Így *teendő* az, a mit tenni kell. Tehát a *halandó* szó is azt teszi, hogy meg

¹ Corpus Grammaticorum, 148. lapján.

kell halni, azért igen helyesen fejezi ki a latin „mortalis“-t. *Halható* az ember minden pillanatban, de a leghosszabb életű is *halandó*, s ennek felel meg a *halhatatlan*.

Ez a *tudandó* alak a vala létigével igen alkalmas azon jelentés kifejezésére, hogy valaminek szükséges története várható, p. o. Azon év, mely Zrinyi Miklós haláláról lön nevezetessé, egyszersmind oly epikai mű első megjelentének az éve, mely nagyobb népszerűsége *vala kelendő*, mint a remekebb Zrinyász (Arany J.).

Jegyzet. 2. A *tudand* alakot Erdősitől fogva Révaiig s a legújabb nyelvtanok írói is, mint Svorényi, Ihász, mind *föltételes jövőnek*, vagy *végzett jövőnek* nevezik és értelmezik. Ihász ezt is hozzá teszi: „Külömben ezen alak élő beszédben most már nincs használatban, az irodalomban is ritkábban fordul elő, még pedig többnyire hibásan alkalmazva“ (83. l.). Egyedül Simonyi „a beálló cselekvés egyszerű alakjának“, s az *írni fog*-gal egyenlő jelentésűnek tartja, tehát a hibás alkalmazást nemcsak a hatszáz éves tanúság, hanem a legújabb nyelvtanok ellenére is helyesnek tanítja.

VI.

Milyen és hányféle legyen a magyar nyelvtan?

Panasz van a magyar nyelvtanítás sikertelensége miatt. Ennek a sikertelenségnek bizonyosan nagy részint a tanítók és tanárok az oka; de legalább egy részint oka lehetnek a nyelvtanok is. Minthogy pedig a tanítók és tanárok netaláni gyengeségén a nyelvtan is segíthet: nagyon figyelemre méltó a kérdés, *milyen és hányféle legyen a magyar nyelvtan?* Itt legott az az előleges kérdés áll elő, birok-e én oly feleletet adni ama kérdésre, mely csak némileg is kielégíthesse mind a tanításnak talán ingatag követelését, mind a tudománynak szigorú és hajthatatlan igényét? „A ki mer, az nyer“ igaz lehet másutt: a paedagógiában és tudományban a századok tapasztalásai újabb meg újabb tapasztalással bővülnek ugyan, de meg nem másítható eredményt soha sem érhetnek el. A nálunk tett

tapasztalás tehát mentse ki az alább következő javaslatot.

A magyar nyelvtanításra nézve a 'Gymnasiumi Tanítás Tervéhez való Utasítások' ilyen meghagyásokat adnak:¹

Részletes Utasítások.

Első osztály.

„A nyelvtani anyag az első osztályban az egyszerű mondat körében mozog; a fő- és mellékmondatok megkülönböztetése az olvasmányok megértése szempontjából történik, s annak a megvilágítására szorítkozhatik, minő kérdésre felel, illetőleg minő mondatrészt helyettesít a mellékmondat. A tanítás tárgya e szerint: a) a mondatban köréből: a főbb mondatrészek biztos fölismerése; b) a szótan köréből: a beszédrészek használata (lehetőleg kapcsolatban a mondatrészekkel, melyeknek képviselői szoktak lenni); a tö és rag megkülönböztetése (a helyesírás segítségével is); az igeragozás, kapcsolatban az állítmány tárgyalásával, a névragozás, kapcsolatban a mondat többi részeivel; a szóképzés fontosabb részei.“

„A helyes nyelvtanítás a kezdő fokon, mint minden nyelvben, a magyarban is, induktív; magukból a nyelvtényekből indul ki, s ezeket főleg az olvasmányban keresi. A tárgyilag már megbeszélte olvasmány nyelvtani elemzése kiinduló pontja az összes nyelvtani oktatásnak. Fő eszköze a mondatelemzés, mert a mondatbeli gondolatnyilvánításban legszembeűnőbb a kifejezés helyességének és szabatosságának fontossága. Nyelvtani kézi könyvet, legalább az alsó két osztályban, csak akkor czélszerű használni, ha egy-egy cikk vagy fejezet tartalmát már az elemzés segítségével megtanulta az osztály, mintegy összefoglalásul és az emlékezetbe vésés segítéségére.“

„A tanítás menete következő módon alakulhat. Elvárhatni, hogy a gyermek a népiskolában megtanulta a

¹ Utasítások a Gymnasiumi Tanítás Tervéhez. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1880-ik évi 1619. sz. a. kelt rendeletével. Budapesten a m. királyi állam tulajdona 1880.

mondat- és beszédrészek megkülönböztetését s a helyesírást. Az első harmadot részben ezeknek ismétlő begyakorlására fordíthatja a tanár. *Először is tollba mond közmondásokat*, s minthogy helyesírásunk nagyrészt etimologikus, a hibák javításánál folyton *szem előtt tartandó az írás s a kiejtés közti különbség*; ezzel kapcsolatban megtanítja a hangtani alapfogalmakat (hosszú és rövid magánhangzó; kemény és lágy mássalhangzó) s a tő és rag közti különbséget (p. men-nek, határ-ra, aty-ja). A hangtani ismeretek teljessége semmikép sem tartandó még szem előtt, azokat folytonosan írásközben egészíthetni ki és rendszerezhetni legezélszerűbben. — *Az igazi nyelvtani oktatás a mondatelemző kérdés begyakorlásával kezdődik* oly módon, hogy a tanár felteszi a kérdést, s felettet reá, vagy megfordítva, a mondat egy-egy részére tudakolja a kérdést. Majd következik: Minden mondatnak az alanyi és állítmányi részre való fölosztása.

„A pusztá- vagy tő-mondat, s vele kapcsolatban, mint-hogy alanya mindig névszó, állítmánya meg többnyire ige, főnév és ige megkülönböztetése. Az összetett mondatokban az egyes mondatok megkülönböztetése az alanyok és állítmányok szerint. Összevont mondat több alannyal vagy állítmánnyal. A kötőszónak a többi mondatrésztől való megkülönböztetése. A „tárgy“ és a „határozók“ névszerinti megkülönböztetése a mondatoknak állítmányi részében. Határozó szók (adverbiumok, ugynevezett igehatározók). A jelzőt eddigelé a jelzett szóval csak egy mondatrésznek vévén, következik a „jelző“ kiemelése, s ezzel kapcsolatban a melléknév és főnév megkülönböztetése, *külön-külön tartva* azonban a melléknévi és főnévi (birtokos) jelzöt. *Mindez némileg a népiskolai tanítás ismétléseül tekinthető.* Tüzetes foglalkozást igényel ezután az állítmány külön tárgyalása, s főleg az ige és ragozása. Ebben a következő menet ajánlatos: először a személyragok megkülönböztetése s a tőtől való elválasztása; aztán a cselekvés módjainak megkülönböztetése, tehát a folyó, befejezett és beálló cselekvés, s *azonfelül az elbeszélő igealak (íra) megtani-*

tása; azután az állítás és módjai, az igemódok különválasztása; végre eredményképen az igeragozásnak teljes összeállítását.

„A második harmadban először is az alanyokra ügyeltet a tanár; a különféle alanyok: főnév, főnévi igenév, névmások; egyes és többes szám. Majd következik a tárgy és tárgyrag; a főnév, főnévi igenév, névmás mint tárgy. Végre a határozók nemeinek megkülönböztetése: helyhatározók (még pedig először értelemszerű csoportosításuk, egyrészt a hol? honnan? hová? kérdések szerint, másrészt a benn-, künn-, lenn-, fönn-féle ellentétes csoportok szerint; azután a ragok és névutók tárgyalása); átvitt értelmű helyhatározók, vagyis úgynevezett állapothatározók; idő-határozók és ragjaik; mód- (hozzá az eszköz-), ok- és célhatározók.

„A harmadik harmadban a mondatrészek közül a jelző tárgyalandó: először a melléknévi igenevek, a számnevek, a fokozás, s az értelmező jelző (appositio), aztán a főnévi vagy birtokos jelző s a birtokos személyragok. Berekeszti a nyelvtani tanítást ez évben a fontosabb élő képzők ismertetése, a melyeknek értéke ugyanis egész világos, s melyekkel folyvást képezünk is új szavakat. Ezt azonban kellőleg elő kellett készíteni etymologikus szócsoporthoz való állításával. *Rendes tárgyalásában első az igeképzés.* Megkezdje az igenemek megkülönböztetése: cselekvő és szenvedő, át nem ható és átható és műveltető, igazi szenvedő és visszaható igék, a hozzájuk tartozó képzőkkel; továbbá a gyakorító igék s a használatosabb gyakorító képzők; végre a ható vagy tehető igék. Következik a névszóból való igeképzés, (főleg az -l, -z, -ás képzők; főnevektől származók, továbbá a valamivé válást és valamivé tevést jelentők: -zik vagy -dik és -it végűek; melléknavektől származók). Azután a névszóképzés, még pedig az igékből képzett névszók (itt előbb az elvont cselekvést jelölő főnevek és igenevek tárgyalhatók, azután cselekvőt jelölő igenevek (melléknévi ig. és melléknemek). Utóljára maradnak a névszókból származó névszók (a főnevek közül a kicsinyítők s az elvont

-ság, -ség-féle szók, a melléknévképzők közül főleg a következők tárgyalandók: -s, -ú, -ü; -talan; -i, -nyi, a fokozás, a sorszámképző -d). — Az egész évi tanítást az év közben tanultaknak átnézetével, összefoglaló megbeszélésével lehet befejezni.

„A szóbőség szerzése végett, mely előkészületül szolgáljon a stílus szabatosságához és változatosságához, s különösen a rokonértelmű szavak későbbi tárgyalásához, időről-időre, kivált ha egyes olvasmányok végig vannak tárgyalva, az előfordult főbb fogalmak nevei *tárgyi csoportokban* állítandók össze. Ez az összeállítás mindig folytatandó, de a második harmadban a szóképzés előkészítésére *etymologikus* csoportokkal bővítendő, úgy azomban, hogy csak egyes, világosan összefüggő szócsaládok állíttatnak össze. Majd a harmadik harmadban ezen etymologiai csoportokból *szóképzési csoportok* alakíthatók a képzők szerint.

Második osztály.

„A mondattani anyagot az első harmadban, főleg a *határozók* részletesebb fejtegetése szolgáltatja és a *dolog természeténél fogva legtöbb gond fordítandó az átvitt s képes értelemben használt helyhatározó kifejezésekre* s a rokon és egymással váltakozó határozók megkülömböztetésére. E mellett elemzés közben folyvást fel kell bontani az összetett mondatokat részeikre, és főleg a mondatrészekkel párhuzamos *mellékmondatokra* ügyelni, s ezeknek főbb fajait egymástól megkülömböztetni. — Majd a második harmadban a *mellékmondatokra* vonatkozó ismeretek bővítendők és rendszerezítendők; azonfelül kiegészítendő a mondattan a *mellérendelt* mondatok tüzetes tárgyalásával. — A harmadik harmadban végre a bonyolódottabb mondatok szerkezete, különösen a művészibb *körmondati szerkezet* elemezendő, s készítésük szorgalmasan gyakorlandó.

„A szótani ismeretek bővítését ez osztályban két irányban kell folytatni. 1. A tárgyi szócsoporthok összeállításánál s fejtegetésénél, de a dolgozatokban is figyel-

met érdemelnek a rokonértelmű és az ellentétes jelentésű szavak különbségei és használata. 2. A szóképzési csoportok pedig felhasználandók a ritkább képzők tárgyalására, arra törekedve, hogy a szóképzés körében szerzett ismeretek még az első harmad végére rendszerezhetők legyenek. A tanító eljárása ugyanaz, mint az első osztályban.

Harmadik osztály.

„Elméleti feladata ez osztálynak a szerzett nyelvtani ismeretek rendszeres összefoglalása és így áttekintő ismételése. Az egész rendszer három főrésze oszlik: hangtanra, szótanra és mondattanra. A *hangtan* három részre osztható: az első a hangoknak főlosztásáról, a második változásairól, a harmadik leírásukról (a helyes írásról) szól. A *szótan* két nagy részre oszlik: az első a szavaknak jelentésével foglalkozik, tehát a beszédrészek különbségeivel és a rokonértelmű szavakkal; a második az alaktan (ebben előbb tárgyalhatni az összetételt és a szóképzést s csak azután a ragozást, mely már a mondattani viszonyokkal függ össze). A mondattan először az egyszerű mondat részeivel s szavai rendjével foglalkozik; aztán az összetett mondat fajaival s végre a körmondattal. Főlosztani a három harmadra az egészet úgy lehet, hogy az első harmadra a hangtan, a beszédrészek s a rokonértelmű szavak jutnak, a másodikra az alaktan és a mondattannak fele, a harmadikra a mondattan másik fele. — A nyelvtan tárgyalása e fokon nem a példákból indul ki, hanem az előbbi osztályokban tanult ismeretekből. A tanár kérdéseivel ez ismereteket felélesztvén, és szükség szerint újra megvilágítván, rávezeti a tanulókat összefoglaló rendszeresítésükre; majd a megállapított rendszer értelmében átalok gyűjtet az olvasmányból példákat.

Ez Útasítások olvasásánál legott észreveszszük, hogy vagy Simonyi nyelvtanaiból vannak elvonva, vagy ezek a nyelvtanok az Útasítások igenes megrendeléséből vannak készítve. Tehát a tulajdonképi magyar grammatika a gym-

nasium első három osztályára van szorítva s a nyelvtanítás, úgy látszik, nem annyira magát a magyar nyelvet, mint inkább a mondat-elméletet akarja ismertetni. Már pedig éppen az Útasítások is mutatják, hogy a legtudományosabb és leghelyesebb mondat-theoria mellett is nagyon gyarló lehet a magyar stílus. Bizonyosan nem csalatkozozm, ha állítom, hogy inkább azt kell követelnünk a gymnasiumi nyelvtanítástól, hogy a helyes magyarságra tanítson — a mennyire csak tanítható, — mintsem annyi gondot fordítson a mondat-szerkezetre. Szükséges ugyan ennek tudása is, de nagyon kicsi dolog a helyes magyarsággal szemközt, a mely igen nagy dolog.

Az Útasítások azt mondják: „*Elvárhatni, hogy a gyermek a népiskolában megtanulta a beszéd-részek megkülömböztetését és a helyesírást.*“ Lássuk hát, mint foly a magyar nyelvtanítás a népiskolában? Ennek megtudására, az igen sok közül, három népiskolai tankönyvet választok ki, melyek is:

1. *Gyakorlati Nyelvtan*, népiskolák számára. Írta Lábos Imre, igazg. tanító Szombathelyen. Szombathely, 1875.
2. *Magyar Nyelvtan*. Olvasmányokkal, gyakorlatokkal és ismétlő kérdésekkel. Az elemi iskolák felsőbb (III. és IV.) osztályai, ismétlő és ipariskolák számára. Írta Mártonfy Károly. Kassa 1879.

3. *Magyar nyelvtan* polgári és felső népiskolák számára. Írta Nagy János. Szegeden 1877.

Az első, a Lábos Imre nyelvtana csak népiskolák számára készült, azért tartalmát részletesebben mutatom fel.

Lábos a nyelvtani gyakorlatokból külön számbelieket szán a II., külön számbelieket a III. osztálynak; a IV. osztálynak pedig „az egész könyvet teljes mértékben.“ A II. osztálynak szól p. o. az 1., 4., 5., 6., 7., 9., 10., 11., 12. stb. gyakorlat; a III. osztálynak ellemben a 2., 3., 13., 18. stb. gyakorlat. A II. osztálynak való 1. gyakorlat: *Jóska tanul, a fal fehér*, s ilyféle több mondatka: „Mikor azt mondom: Jóska tanul, kiről mondok valamit? és mit mondok róla? Meglehet-e azt érteni? stb. Következnek *Tételek*. Alany, állítmány, mondat, egyszerű mondat; pontjel, nagy

kezdő betű. — A III. osztálynak első (2) gyakorlatja: *Géza tanul, figyelmez és olvas; a tej fehér, híg és édes s ilyféle több mondat.* „Géza mit csinál? — hát még? — hát még? — a tej milyen? — hát még? stb. — *Tételek.* Összevont mondat több állítmánnyal; vonásjel, és vagy kötőszók. — Ugyanennek az osztálynak második (3) gyakorlatja: *Arthur, Béla, Pista és Gyula tanulnak.* stb. stb. *Tételek.* Összevont mondat több alanyval, stb. — A mondatok némi ismertetése után a szó, szótag, betű, azután a főnév, közös főnév, névelő, az *érzéki* vagy *gondolati főnév*, összetett főnév, tulajdon főnév következnek. A 11. gyakorlat a *bővített mondatot* kezdi meg, tehát szól a melléknévről, melléknévjelzőről és a melléknév fokozásáról; továbbá a többes számról stb. A 16., 19. gyakorlatokban a számnévről foly a tanítás. — Most következik a származott szó, tőszó, gyökszó, szóképző; az állító, tagadó, kérdő mondat, s ezzel a névmások, tehát a birtokos névmások, a birtokragozás tana. Ezután a tárgyeset-kiegészítő főnév, tulajdonító-kiegészítő főnév tárgyalatik. — Igető; ikes és iktelen, átható és bennható ige. — Az igeragozás *határozott és határozatlan* alakja; ¹ és annak módjai. — Igekötők: át, be, ki stb. — Időhatározók: jelen, múlt, jövő; fél-múlt, múlt, régmúlt, fog- és and-féle jövő stb. stb. A *határozók* úgymint helyhatározók (mutató névmásbeliek), anyaghatározók miből? kérdésre; módhatározók hogyan? kérdésre, társ- és segédhatározók kivel? mivel? kérdésre, átváltoztató vagy fordító határozó mivé? kérdésre stb. — *Összetett mondat* stb. stb. Ez az *Első Rész.* A *Második Rész* helyesírási gyakorlatokat foglal magában.

Mártonfy Magyar Nyelvtanában a III. osztály számára következők vannak: *Az egyszerű bővített mondat köréből.* I. A mondat és annak részei, II. A beszédrészek, tehát ige-szó, névszó; a névszó mint tárgykiegészítő, mint határozó, mint jelző. — A IV. osztály számára következő a tantárgy: *Az egyszerű bővített és összetett mondat köréből:* I. A mon-

¹ Lábos erre nézve, mint Mártonfy is, kivételt teszen más nyelvtaníróktól.

dat és mondatrészek. II. Beszédrészek, szóképzés; 1. *Az ige* s ennek módjai, továbbá határozott tárgyú, határozatlan tárgyú és tárgyatlan vagy alanyi ige;¹ igeképzők; igeidők, igeragozás. 2. *A névszók.* A névszó mint állítmány, mint alany; — névmások. Szóelemek: betűk, magánhangzók, mássalhangzók. Ezután a névszó mint határozó (hely-, idő-, állapot-, mód-, ok-, célhatározó); a névszó mint jelző stb. — A névszók ragozása. III. Összetett mondat stb. stb. IV. Helyesírás.

Nagy János is a Bevezetésben a mondat részeiről és különbségeiről beszél 10 lapon. Azután következik *Első Rész.* Hangtan. *Második Rész.* Szótan. A) Főnév, öszszerű, elvont; névelő; a főnév viszonyítása, ragozása, képzése, összetétele. B) Melléknév. C) Számnév. D) Névmások. E) Igék. F) Határozók. G) Kötőszók. H) Indúlatszók. *Harmadik Rész.* Mondattan. Tő-mondat, egyszerű bővített mondat, összetett mondat stb. stb. körmondat stb.

A methodusra nézve a Lábos és Mártonfy nyelvtanai az Útatisások szerint készültek; a Nagy Jánosé csak annyiban enged azoknak, hogy a Bevezetésben adja elő a mondat részeit és különbségeit, — máskülömben a régibb utat követi, külön és együtt adván elő a szótant s ezután a mondattant. De akármelyiket veszszük is, abban megegyeznek az Útatisások „elvárásával“, hogy a gyermek, a mely ezekből tanulta a magyar nyelvet a népiskolában, bizonyosan ismeri a beszédrészek különbségét, ismeri a helyesírást is. Avval a gyermekkel lehet a gymnasium első osztályában a három első hónap alatt ismételtetni, a mit a népiskolában tanult, mint azt az Útatisások követelik. Csakhogy akkor nagyon különösnek, sőt visszásnak találom, hogy a gymnasim első osztálya számára írt nyelvtanban p. o. a *ka-pu* szót betűkre taglaljuk, s ezen kívül is egy rakás dolgot adunk elő, a mit Lábos tanítványa már a népiskola II. és III. osztályában megtanult, s a IV-dikben

¹ Mártonfy bizonyára ezen nomenclatioval nem könnyíti a különböző igének felfogását. Egyszerűbb: *benható* (nentrum), *kiható* (activum) ige; a *kiható* lehet *tárgyatlan* (alanyi) vagy *tárgyas* ige.

ismételt, tehát tud is; Mártonfy és Nagy János tanítványai pedig hasonlóképen a III. és IV. osztályban megtanultak, s talán el sem felejthettek. De egy komoly paedagogiai kérdés az: helyes-e a népiskolában azokat a grammatikai fogalmakat tanúltatni, vagy, nem bánom, a nyelvtényekből kifejtetni, a melyeket Lábos már a II. és III. osztályban, Mártonfy pedig a III. és IV. osztályban írnak elő; helyes-e, mint Nagy János teszi, a III. és IV. osztályban a szótant és mondattant, tehát ép úgy az egész grammatikát tanítani, mint Lábos és Mártonfy? *Kell-e általában bármi néven nevezendő grammatika a népiskolában?*

Tegyük azomban különbséget olyan népiskola közt, melynek nevéndékei magyarok, azaz magyarul beszélnek, s olyan között, melynek nevéndékei nem beszélnek magyarul. S kérdezzük most: *Kell-e magyarul beszélő gyermekek számára bármilyen magyar nyelvtan is a népiskolában?* Igazán „*fő eszköz-e a nyelvtanítás kezdő fokán a mondatelemzés?*” Áll ugyan, hogy „*a mondatbeli gondolatnyilvánításban legszembevetőbb a kifejezés helyességének és szabatoságának fontossága*”: de érezi, sőt érezheti-e azt a 7, 8 éves gyermek, habár soha más szót, mint magyart, nem hallott is a füle? Nyelvérzése és nyelvtudata nem zavarodik-e meg szükségképen, ha alany, mondomány, egyszerű mondat, összetett mondat, érzéki és gondolati főnév stb. stb. vad szók csengenek a fülibe s terpeszködnek a szeme elé, neki, a ki még az olvasás mesterségét sem tanulhatta meg jól? Egy olvasókönyv, melynek darabjai a gyermeki felfogáshoz képest ki vannak válogatva, s oly tartalmúak, hogy a tanító magyarázata mind az erkölcsi érzést, mind a jó izlést, mind a nyelvi helyesség és szépség iránti fogékonyságot ébresztheti a tanítványban, nem jobban neveli-e majd a magyar nyelvtudást, mintsem a mondat kategóriáinak feszegetése és a grammatikai műszók megtanúltatása? Ezek mellőztével pedig mennyi időt nyerne a tanító és tanítvány az olvasó-darabok megemésztésére s élő szóval és írással való kifejezésére? Én azt vélem, az akképen oktató tanítvány sokkal képesebb volna a gymnasiumi tanúlásra, mint az olyan tanítvány, a ki már két

vagy három évig a mondat különbségeivel s a grammatika műszavaival kínlódott, a melyek jelentését akkor nem foghatván fel, most már únalomból sem akarja többé megérteni. Nem tudom, nagyot vétek-e, ha kimondom, hogy *semmilyen magyar nyelvtan nem kell olyan népiskolában, melynek növendékei magyarul beszéljenek.*

Mit csináljunk azomban olyan népiskolában, melynek növendékei magyarul nem beszéljenek, de tanulni akarják a magyar nyelvet? Hogy ott nem kezdhetni a magyar mondatdal a tanítást, világos. Ott a tanító a kéznél levő tárgyak neveire fogja tanítani a gyermeket, a mellett, hogy a magyar kiejtésre és olvasásra szoktatja. A legszükségesebb igékre is tanítván, mondásokat fog készíteni és készíttetni, szóval a gyakorlati élet nyelvtanítását követni. Magyarázó eszköze neki azon nyelv, a melyen tanítványai beszéljenek, de fő oktató a magyarul beszélők társasága lesz, tehát magának a tanítónak magyar beszéllése. Természetesen, a hol a magyarul beszélők társasága hiányzik, ott sokat nem várhatni a népiskola magyar tanításától. Ilyen iskolának növendéke a gymnasium első osztályában gyengébb lesz ugyan, de a tapasztalás mutatja, hogy a magyarul beszélők közt fogyton fogy abbeli gyengesége. Rája tehát nem is leszünk többé különös tekintettel.

Az én képzeltem népiskolából kikerült tanítvány semmit sem tud még a magyar grammatikáról, de jól tud magyarul, sőt lehetséges ügyességgel ír is magyarul. Most kezd tehát grammatikát tanulni. Bizonyos, hogy vele az első évnek első harmadában „a cselekvés módjainak megkülönböztetéséről, tehát a *folyó, befejezett és beálló cselekvésről s azonfelül az elbeszélő alak (ira) jelentéséről*“ nem lehet értekezni, mint az Útasítások óhajtják, hogy ne mondjam, követelik. De én nagyon beérem, ha erről és az igemódok különböző értékéről a gymnasium harmadik vagy negyedik éves tanítványának *lesz világos* tudata.

Ez most a nagy kérdés: *milyen és hányféle legyen a magyar grammatika?* Legelőbb is azt felelem: a tanítók és tanárok számára egy igazán tudományos magyar grammatikát kell teremtenünk, a melyben kritikai felvilágosítást

találhatni mindenre nézve, a mit az iskolai grammatika dogmaticæ megemlít ugyan, de okát fokát nem győzi adni; a mely tehát a nyelvnek történeti változásait a jelennek alapjává teszi és segédeszközökért a rokon nyelveket is meg-meglátogatja. Révainak „Elaboratio Grammatica“-jában némi, s valóban nem megvetendő példát bírunk egy igazán tudományos grammatikára. Ennek megírását a Tudományos Egyetemtől várjuk, mert ott kötelesek a magyar nyelvnek tudományát művelni, tárgyalni.

Másodszor azt felelem: *iskolai magyar nyelvtan kell.* Vannak, kik paedagogiai okból azt ohajtják, hogy egy grammatika legyen végig vezére a magyar grammatikai tanításnak. Ilyen p. o. *Ihász Gábor Magyar Nyelvtana, középiskolák használatára*; ilyen *Szvorényi József Magyar Nyelvtana, tanodai és magánhasználatra*; lehetnek és vannak is más ilyenféle grammatikák, melyek nincsenek kezemenél. Ámde az Ihász és Szvorényi-féle magyar nyelvtanok nincsenek a „Gymnasiumi tanítás tanterve“ és az „Utastások“ szerint írva. Mert lám a tanterv az első gymnasiumi osztály számára így sorolja elő a nyelvtani tárgyakat: „Egyszerű mondat és mondatrészek, fő- és mellékmondat megkülönböztetése. *Mondattani alapon a teljes alaktan*, tekintettel a hangtani módosításokra. Szóképzés“ stb. — A második gymnasiumi osztálynak nyelvtani tárgyai: „Összetett szerkezetű mondatok taglalása mellérendelt és alárendelt mondatok viszonya; a szókötés; szóképzés“ stb. A harmadik osztály számára „a nyelvtan rendszeres áttekintése“ van előírva. Ennek a meghagyott tanmenetnek *Ihász Gábor Magyar Nyelvtana* nem felel meg. Ihász (most már Májer Alberik) grammatikájának tanmenete ez: *Első rész.* Hangtan. *Második rész.* Szótan, még pedig *Első szakasz*: Első fejezet: szóragozás; úgymint: névragozás. I. tárgynevek, II. tulajdonságnevek, III. számnevek, IV. névmások, V. határozó szók. — *Második fejezet*: igeragozás. — *Viszonyszók.* — *Második szakasz*: Szóalkotás, még pedig: *Első fejezet*: Szóképzés, I. névképzők, a) tárgynév-képzők, b) tulajdonságnév-képzők, II. igeképzők, a) egyszerűek, b) összetett igeképzők. — *Második fejezet*: Szóösszetétel. — *Harma-*

dik rész. Mondattan. Első szakasz. Szókötés, még pedig: Első fejezet: szó-egyeztetés; Második fejezet: szó-vonzat; Harmadik fejezet: szórend. — Második szakasz. Mondatkötés, stb. Mind a mellett azt olvasom a cím lapján: „A NM. közoktatásügyi miniszterium által elfogadott tankönyv.“

Ebből azt látjuk, hogy a közoktatási miniszterium *nem nézi csak a tanmenetet*, hanem a tartalmat is. Tehát engedélyez vagy elfogad a *helyes tartalmánál fogva* olyan tankönyvet is, melynek más a tanmenete, mint a Tanterv és az Útasításoké; s viszontag nem engedélyez vagyis nem fogad el olyan tankönyvet, melynek tanmenete olyan ugyan mint a Tanterv és az Útasításoké, de tartalma, vagy tartalmának előadása nem üti meg a kellő mértéket.

Szvorényi a hangtant az „Előisméretekbén“ (3—35. lap) adja elő; azután szól *Első szakasza* a mondatról általában; *Második szakasza* a szó-alaktanról, úgymint: I. Szóragozás; Név, I. főnév, ennek mondatbeli viszonyai: 1. névelő, 2. névragok, 3. névutók; II. melléknév, III. számnév, IV. névmás.

Ige. A) az ige jelentményére nézve; B) alkattjára nézve; C) az igemódok; D) az igeidők stb. stb. Az igeragozás általában. I. Rendes igéké; iketlen, ikes igéké stb. II. Rendhagyó igéké, III. Személytelen igéké, IV. Hiányos igéké.

Határozók.

Kötő-szók.

II. Szóalkotás.

Harmadik szakasz: a szók viszonya a mondatban.

I. Szóegyeztetés. II. Szóvonzat. III. Szórend.

Negyedik Szakasz: a mondatok viszonya a beszédben, I. Független vagy önálló mondat. II. Összetett mondat stb. stb.

Ötödik Szakasz: helyesírástan.

Látjuk, Szvorényi némileg alkalmazkodik a Tantervhez és az Útasításokhoz, de a szótant nem szaggatja széllyel a mondattan kategóriái miatt. Ha Szvorényi Nyelvtanának tartalma és előadása miatt nem tehetni kifogást: a tanmenete miatt még inkább elfogadható volna, mint Ihász nyelvtana.

Az Ihász és Szvorényi-féle nyelvtan az egész gymnasiumi magyar nyelvtanítást foglalja magában. Sokan óhajtanak ilyen nyelvtant; mert jobb, úgy hiszik, ha egy a magyar nyelvtani könyv valamennyi osztályban, melyben a szorosán vett grammatikai tanítás foly.

De ha a Tantervhez és az Útasításokhoz ragaszkodunk, s ha a mondatok szerint adjuk elő a szótant: vagy el kell hagyni „a nyelvtan rendszeres áttekintését“, melyet a Tanterv a III-dik osztályban követel, s az Útasítások emígy írnak le: „Elméleti feladata ez osztálynak a szerzett nyelvtani ismeretek rendszeres összefoglalása és így áttekintő ismételése. Az egész rendszer három részre oszlik: *hangtanra, szótanra, mondattanra*“, — vagy okvetetlen két tankönyvet kell elfogadni, úgymint a *mondatost*, az alsó osztályok számára, s a *rendszeres grammatikát* a felsőbb osztály számára. A mondatos tankönyv, a Tanterv és Útasítások rendeleténél fogva, két részre oszolván, két külön való könyv is lehet; mint Simonyi is eleinte két könyvben adta volt ki mondatos nyelvtanát. Ezt ifjabb Szinnyei József is szándékozik tenni. Előttem van az első rész, a *középiskolák első osztálya számára*, melyet érdemesnek tartok egy rövid ismertetésre.

Szinnyei az Előszóban így nyilatkozik: „A középiskolai Tanterv és a hozzáadott Utasítások meglehetősen apróra megszabják a magyar nyelv tanításának menetét. Én teljesen az Utasításokhoz tartottam magamat s ebben az első részben rövid hangtani bevezetés után az egyszerű mondatot és a szóképzést tárgyaltam. Az eddigi nyelvtanoktól leginkább abban tér el az enyém, hogy a *a nyelvalakokat nem egyes szaggatott példamondatokban, hanem összefüggő olvasmányokban mutatja be*.“ — Nekem már ezért is jobban tetszik ezen mondatos nyelvtan, mint a szaggatott phrasisos nyelvtanok (lásd a 30. lapot). Szinnyei eljárása a következő:

A hangok. Olvasó darab: a légy és a kis fiú. Ebből a magánhangzókat és mássalhangzókat mutatja fel.

Hangváltozások. Olvasó darab: a kútba esett róka. Ebből meg, más nyelvtanok szerint is, az írás és kiejtés közti különbségeket mutatja. Ezt én nagy részint haszontalannak, sőt károsnak is tartom. *A ragok előtti hangváltozások*

annyira nem állandók, hogy soha tartós hangképek nem támadhatnak belőlök. Minek tehát a múlt hangképet az írással mintegy leragasztani? A szótagos magyar kiejtés, mely a magánhangzókat nagyon megérezteteti, s nem siet a következő mássalhangzóra, erőltetés nélkül mond *kút-ba*; s ha némileg *kúd-ba* hallik is, ezt a hangképet legott a *kutat*, *kutak*, *kutnak* stb. kiejtés enyészteteti el. Minek kiírni, hogy *éjt-szakát éjccaká*-nak ejtjük ki, mikor a *tsz*-et erőltetve sem bírjuk másképen kiejteni? S a *szidja*-t ki ejtheti valóban így ki: *sziggya*? — De a *képzők előtti hangváltások* igen is állandó hangképeket támasztanak, s ezeket szabad is volna az írással kifejezni, tehát *aggatni*, *faggatni*, *lélegzeni*, *menyegző*, *külömb* stb. írni. Még a *földözni*, melynek *t*-je a *z* képző miatt lágyul, se volna talán nagy haeresis.

A mondatok. Olvasó darab: az oroszlán és az egér.

A mondatrészek. Olvasó darab: a telhetetlen. — A mondatrészek a következők: alany (puszta alany), állítmány, (puszta állítmány), tárgy, határozó, jelző.

A mondatok nemei. Olvasó darab: az egerek gyűlése.

Beszédrészek. Olvasó darab: a kis malacz és a farkasok. — A beszédrészek: igék, főnevek, melléknévek, számnevek, határozók, névmások, névelők, kötőszók, indúlatszók.

Az ige. Olvasó darab: a róka és a favágó.

A személyek. Olvasó darab: a fűrj és fiai. Itt az alanyi személyragok kerülnek elő.

Az ik-es igék alanyi személyragjai. Olvasó darab: a hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök.

A tárgyas személyragok. Olvasó darab: a kívánságok.

Az állítás módjai. Olvasó darab: többet ésszel mint erővel.

Az ige-idők. Olvasó darab: a gonoszágót a fa is elárulja. Helyes darabon helyesen mutatja Szinnyei az ige-idők különbségeit. De vajjon érthetik-e a gymnasium első osztályának nevendékei? S azután miért nem tartjuk meg valamennyi olvasó darabokban ezt a helyességet?

Most következik az *igeragozás*. Még pedig az *alanyi igeragozás*. A *tárgyas igeragozás*; a) harmadik személyű tárggyal. — Az *ik-es igeragozás*.

A *névszók*. A *névszó mint alany*. Olvasó darab; Hunor és Magyar.

A *névszó mint tárgy*. Olvasó darab: Attila isten ostora.

A *névszó mint határozó*. a) *Igazi helyhatározók*. Olvasó darab: lakoma Attila királynál.

b) *Képes helyhatározók*. Olvasó darab: a katalaunumi csata.

Időhatározók. Olvasó darab: a fehér ló mondája.

Módhatározók. Olvasó darab: Botond.

A *névszó mint jelző*. Olvasó darab: Kodros.

Birtokos jelző. Olvasó darab: Solon és Croesus.

A *névszó mint állítmány*.

Szóképzés: a) ige-tövek, b) névszó-tövek.

Igeképzés: 1) igékből, 2) névszókából.

Névszóképzés: 1) igékből, 2) névszókából.

Összetett szavak.

Ha Szinnyi a középiskolák második osztályának egy hasonló nyelvkönyvet ír (a melyben azomban a névszóragozást is teljesebben előadja), egy olyan mondatos nyelvtant nyújtana, mely előbb való volna a phrasisos nyelvtanoknál, s mely egy úttal az olvasó könyvet is pótolhatná a gymnasium első két osztályában.

Én azomban a 31. és 32. lapon kifejezett nézetnél fogva egy Ihász-Szvorényi-féle nyelvtant, ha lehet, jobbat és teljesebbet óhajtanék, mert a szorosan vett magyar grammatikai nyelvtanítást *négy* gymnasiumi osztályra terjeszteném ki. Az én képzeltem tanterv szerint a tanítvány csak a harmadik osztályban kapná meg a mondat-elméletet; csak ebben hallana és tanulna valamit az igeidők különbségéről s ezek alkalmazásáról; csak a negyedik osztályban erősödnék meg benne a magyar nyelvnek valóságos tudata, mely alapja lenne a többi osztályokban tanulandó kötött és kötetlen nyelvű stílusnak, s biztosan megnyitná az irodalmi termények helyes felfogását. Nekem csak *egy* nyelvkönyv kellene mind a négy osztály számára,

mely azomban két részre, szótanra és mondattanra, volna elosztva. Ezen *egy* nyelvtani könyv mellett egy olvasó könyv volna szükséges, a mely úgy lenne a nyelvtanítás alapja, hogy az első két osztályban lépésről lépésre vezetné a tanítványt a magyar stílus természetének felfogására, a nélkül, hogy valamit is hallana az egyszerű, összetett és körmondatokról. Mint a népiskolának nevendéke helyesen tanulhat meg beszélni s gyermeki gondolatjait írásban is helyesen kifejezni, minden felfogása nélkül a szótani kategóriáinak: azonképen a gymnasium első két osztályának nevendéke a legteljesebb körmondatot is, melyet Kölcsey beszédeiben csak találhatni, megértheti sőt utánozhatja is, a mondat kategóriáinak legkisebb tudása nélkül.

Mint hogy leginkább a gymnasium áll szemem előtt, azért magyar nyelvtanom mindig tekintettel van az idegen nyelvekre, tehát különösen a latinra, mellyel a gymnasiumban tanítható minden más nyelv szorosabb, tágabb viszonyban áll. Ezért a grammatikai műszókat mind latinul is kifejezi; mert a latin műszók nemesak a latin és később a görög nyelv tanításában, de még a németében is ugyanazok. Még a reáliskolák számára készült magyar nyelvtan is — föltéve, hogy azoknak nem kellene az én javasoltam nyelvtan — helyesen teszi, ha a grammatikai műszókat latinul is kifejezi, mert azoknak kivált a francia nyelv tanításában veszi majd hasznát, valamint a német nyelvben is. Szóval, *középiskoláinkban a grammatikai műszók azonossága okvetetlen szükséges*, s ezen azonosságot a latin műszók kitételével érjük el.

De a magyar nyelv alkotása annyira különböző lévén a latin s a többi európai nyelvek alkotásátul, lehetséges-e a grammatikai műszók azonossága, mikor *nem a latin, hanem a magyar nyelvet tesszük a grammatikai tanítás alapjává?* Lehetséges, bár némi alkalmazkodást kell megengednünk, a melyet, hogy úgy mondjam, *európai létünk* követel. Azt tehát sehogy sem kerülhetjük el, ha igazán sikert óhajtunk nemesak a magyar nyelv tanításában, hanem más nyelvekben is. S azon alkalmazkodással nem is vétünk a magyar nyelv szigorúsága ellen. Avagy vétek volna-e a

valóság tanítása ha p. o. elmondjuk, a mit el is kell mondanunk, hogy a magyar nyelv *rag* által fejezi ki a latin *casusait*, de hogy neki sokkal több ragja van, mint casusai a latinak, mely praepositiók által pótolja a magyar ragokat. S vétünk-e a magyar nyelv szigorúsága ellen, ha a ragok mellé a megfelelő, legalább nagyban megfelelő latin casusbeli neveket; dativus, accusativus, ablativus, kiteszszük? Vétünk-e, ha ezt téve, mindjárt a különbséget is kiemeljük a magyar és latin között? Két példával akarom felvilágosítani.

A latinak (tehát németnek, francziának is) csak *egy* nominativusa (nevezője) van, de a magyarnak van *három*, úgymint: alma ember ló, almáé emberé lóé, almám -d -ja, emberem -d -e, lovam -d -a. Látjuk, hogy alma ember ló *ragatlan*, ellemben almáé emberé lóé, továbbá almám stb. emberem stb. lovam stb. *ragos*¹ nevezők. A két ragos nevező közt is jelentésbeli különbség van. Az első (almáé emberé lóé) megnevezi azt, a ki bír, de nem nevezi meg azt, a mit bír. Ha mondom: *emberé*, avval azt fejezem ki, hogy van valamije az embernek, de nem fejezem ki, hogy mije van. — A másik ragos nevező (almám emberem lovam) mind azt nevezi meg, a ki bír, mind azt is, a mit bír. Ha mondom: *emberem*, avval azt fejezem ki, hogy *én* vagyok a bíró s ember az, a mit bírok. S minthogy a bíró lehet első, második, harmadik személyű, továbbá lehet egyes és többes számbeli; valamint a birt személy vagy dolog is egyes és többes számbeli lehet; azért a másik ragos nevező számszerint tizenkettő, úgymint:

emberem	embered	embere
emberünk	emberetek	emberök
embereim	embereid	emberei
embereink	embereitek	embereik.

A harmadik bíró személy, természetesen, rajtam és rajtad kívül az egész látható és gondolható világnak valamennyi tárgya lehet.

¹ Az *é* (almá-é embe-ré ló-é) mint a többest jelelő *k* (almák-ember-e-k lov-a-k) *képzőknek* nevezzük, minthogy nominativusokat képeznek. De *ragoknak* is nevezhetjük, minthogy *új szokat nem képeznek*, tehát funkciójuk a ragokéhoz hasonló.

Mire való ez a hosszadalmas előadás? A latin és a többi nyelvek genitivusának felfogására, mely sok bajt okoz a magyar fiúnak. Az *é* ragos magyar nominativus a latin genitivusnak felel meg, ha magában áll, p. o. patris, magyarul *emberé*. Az *m d* stb. *nk, tek* stb. ragu magyar nominativus azon latin genitivusnak felel meg, mely nem magában áll, hanem az is ki van fejezve, a mit a genitivus bír, p. o. patris filius, magyarul: az atya, vagy az atyának fia; ejus filius, magyarul: az ő fia.

A magyar *tól, ből, ról* ragnak a latin ablativus felel meg de jelentésbeli különbségeit a latin *ab, ex, de* praepositiók fejezik ki.

A mondattant, a mit a *Syntaxis* név fejezett volt ki az előtt, szerintem, csak a harmadik gymnasiumi osztály kezd tanulni, még pedig a mondatelméletével, mely a *mondat részeit és a mondat fajait lehető világosan előadja*, s melyet ugyan soha szem elől veszteni nem kell, de a melynek kategóriái a magyar nyelvtényekre alkalmazandók, nem pedig a magyar nyelvtények azokba a kategóriákba sorítandók. A mondatbeli kategóriák, bármely apróra szedjük is széllyel és bár hány új műszót szaporítsunk is, mindig általános jelentésűek maradnak: ellemben a nyelvtények a legspecialisabb jelentésűek, s ezek teszik a magyar nyelvnek sajátosságát, szépségét, tehát az igazi magyar stílust. Ezek tanítására és megtanulására kíváncsít meg a negyedik gymnasiumi év.

De avval végzem ezt a szakaszt: a magyar nyelv és a latin nyelv tanítását mindenik osztályban egy-egy kézbe kell adni. Azt a rendeletet meg kell változtatni, mely szerint valaki a latin nyelv tanítására képesítést nyerhet, a nélkül, hogy a magyar nyelv tanítására is ne lenne képes, s megfordítva. Miserabilis magyar gymnasiumi nyelvtudós az, a ki jól tudna latinul, és hasonlóképen jól nem tudna magyarul; vagy a ki nagyon helyes magyar grammatista volna, s nem lenne azonképen helyes latin grammatista is. Ilyen ember, az én meggyőződésem szerint, nálunk nem gymnasiumi tanárnak való.

VII.

A latin nyelvtanítás.

A latin nyelvtanítás sikertelensége ellen még általánosabb a panasz. E panaszt azonban meg kellene határozni, vajjon minden gymnasium növendékeinek, még a tanárokat képező mintagymnasiuméinak latin tudását kell-e csekélyleni? vagy ezt a gymnasiumot kivéve a panasz a többi gymnasiumot terheli? még pedig talán inkább a protestánsokat mint a katólikusokat, s mind ketteje közt az X gymnasiumot inkább mint az Y gymnasiumot-e?

Ezt a meghatározást én nem tehetem: de a panasz általános. Kérdés lehet: vajjon nem-e a társadalom maga is vétkes? Ha a szülék nagyobb része megvetéssel tekint az úgynevezett klasszikus tudományra: nem csoda, hogy kedves fiaik sem becsülik azt, s hogy sietnek elfelejteni, a mi kevés ragadt is belőle reájok, mihelyt a gymnasiumból kilépnek. Az is kérdés: vajjon a „tudományos egyetem“ philosophiai osztálya biztatólag, éltetőleg hat-e a gymnasium iparkodására, vagy még azt a kis kedvet is elfojtja, melyet egy-egy gymnasiumi növendék magával hoz? Annyit bátran mondhatni, hogy a latin tanítás sikertelenségeért nem szabad csak a gymnasiumot felelőssé tenni.

Egy, nem épen ritka tapasztalás mégis nagy figyelemre méltó. Nem egy-egy gymnasiumi növendék, hanem többesken nagyobb kedvet mutatnak a görög tanulásra, mintsem a latinra. Pedig hányadik része a szüléknek nem tartá országos veszedelemnek a görög tanítás törvényesítését a gymnasiumban? A görög tehát épenséggel nem talál szívesen látó szemekre a társadalomban. Mit bizonyít ama tapasztalás? Azt, hogy a legmostohább körülmények közt is fel lehet kaptatni valamely tudományt, még esztelent is, ha van reá kellő ember és hozzá kellő eszköz. Ha tehát igaz az általános panasz a latin tanítás sikertelensége ellen: okának egy részét mégis a tanárokból és az eszközökben kell keresnünk. S minthogy a tanárookra nem hathatunk, az eszközöket vizsgáljuk meg, úgymint a *Tantervet* és *Útastást*, a *nyelvtanokat* és *olvasó-könyveket*.

A Tanterv és az Útasítás.

A *Tanterv* a gymnasium első négy osztályában rendeli meg a latin nyelvnek grammatikai tanítását. Az I. osztályban *megfelelő olvasmányok alapján* a név- és ige-
ragozás fontosabb alakjait; a II-dikban ugyancsak *megfelelő olvasmányok alapján* a fő- és mellékmondat megkülömböztetését a kötő-szók szerint tanítja, továbbá a genus szabályait, a teljes conjugatiót és a szóképzés elemeit. A III. osztályban *összefüggő történeti olvasmány alapján* az infinitivusi és participialis mondat szerkezetet „gyakorlati” ismertetését, a szóképzéstan kiegészítését, s a mondattanból az egyszerű mondatnak rendszeres tárgyalását követeli. Végre a IV. osztálynak feladata: *összefüggő történeti olvasmány alapján* az összetett mondat szerkezetnek, az oratio obliqua-nak és a latin periodus „gyakorlati” ismertetése; továbbá a mondattanból a függő mondatoknak s a mód- és idő-tannak rendszeres előadása.

Jegyzetben elmondja, hogy ebben a négy osztályban a nyelvtanítás végett szerkesztett olvasó könyv kell, mely a két első osztály számára a római életből és történetből vett összefüggő olvasmányokat, a harmadik és negyedik osztály számára pedig már Phaedrusból és Ovidiusból költsi darabokat is foglaljon magában, hogy az alaktan tanítása mellett nyert prosodiai ismereteket lehessen „kiegészíteni és rendszeresíteni.”

Az *Útasítás* avval az észrevétellel kezd, hogy a régi iskolában a nyelvhasználat és a nyelvtani gyakorlás minden ésszerű kapcsolat nélkül haladt egymás mellett, most pedig a *nyelvalakokkal való foglalkozást a tartalom szolgálatába helyezzük.* — Az észrevétel nem jól ismeri a régi iskolát, a melynek én is növendéke vagyok. Az soha sem — a mennyire én tudom — választá el a nyelvhasználatot a nyelvtani gyakorlástól. — Az észrevétel nem világosan fejezi ki magát az új iskolára nézve sem, mert mit jelent ez: a *nyelvalakokkal való foglalkozást a tartalom szolgálatába helyezni?* Úgy sejtem, hogy ez csak másképen fejezi ki, a mit a *Tanterv* követel, t. i. hogy megfelelő olvasmányok

alapján a név- és igeragozást és a genus szabályait, szóval az egész latin etymológiát, tanítsuk. — Erre alkalmasint senki sem vállalkozhatik. Hisz hogy azt tehessük, tanítványainknál a latin nyelv tudását föl kellene tennünk. De minthogy azok nem tudnak latinul, mikor gymnasiumunkba lépnek, azért tanítjuk először is szókra, mondom, névszókra és a declinatióra, s ennek alapján teszünk olvasó gyakorlatokat, azaz a *sum* és *est* stb. *eram*, *eras*, *erat* segítségével mondatokat képezünk, hogy a *casusok* értékét és hovávalóságát megtanulja a növendék. A *declinatio* után a *conjugatiót* is elővesszük, s ennek alapján is gyakorlatokat teszünk, melyek mind teljesbek-teljesbek lesznek.

De helyesen követeli az Utasítás, hogy minden előtt a latin olvasásra tanítsuk a fiút. A helyes olvasás azonban nem annyira a *quantitas* megtartásában, mint inkább az *accentus*-nak helyes alkalmazásában áll. Az ismeretes „*conturbabantur*“ öt tagu szóban csak az utolsó szótag rövid: vajjon, hogyan ejtsük ki a négy hosszú *quantitas*-t? Az *accentus* nélkül, mely az utolsó előtti szótagra esik, a szó be nem mehet az ember fülébe. Inkább is az *accentus*-ra, mintsem a *quantitas*-ra kell ügyelni, tehát a tanító teljesen jártas legyen az *accentus* alkalmazásában, mi egyéb-iránt felette könnyű. Hisz a *két tagu* szóban az *accentus* kivétel nélkül az első tagra esik; *többtagu* szóban hasonlóképen az utolsó előtti tagra esik, ha hosszú *quantitas*-a van; de ha rövid a *quantitas*-a, a végelőtti harmadik tagra esik. Az *enclitica*-k mégis az utolsó tagra vonják, p. o. *cetera* szóban az *accentus* az első (*ce*) tagon van, de *ceteraque* szóban az utolsó (*ra*) tagra vonja a *que* *enclitica*.

Az olvasó-könyvben, úgy mondja az Utasítás, főleg a római történetekből legyenek darabok, „sőt megfelelhet az iskola céljának egyikét részlet hazai krónikáinkból is, a nyelvi helyesség tekintetéből módosítva.“ — Én azt tartom, *aesopusi* meséket jobban szeret a fiú, azok inkább mulattatják képzelődését, mint a római történetek száraz előadása — mert *liviusi* *pragmatiával* nem adhatók; hagynók tehát a II. és III. évre a római történetek megkezdését. Hazai krónikákból is bajos lesz alkalmas darabokat kivá-

lasztani. De vajjon az iskola céljával ellenkeznék-e a *Vulgatából*, különösen az Ótestamentumból kieszedett alkalmas olvasmány? Azt hiszem, hogy nem, s a latinság megtanítására bizonyosan jobb, mint a krónikás előadás.

Az Utasítás a latin nyelv tanulásában is azt tartja, hogy „*a grammatikai feldolgozás a mondatelemzésből indul ki*“, hogy ennek természetes következménye az, „*hogy nemcsak a mondat- és alaktan teljes különválasztása esik el, hanem még az ige- és névszó-ragozás megtanulásának külön időre szabása, illetőleg egymásután végzése sem lehetséges. A növendék nyelvtani belátása a nyelvkészlettel párhuzamosan fog haladni a grammatika főrészeinek mindegyikében.*“ — Lehet, hogy tökéletesen csalatkozom, de úgy vagyok meggyőződve, hogy szép eszme az, mit az Utasítás kifejez, de hogy valóztatását nem javasolja az a pszichológiai tapasztalás, melyet minden ember önmagában teszen, s ha megfigyeli a gyermekeket, azokon is igazolhatja.

Jól tudom képzelni azt a beszélgetést, mely egy Kratylos és Hermogenes közt a nyelv mivoltáról, a szók eredetéről és változásairól, szóval a grammatikáról foly, s örömmel képelem Sokratest, a ki a „közbeszólók“ kérdéseire megfelel. De mind a három ember az előttek egyiránt ismeretes görög nyelvről vitatkozik. Itt módja, s a mi még több, ideje is van Sokratesnek a mondat-elemzésből indulni ki a szók kategóriáinak megkülömböztetésére; itt lehetséges a névszók és igék ragozását együtt adni elő darabonkint, s a kötőszókat p. o. a függő mondatok elnéletével együtt tárgyalni stb. stb.

Azt is jól tudom képzelni, hogy magyarul tudó fiúkkal egy magyar Sokratesnek hasonlóképen módja lenne „a grammatikát a mondatelemzésből“ következtetni: de hogy ezt végig megtehesse, arra bizonyosan *nem volna elég ideje*. Sőt attól is tartok, hogy a magyar Sokrates magyar fiúkkal sem tehetné azt, a mit a görög Sokrates Kratyloszal és Hermogenes-szel tehet; mert ezek férfiak, még pedig nem is tanulatlan férfiak voltak, a magyar fiúk pedig csak fiúk, még pedig tanulatlan fiúk. Jó arra is emlékeznünk, hogy Sokrates a matematikai igazságot mintegy az

emberrel születettnek állítván, a matematikai oktatást *visszaemlékezés*-nek, ἀνάμνησις-nek, mondhatá ugyan: de a nyelvtanítást bezzeg nem nevezte visszaemlékezésnek.

Még az anyanyelvet is tanulni kell, az sem születik velünk: hát a latint nem kell-e tanulnunk? S mi tulajdonképpen a tanulás? Talán valaminek egyszerre való megmarcolása? Az a valami, bármi legyen az, a legerősebb maréknak is ellene áll; szétszedve azomban vele gyermeki kéz is megbír. Nem akarom ismételni, a mit a *megtanulás könnyebítéséről*, az alaktani és mondattani kategoriák külömbségéről s azoknak az emlékezetben való elhelyezkedéséről a 31., 32. lapon elmondtam: de ismétlem meggyőződésemet, hogy ha a tanítványt *külön* nem gyakoroljuk az etymologiában, talán soha sem tartja meg a szók declinatióit és conjugatióit. Hogyan igazodhatik el p. o. a *harmadik*¹ declinációnak sűrű erdejében, ha szüntelen oda kiált a conjugatio: én reám is vigyázz! s ha a mondattani kürtnek öreg hangja még a conjugatióit is el-elnémitja? A nyelvtanulásban sem lehet két úrnak egyszerre szolgálni.

Az Utasítás nemcsak a tanmenetet szabja meg, még a grammatika műszavait is megalapítja. Így p. o. a dativus neve legyen részes tárgy vagy *véghatározó*, az ablativusé állapot- vagy mód-*határozó*. De talán nem ő alapítja, csak elfogadja a mások által kigondolt műszókat. Ezekre nézve is nagy vigyázat kell, hogy avval se néhezítsük a tanulást. Inkább tartsuk meg a latin műszókat, ha nem bírunk olyanokat kitalálni, a melyek a külön-külön functiókat világosan kifejezik. Nálunk az adverbium is *határozó*, minél fogva a mondattanban szüntelenül *határozóra* akadunk: ha még a casusokat is *határozóknak* nevezzük, tartok attól, a felette sok *határozó* miatt egészen *határozatlanná* lesz grammatikai tanításunk.

Azt javasolja az Utasítás, hogy minden névszót *egyes és többes nominativusában* tanuljunk és mondjunk. „A régi szokás a genitivust használta, mely eset azomban a sem-

¹ Bocsánat, hogy így nevezem, utóbb látjuk meg, miért kérek bocsánatot.

leges neműi szónak a ragozásra nézve oly fontos körülményt éppenséggel nem emeli ki.“ Hol a többes nominativus hasonlósága tán zavart idézne elő, p. o. a *sedes* és *res* féle szók megkülömböztetésében, ott, azt javasolja, „még az igen jellemző genitivus pluralist is említse meg a tanítás a ragozás megjelölésére.“ — A régi szokás így tanított volt: *anima animae, ventus venti, damnum damni, homo hominis, tempus temporis, sedes sedis, domus domus, cornu cornus, res rei*. Az Utasítás azt véli, hogy ez a szokás a neutrumot nem tünteti ki, a mi fontos körülmény volna a ragozásban. Ámde, hogy mind a tanító mind a tanítvány biztosan tudja, hogy p. o. *pirum* többesben *pira*, *cornu* többesben *cornua*, *tempus* többesben *tempora*, előre kell tudnia neutrius generis létöket. Ezt pedig minden szóról meg kell tanulnia. Erre a régi szokás ezt a szabályt tanította volt: a neutrumoknak három egyenlő esetök van, úgymint nominativus, accusativus, vocativus, s azok a többesben *a-n* végződnek. Ezt a szabályt bizony tartsa meg az új iskola is, s bátran folytathatja a régi szokást, mely a genitivus által jellemzi mind a szótöt mind a declinatiót; mert akkor a *sedes, res* megkülömböztetésére sem kell ezt tanulni és mondani: *sedes sedes sedum, res res rerum*.

Mások, mint látom, az accusativus által akarják a szótöt és declinatiót jellemezni: de akkor p. o. a *tempus acc. tempus* egyiket sem tünteti ki. Jobb tehát a régi mellett, a *tempus temporis* stb. mellett, maradnunk.

Más körülmény is nehezíti az I. évnek grammatikai tanulását, az, hogy az elfogadott tanmenet szerint a magyar grammatikai tanítást a verbummal, a latin grammatikai tanítást pedig a nomennel kezdi. — Az Utasítás is több helyütt a magyar és latin grammatikai tanításnak kölesönös egymásra való hatását „hangsúlyozza.“ Ezt eléggé nem is lehet ajánlani. Azért én még kettővel fokoznám, legalább biztosítanám, először avval, hogy egyenlő lépéssel haladjon a magyar és latin grammatika-tanítás, tehát magyar nomen és latin nomen, magyar számnév és latin számnév stb. egy időnek legyen a tantárgya. Másodszor avval, hogy *egy tanító kezében* legyen a magyar és a latin grammatika.

Megemlítettem azt a tapasztalást, hogy többesken a gymnasiumi tanulók közül a görög nyelvre nagyobb kedvet mutatnak, mintsem a latinra. Minek lehet azt tulajdonítani? holott a magyar társadalom még kevesbbé szereti a görögöt, mint a latint, (hisz a magyar irodalomnak tudományosabb termései is máig az *oligarchia*, *systhema*, *kathegoria*, *kathalogus* féle loliummal bővelkődnek). Alkalmasint csak annak, hogy már érettebb az ifjúság, mikor a görögöt kezdi tanulni. Az a tapasztalás is azt javasoltatja, hogy a latin mondattant is, úgymint a magyart, csak a III. osztályban kezdjük meg, s hagyjuk a két első esztendőzt az etymológiának. A mellett sok latin gyakorlatot *lehet* tétetni és sok latin olvasást *kell* folytatni a nélkül, hogy csak meg is említsük a subjectum, praedicatum, attributum, copula stb. műszókat. A ki? mi? mit? minek? mikor? hová? stb. kérdések nagyon pótolják a mondattan elméletét. A korai vetéseket a kései fagy, az ünottság, rontja meg a lélek szántóföldjén is.

*

Az Utasítás javasolta tanmenet általában nem könnyíti a grammatikai tanulást, az auctorok olvastatásáról kifejezett véleménye pedig, úgy látszik nekem, magát a grammatikai, azaz a nyelvbeli, tudást nem is nagyon ajánlja. Ennél pedig több nem is kell nálunk, hogy sikeretlenné váljék az összes latin tanítás. „Nem tekinthető — úgy nyilatkozik az Utasítás — a klasszikus munka pusztá nyelvtani példatárnak, melynek tárgyalása főleg a grammatika ismétlésére s a stilistika begyakorlására nyújtson alkalmat, *mintha a latin nyelv tanulása korunkban is a fő volna, a tartalom és műalkat csak mellékes dolog*“ „Magát a klasszikus művet megismerni, a mennyire lehet, teljes mértékben, csonkítatlan alkotásokban, ez a feladat; mert csak ha egészében bele tudja vezetni a tanár növendékeit *az író gondolkodásába és művének szerkezetébe*, akkor lesz az irodalmi tanítás egyszersmind a történeti belátásnak és az aesthetikai izlésnek is nevelő iskolája.“

Ezt, hogy korunkban a latin nyelv tanulása nem a fő, nagyon rosszúl értelmezik nálunk, t. i. így, hogy *a latin*

nyelvnek megtanulása szükségtelen a mi korunkban. Pedig tartunk gymnasiumokat, s egyre panaszoljuk, hogy a gymnasiumból kikerült növendékek nem tudnak latinul: tehát megvalljuk, hogy a gymnasium feladata, megtanítani a latin nyelvre; s az általános panasz azt hirdeti, hogy a gymnasium nem felel meg a feladatának. Meg kell tehát tanulnunk a latin nyelvet *magáért* is, minthogy az európai élet idejének három negyed része latin nyelven nyilatkozott s ért meg az új és legújabb korra. Ezt a történelmi alapot eddigelé egy európai nemzet sem akarta kirúgni a lába alól. Még a keleti egyházba tartozó szláv nemzetek, melyeknek elmúlt századjai nem a latin szellemi munkában folytak le, tartják tiszteletben a *teljes* latin tudást: hogyan cselelhetné azt a magyar katolikus és prótestáns nemzet!

Nekünk tehát a latin nyelvnek alapos tanítása és teljes tudása fő dolgunk. Igaz, nem *egyetlen fő*, mert vannak már *fő társai is*: de azért nemesak tanulni, hanem *meg is kell tanulni* a latin nyelvet.

S meg kell azt a latinul írt klasszikus munkák megértése végett is tanulnunk. Nem bánom, tartsuk bár az olvasott latin munkát példatárnak, és stilisztikai gyakorlatokra való alkalomnak: vajjon ez által elesünk-e a műalkatjának megértésétől? Sőt ez által nyílik igazán belátásunk a műalkatjába. A mely klasszikus munkát grammatikailag tökéletesen nem értek, annak műalkatjának *magamnak* nem lehet tudásom, bár mennyit írtak legyen is mások róla. Ezt a stilisztikai vagy műalkati megértést igyekezzék megadni a gymnasium, legalább szoktasson azon útnak megtalálására, melyen hozzá juthatni a megértéshez.

De valamint a nyelvtudásra nézve keveset látszik követelni az Utasítás, úgy másfelől sokkal többet követel, mint a mennyit, legalább, a mi gymnasiumunk adhat, t. i. hogy bevezesse a növendéket a klasszikus írónak gondolkodásába és művének szerkezetébe, miszerint *az irodalmi tanítás a történelmi belátásnak és aesthetikai izlésnek legyen nevelő iskolája.* — Már azt sem lehet tenni, hogy „csonkítatlan“ alkotásokban olvastassuk az auctorokat, mit egyébiránt az Utasítás maga sem akar szó szerint értetni, mert *válo-*

gatást hagy meg. De a kiválasztott részekben is olyan helyek lehetnek, melyeken át kell szökni. Liviusból a XXI—XXX. liberek vannak ajánlva. Mindjárt a XXI. libernek 3-dik fejezetét bizony nem merném megérinteni: pedig a Hanno rövid felszólalásában oly pszichologiai és politikai nézetek nyilatkoznak, melyekre érdemes volna figyelmeztetni az ifjakat. De mellőzve azt, hogyan vezessük be a növendéket Livius gondolkodásába? Nem kell-e megelégednünk, ha megértetjük vele azt, a mit Liviusból olvasunk s a mi alkalmat ad először stílusbeli, azután pszichologiai, historiai, politikai — szóval realis észrevételekre? De a műszerkezetébe való bebocsátkozást nem ajánlanám; hosszasan nem értekezném a római történetírásról, a melyről sokat tudunk, nem Liviusnak életviszonyairól, készüléről stb. a melyekről keveset tudhatunk: mert attól tartok, hogy ezek miatt majd Liviust magát nem ismertetjük, nem olvastatjuk, a mennyire a szűken kiszabott idő megengedi. Emlékezem, valamikor a *híres Portának* történeteit olvasván (szerzőjüket nem tudom megnevezni), ott azt találám többi közt, hogy midőn az intézet a porosz kormány alá került, Berlinből egy „*inspector*“ látogatója meg. Egyik felsőbb osztályban Thukydides vala napi renden. Az *inspector* olvastat egy szakaszt az íróból, az olvasó ifjú azt az *inspector* teljes megelégedésével értelmezi. Az *inspector* kérdi azután: hány évig tartott a peloponnesosi háború? s erre az ifjú nem tud felelni. Legkisebb rosszalást sem fejeze ki az *inspector*, elégnek találván, ha az ifjú helyesen érti Thukydidest. Mi bizonyosan nem elégedtünk volna meg avval, mert mi azt hisszük, jobban behatunk Thukydides csudálatra méltó szellemébe, ha jól tudjuk a külsőségeket, habár Perikles stb. beszédeit nem értenők is.

A gymnasiumi auctorok közt Liviuson kívül, Vergilius Georgikonjából és Aeneiséből, továbbá Horatiusból meg Ciceróból vannak egyes hosszabb részek vagy könyvek ajánlva; a VIII. osztályban még Tacitus is említettik. Az ajánlottak mind szín-aranya a latin irodalomnak. De szándékozom csak Vergilius gondolkodását, művészetét vagy éppen roppant nagy hatását kivált a román nemzetek iro-

dalmaira ismertetni — mit az Utasítás nem utasít vissza — hova veszek! Szándékozzam Cicero politikai és irodalmi életét s röviden bár azt is emlegetni, mit köszön neki a „humanismus“-ért az európai emberiség, — hol kezdjem, hol végezzem! Hát ha még a nevendéket az írónak gondolkodásába egyébből is, mint a mit éppen belőle olvasok és olvastatok, akarnám bevezetni, hol vegyem az időt, föltéve, hogy *saját tanulmányaim után magam* képes volnék arra, mit az Utasítás követel? Akárki mit mond, én a portai egyoldalúság részére állok, s inkább akarom, hogy gymnasiumaink ifjai értsék és érezzék Horatius odáit, mintsem tudják, hogy szűrték a falernusi bort.

Az Utasítás maga is figyelmezteti a tanárokat, hogy az olvasandó írókat ne tartsák *régiségi adattárnak*, annál kevesebbé fogjanak *szövekkritikába*: de látván korunk irodalom-történeti maniját, mely a szellem és jellem fejlődését külsőségekből szereti magyaráztatni s azt véli, ha megtaláltuk és leírtuk az ostort, a mellyel Kis-Kőrösön a Petrovics-fiú játszott volt, legott a Petőfi-költőt jobban megértjük, — szükségesnek tartottam elmondani, a mit mondtam. Mennél hosszabb nálunk a *Bevezetés* valamely olvasandó íróba, annál rövidebb és értéktelenebb talál lenni a szöveg olvasása és értelmezése.

A Nyelvtan és Olvasókönyv.

A latin nyelvtanok közzől csak a Bartal Antal és Malmosi Károly latin *Alaktanát* és *Mondattanát* veszem vizsgálat alá, mert ezt a két iskolai könyvet latin tanításunk vezérei gyanánt tekintik.

A *latin alaktanról*¹ azt tudatja velünk a kiadói értesítés, hogy abban „fel vannak használva az összehasonlító nyelvészet mindazon vívmányai, melyek a tanítást könnyebbitik, a tárgyat világosabbá, biztosabbá teszik. A nevek felosztása, a főnevek nemének meghatározása, a conjugatio a *tőrendszeren* alapúl, mely a dolgot igen egyszerűsíti,

¹ Latin Alaktan. Írták Bartal Antal és Malmosi Károly. Harmadik javított kiadás. Budapest, 1879. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés.

átlátszóvá teszi. Az adatok felsorolásában oly teljességre törekszik, hogy mint iskolai segédkönyv még a felsőbb osztályokban is segítőtje lehessen a tanulónak.“ Az utolsó pont arról értesít, hogy ez az alaktan leginkább az *első két gymnasiumi osztálynak* van szánva, tehát kezdők számára van írva. Hogy kivált ezeknek valók az összehasonlító nyelvészet azon vívmányai, melyek *könnyítik a megtanulást*, ki tagadná? mert mindaz könnyíti a megtanulást, mi a tárgyat világosabbá teszi. De vajjon azt is nézzem-e az összehasonlító nyelvészet „vívmányá“-nak, hogy a *törendszeren* alapul ez az Alaktan? nem tudom, s úgy látszik nekem, az nem is könnyíti a tanulást. A „litera characteristica“, mely a szók tövét jellemzi, régóta ki van emelve a latin grammatikában. Alkalmassint Bopp maga is úgy tanulta volt a latin grammatikát, mielőtt a szanszkritot kezdte tanulni, a mely azután az összehasonlító nyelvészet indítója lőn. Bizonyos az, hogy még Bopp *öt* latin declinatiót tanult: ezt az elosztást Bartalék nem tanítják, hanem a helyébe *tizenkét* névesoportot tesznek a *szótövek rendszere* szerint, úgymint *öt* hangzós, *hét* mássalhangzós csoportot, jelesen:

1. <i>a</i> csoportot	6. <i>e g</i> csoportot
2. <i>o</i> „	7. <i>p b</i> „
3. <i>e</i> „	8. <i>t d</i> „
4. <i>u</i> „	9. <i>l m</i> „
5. <i>i</i> „	10. <i>n</i> „
	11. <i>s r</i> „
	12. <i>v</i> „

Ez újítás, melyet, nem tudom, ki vett be először a latin nyelvtanba; lehet, hogy Bartaléké az elsőség. Kühner nagy nevű grammatikus, neki négyféle latin grammatikája van, a melyek számos kiadásai nagy elterjedtséget bizonyítják, úgymint:

Progymnasiumok, felsőbb polgári és reáliskolák számára való.¹

¹ Lateinische Vorschule, oder Kurzgefasste Lateinische Grammatik, nebst eingereihten Uebersetzungsaufgaben, 18. kiadás, Hannover 1878.

Elementár-grammatika.¹

Az alsóbb és felsőbb gymnasiumok számára való grammatika.²

Tudományos nagy latin grammatika.³

Mind a három első grammatikában a régi öt declinatio osztva tanítja a névszókat. Tudományos nagy grammatikája (I. kötet XX és 750 lap; II. és III. köt. összesen 1166 lap), mely ugyancsak felveszi az összehasonlító nyelvészet „víványait“, a harmadik declinációval kezdi, melyhez tartoznak:

1. mássalhangzós tövek, úgymint:

muta betűsök: c g, p b, t d;

liquida betűsök: r l;

nasalis betűsök: n;

sibilans betűsök: s.

2. önhangzós tövek: úgymint i és u betűsök (u betűsök csak gru-s és su-s). Azután következteti az első declinációt, melyhez az a betűs tövek tartoznak, s a második declinációt, melyhez az o betűs tövek tartoznak. Jegyezzük meg: Kühner az igazán tudós, tehát nem is gymnasiumi tanításra készült grammatikájában a nehezebb, a harmadik, declinációt bocsátja előre, a melynek a negyedik és ötödik declináció csak kis ágai, s a nehezebb után következteti a könnyebb első és második declinációt: de megtartja és ki-ki emeli az öt declinációt.

Ellemben az iskolai használatra irt grammatikájában a declinációk régi rendjét és számát nem változtatja meg: pedig meg kell vallanunk, hogy Kühner jártasabb volt (már meghalt) az összehasonlító nyelvészet vívmányaiban,

¹ Elementar Grammatik der Lateinischen Sprache, mit eingeordneten Uebersetzungsaufgaben und einer Sammlung Lateinischer Lesestücke nebst den dazu gehörigen Wörterbüchern. *Zweiundvierzigste Auflage.* Hannover 1881.

² Kurzgefasste Schulgrammatik der Lateinischen Sprache für die untern und obern Gymnasialklassen. Vierte Auflage, Hannover 1880.

³ Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache von Dr. Raphael Kühner. Hannover 1877., 1879. Három nagy kötetben.

mint mindnyájan, Bartal, Malmosi, én és bátran többeket is hozzászámítva; pedig azt is meg kell vallanunk, hogy öreg Kühnernek nem kevesebb tanítói tapasztalása vala, mint nekünk mindnyájunknak.

S ha kérdezzük, vajjon átlátszóbb lesz-e a latin névszó, ha Bartalék *tizenkét* csoportjában terjesztem a tanuló előtt, mint lenne, ha megtartom a régi *öt* declinatiót, s ha a *harmadikban*, Kühner szerint, a mássalhangzós tövek négy és az önhangzós tövek egy osztályát különböztetem meg? A feleletet ki-ki találja meg.

A másik „vívmány“ vagy csak újítás, mi Bartalék Alaktanában föltetszik. a szokott műszók elváltoztatása. Ők az igeidőket így adják elő, hogy van az igének

1. „kétféle cselekvési állapotja (status actionis), a szerint, a mint a *befejezett cselekvés* még *végzetlen*, azaz folyamatban van, vagy pedig már be van fejezve: folyó és befejezett“;

2. „a cselekvés minden állapotjában pedig három-három idő van: *jelen, mult, jövő*.“ Van tehát:

1. „*folyó jelen*, praesens imperfectum (v. csak *praesens*), *folyó mult*, praeteritum imperfectum (v. csak *imperfectum*),

folyó jövő, futurum imperfectum (v. csak *futurum primum*),

2. *befejezett jelen*, praesens perfectum (v. csak *perfectum*);

befejezett mult, praeteritum perfectum (v. csak *plusquam perfectum*),

befejezett jövő, futurum perfectum (v. csak *futurum exactum* v. *secundum*).“

Akár a grammatika akár a logika mérlegére vagy mértékére teszem azokat a szókat, bajos megtudni az értékeket, értelmöket. Mi lehet a *befejezett cselekvés*, a mely még *végzetlen*, vagy még *folyamatban* van? Hogyan magyarázza meg azt a tanító, s hogyan foghatja meg a tanítvány? Képzelnem sem tudom. — A *folyó jelent* meg lehet magyarázni, meg is fogatni; de a *folyó jövő* megint magyarázhatatlan, megfoghatatlan. Mert a mi *jövő*, az még nem

folly, annál kevesebbé lehet azt *futurum imperfectum*nak nevezni. A *befejezett jelen* is megfoghatatlan; mert a mi be van fejezve, az, mint cselekvés, nincs többé jelen. Honnan vették Bartalék ezeket a homályos meghatározásokat? Kühner grammatikájából. Ebben így van németül:

„Demnach zerfallen die Zeitformen in folgende Klassen:

1. Zeitformen der *Gegenwart*;

a) *unvollendete* Handlung: Praesens, scribo,

b) *vollendete* Handlung: Perfectum, scripsi.

2. Zeitformen der *Vergangenheit*:

a) *unvollendete* Handlung: Imperfectum, scribebam,

b) *vollendete* Handlung: Plusquamperfectum, scripseram.

3. Zeitformen der *Zukunft*:

a) *unvollendete* Handlung: Futurum simplex, scribam,

b) *vollendete* Handlung: Futurum exactum, scripsero.“

Maga helyén mondja Kühner: „Das Perfect wird im Lateinischen auf eine doppelte Weise gebraucht: a) entweder stellt es eine vergangene Thätigkeit in die Gegenwart des Redenden; wir nennen es in diesem Falle *praesentes Perfect* (perfectum praesens); b) oder es wird in der Erzählung gebraucht und bezeichnet nur die Handlung als eine *vergangene*, als eine solche, welche *irgend einmal stattgefunden* hat. — Wir nennen es in diesem Falle *historisches Perfect* (perfectum historicum).“ V. ö. a 93. lapot.

A magyar érthetlenség onnan származik, hogy Bartalék *follyó jelennek* fordítják az „*unvollendete Handlung in der Gegenwart*“, s *follyó multnak* az „*unvollendete Handlung in der Vergangenheit*“ stb. Más értelmű a *follyó jelen*, *follyó mult*, *follyó jövőndő*, mint ez: *follyó cselekvés a jelenben*, *follyó cselekvés a multban*, *follyó cselekvés a jövőben*; valamint más értelmű: *befejezett jelen* stb. mint ez: *befejezett cselekvés a jelenben* stb. stb.

Bartalék annyira merészek, hogy a *praesens* simpliciter *imperfectum* szóval jelölik, p. o. az Alaktan 83. lapján ezt tanítják: „Az ige-tőből három fő tő képeződött, u. m. *imperfectum-tő*, *perfectum-tő* és *supinum-tő*. — Az *imperfectum* tőből képeztetik a) a *follyó cselekvés* minden

ideje és alakja, tehát: *amabam, amabo, amare, amandum esse*.⁴ Így a Mondattan 23. lapján olvassuk:

infinitivi *imperfectum*: laudare, laudavi,
infinitivi *perfectum*: laudavisse, laudatum esse,
infinitivi *futurum*: laudaturum esse, laudatum esse.

Tehát igazán a *praesens imperfectum*nak nevezgetik. Szabad-e a latin szók elfogadott jelentését elváltoztatnunk? szabad-e az *európai latin műszókat* más értelemre esigáznunk, — még pedig tankönyvben? Paul Herman is a legújabb nyelvtudománynak legmagasabb esücsán áll: de azért a német nyelvtudományban a *praesens, imperfectum* régi műszókat régi jelentéseikben tartja meg:¹ s mi a latin nyelvtudományban merjük-e azokat más jelentésben feltalálni? — —

A második kiadáshoz írt Előszóban mondják Bartalék, hogy „ez új kiadásban a nyelvtörténet és összehasonlító nyelvészet adatait *lehetőleg elkülönítették*, hogy a tanuló a positiv alakokkal össze ne tévessze, másrészt pedig a tanár azokat a szükséghez képest bármikor is tárgyalhassa.“ Ha efféle grammatikában, mely az alsó osztályok számára készült, általában nyelvtörténeti és nyelvösszehasonlítási adatoknak helyök van — én nem adnék nekik helyet: — szükséges a szándékolt elkülönítés, de a szerzők, úgy látom, nem teszik meg mindig. P. o. a 10. lapon az *a* tövű szókról mondják, hogy a régi *d* ragu ablativus egészen elmaradt; a 16. lapon a *casus locativus*ról beszélnek. — Amaz, a *d* ragu ablativus, a feliratokban, talán itt-ott régibb írókban is fordul elő s olyatén grammatikában, milyen Kühner „Kimerítő“ nagy grammatikája, helyén is van róla értekezni; de nincsen helye a mi grammatikánkban. Olyatén grammatikában a szanszkrit locativust is meg lehet említeni: a mi grammatikánkban be kell avval érni, hogy a hol? kérdésre az I. és II. declinatiohoz tartozó helynevek genitivus singularissal, a III-dikhoz tartozók pedig és a nomina pluraliák ablativussal felelnek;

¹ Principien der Sprachgeschichte. Von Hermann Paul. Halle, 1880. A 143. 156. és más lapokon.

tehát „*sum Romae, sum Corinthi, sum Carthagine, sum Athenis.*“

A casusok történeteit általában nem említeném, tehát ezt sem, hogy *mihi tibi, nobis vobis* ezekből lettek: *mi-bhi ti-bhi, no-bhis vo-bhis*. Nagyon tanulságos tudnom, hogy a *mihi tibi sibi* az ó itáliai nyelvekben *mehe tefe sifei* volt, hogy a *bi* rag ott van az *u-bi, i-bi-ben*, a görög ὅστέο-φιν, κεφαλή-φιν stben; talán a VII. osztályban a görögül tanulóknak el is mondanám, hogy a *bis* rag (*no-bis vo-bis*) a szanszkrit instrumentalis *bhis*-ből való. De mindezekről és sok másról egy hangot sem ejtenék a négy alsó osztályban.

Föltetsző az is, hogy Bartalék a névragozási tant a praepositíók elősorolásával ketté szakítják. A magyar nyelv-tanban lehet a viszonzókat (postpositíókat) a névszókhoz csatolni, már azért is, mert fölveszik a birtokos ragokat, mint a névszók (*bennem = almám, benned = almad* stb.). A latin nyelv nem követeli ezt; abban nem szabad a praepositíókkal félbeszakasztani a névszóragozási tant, úgy hogy a görög ragozást és rendhagyó latin ragozást a praepositíók után következtessenem.

A praepositíók előadása is világosan bizonyítja, hogy a szótani kategóriákat nem jó a mondattani kategóriákkal összekapcsolni, mert az nem könnyíti, sőt nehezíti a tanulást. A szótani kategóriák a praepositíókat a casusok szerint számlálják elő betűsorban, mint:

az accusativust követelik: *ad ante apud* stb.

az ablativust követelik: *ab absque de* stb.

az accusativust és ablativust követelik: *in super* stb.

Ellemben a mondattani kategóriák a helyhatározókat, időhatározókat, mód- és állapothatározókat, eredet- cél- és véghatározókat megkülönböztetvén az „*ad*“ praepositíót — hogy ezt hozzam fel például — a helyhatározók közt a hol? hová? meddig? kérdésekre *háromszor*, az időhatározók közt a mikor? és meddig? kérdésekre *kétszer*, a célhatározók között is *egyszer*, összesen tehát *hatszor* kénytelenek felhozni. Hogy ez meg nem könnyíti az elemi tanulást, bizonyos.

A szótani kategóriák a származott adverbiumokat is együtt adják elő: Bartalék három külön helyen, a főnévi adverbiumokat a 27., a melléknévieket a 46., a névmásiakat pedig a 61. lapon hozzák fel; mi a localis memorián nem segíthet.

*

A régi grammatikák a latin igének *négy* conjugatióját (amāre, docēre, legēre, audire) állítják fel: ezt a felosztást Kühner is megtartja nem csak az *Elementár* és a *Rövid iskolai grammatikájában*, hanem a három kötetes nagy grammatikájában is. Bartalék *hat* conjugatiót, három hosszú önhangzós (amā-re docē-re audī-re) és három rövid önhangzós (tribu-o capi-o [legē] leg-o) tövű igék szerint, fogadnak el. De ha e három utolsó igének sarkalatos formáit, úgy mint:

tribuo	tribui	tributum	tribuēre
capio	cepi	captum	capēre
lego	legi	lectum	legēre

tekintjük, legott látjuk, hogy mind rövid ē-sek és bizvást *egy* osztályba, vagy conjugatióba, tehetők. Tehát a szoros tudomány sem követeli a *hat* conjugationak elfogadását. — Ha pedig a perfectumok és supinumok képezését tekintjük, a mint azt Bartalék igen nagy pontossággal előadják, megijedünk a sok osztálytól, s azt megtanulásra felette bajosnak véljük. Ellemben a régi négy conjugatiót megtartván, s a különböző perfectumi és supinumi töveket az illető conjugatióhoz adván, egyszerűbb lesz a szövevényes tárgy, annál fogva megtanulhatóbb is. Én arra is szoktatnám tanítványaimat, hogy a régi szokás szerint tanulják meg a verbumok themáit, így:

amo	amāvi	amātum	amāre
doceo	docui	doctum	docēre
lego	legi	lectum	legere
audio	audīvi	auditum	audire

tehát nem kezdetném az infinitívussal, p. o. flectere flexi flectum stb. A régi utat ne hagyjuk el, ha célra visz, s

ha a legújabb tudomány sem tarthatja hamisnak. Sőt midőn a merev tudomány változtatást követel is, a tanítás és tanulás érdekét kell a tudomány követeléséhez mérni s inkább annak engedni elsőséget, valahányszor az igazi tudományon kár nem esik.

Az iskolai grammatikában az igék ragozását jó a *sum, fui esse* conjugatiójával megelőzni, mert a *fui, fuisti fuit* stb. *fuerim fueris fuerit* stb. *fuiro fueris fuerit* stb. *eram eras erat* stb. *ero eris erit* stb. *essem esses esset* stbnek képző hatását p. o. a *docui docuisti docuit* stb. *docuerim docueris docuerit* stb. *docuero stb. docueram docueras docuerat* stb. *docuisssem docuisses docuisset* stb. alakokra lehetetlen nem látni, s a tanítvánnyal is nem láttatni.

Egyébiránt paedagogiai tekintetben akármennyi kifogásom van is Bartalék latin Alaktana ellen: nyíltan elismerem, hogy az végig nagy gonddal van megírva.

*

A *latin mondattan*¹ előszavában azt mondják a szerzők: „Azt már elismerjük, hogy az *alaktant mondattani alapon kell tanítani*. Annál feltünőbb, hogy a mondattan-nal még mindig *éppen az ellenkező történik*: nyelvtanaink nemhogy a mondattani alapon tovább építenének, hanem megfordítják a módszert s a mondattant az alaktan alapján tárgyalják a nélkül, hogy az egyes alakok mondattani viszonyát kiemelnék. E belénk rozsdásodott irányt kívántuk e könyvben megváltoztatni, mikor a nyelvtudományi kutatások szemmeltartásával *lehetőleg minden alakot az őt megillető mondatbeli helyére soroltuk*.“ — A belénk rozsdásodott irány, vagy inkább szokás, az alaktan alapján tárgyalja a mondattant; más szókkal, a régi szokás a szótani kategóriák szerint tárgyalta és tárgyalja a syntaxist. A régi és új rendszer nyilván ebben különbözik egymástól, hogy amaz inkább magát a nyelvet követi, s a nyelv szerint módosítja a mondattant is: emez pedig a mondattant veszi

¹ Latin mondattan. Írták Bartal Antal és Malmosi Károly. Második kiadás 1880.

döntőnek, mintegy mintának, s ebbe szorítja a nyelvnek tüneményeit. Ha a mondattan mindvégig logikai akar lenni, a logikát nem mindég követő szó-kategoriákra nem lesz alkalmazható; vagyis a szó-kategoriák nem illenek majd a mondattan kategoriáiba. Mindig van ellenmondás a logika és a grammatika között. Az általános grammatika, tehát az általános mondattan is, leginkább megegyez a logikával, de az egy nyelvre sem taníthat, mert a nyelvelvi sajátságok mind kiesnek az általános grammatikából és az általános mondattanból. Bizonyos tehát előleg is, hogy valamint a magyar mondattant a magyar szókategoriákra, úgy a latin mondattant is a latin szókategoriákra kell alapítani. A logika szabályait lehet ugyan minden nyelven kifejezni, tehát az általános mondattant is minden nyelven lehet értelmezni: ámde én csak azon a nyelven, a melyet tudok, fejezhetem ki a logika szabályait s értelmezhetem az általános mondattant, nem pedig azon a nyelven, melyet tanulni akarok, melyet még nem tudok. Világos tehát, hogy az általános mondattan elő nem segíti az idegen nyelv megtanulását. Azért a régi „megrozsdásodott“ syntaxisi szabályok, melyek igen keveset gondolnak a mondattan kategoriáival, biztosabb kalauz valának a latin nyelv megtanulására, mint az előttünk levő mondattan.

A mit Krüger 1852-ben kifejezett, az bizonyosan ma is áll. Ide írom eredeti német nyelven. „Eine der neuesten Methoden vertheilt und behandelt den syntaktischen Stoff nicht *nach den Sprachformen*, sondern *nach Denkformen*; sie macht die *Sprachlehre* zu einer logischen *Redelehre*. Mit Nutzen anwendbar ist diese Weise bei einer *erlernten Sprache*; unpraktisch und verwirrend bei einer zu *erlernenden*. Denn man muss danach bei jedem Schritte die eigenthümlichen Gestaltungen der Sprache subjektiven Ansichten einzwängen, unter dieselben Gesetze Fallendes zersplittern, zusammen Gehöriges auseinander reißen, früher Gesagtes wiederholen.“¹

¹ Griechische Sprachlehre für Schulen. Herausgegeben von K. W. Krüger. Dritte Auflage. Berlin 1852. A 207. lapon.

Bartalék az általános mondattan alapján bátrak a latin syntaxist tárgyalni, pedig szemök előtt vala Kühner iskolai latin grammatikája, mely a mondattan főbb kategóriái alatt ugyan, de a latin szótan kategóriáinak sorja szerint tárgyalja a syntaxist, tehát az összetartozókat nem szaggatja széellyel, s azért nem is kénytelen a már elmondottat újra elmondani, mi Bartalékon mindannyiszor, még pedig a rendszernél fogva, kénytelenségből esik meg.

De honnan sejtem, hogy Kühner iskolai grammatikája forog vala Bartalék előtt? Kühner (a 168. lapon) ezt mondja: „Hinsichtlich des Lateinischen Briefstils ist noch Folgendes über den Gebrauch der Zeitformen zu bemerken: Der Römer nimmt beim Schreiben eines Briefes gewöhnlich Rücksicht auf die Zeit, in welcher der Andere den Brief empfängt. Was daher in die Gegenwart des Schreibers fällt, wird, wenn es zur Zeit, in welcher der Andere den Brief empfängt, der Vergangenheit angehört, durch das *Perfect* und *Imperfect*, und was für den Schreibenden vollendet ist, durch das *Plusquamperfectum* ausgedrückt. Z. B. *Tertiam ad te hanc epistulam scripsi* eodem die (heute). — *Res cum hoc scribebam*, erat in extremum adducta discrimen. — *Nihil habebam*, quod scriberem; neque enim novi quid *audieram* et ad tuas omnes epistulas *rescriberam* pridie (pridie, gestern; nicht heute). Bövebben a helyeket is idézve, adja ezt Kühner nagy grammatikájában (Zweiter Bnd. Erste Abth. 116. lapján), a hol hozzá teszi: „Ausnahmen von der Regel sind im Ganzen selten, wenigstens bei Cicero, wie Att. 12. 47. 3. *tabellarium meum hodie expectamus*. — 12. 53. *ego, etsi nihil habeo*, quod ad te scribam, scribo tamen, quia tecum loqui *videor*“ stb. stb.

Bartaléknál (Mondattan, 46. lapon) ez olvasható: „A levélírásnál a latin író az időbe helyezi magát, mely tulajdonképen csak később a levél olvasójára nézve lesz érvényes; tehát az íráskor történő vagy történt eseményeket oly időkkal írja le, melyeket szorosan véve csak akkor használhatna, mikor később a levelet már olvassák, mikor azok a tények már multaknak tűnnek fel. Így:

a *praesens imperfectum* helyett áll a *praeteritum imperfectum*, vagy *praet. perfectum*;

a *praesens perfectum* helyett a *praeteritum perfectum*.¹

„Ennek megfelelőleg vannak az időhatározók is használva, így: *heri* helyett *pridie* (az előtte való napon) stb. P. o. *Nihil habebam* (= *habeo*), *quod scribam*, *neque enim novi quid audieram* (= *audivi*) *et ad tuas omnes epistulas rescripseram* (= *rescripsi*) *pridie* (= *hodie*). Cic. Att. 9. 10.

„Az oly tények leírásánál, melyek a levélírás idejére nem vonatkoznak, az idők használata a közönyt, p. o. *Ego, etsi nihil habeo, quod ad te scribam, scribo tamen, quia tecum loqui videor.* (Cic. Att. 12. 53.)“

Hogy Bartalék Kühner kis és nagy grammatikájából fordították, a mit átvettek, az idézett példákban válik bizonyossá. Tehát szemök előtt forog vala Kühner kis grammatikája. A fordítás nem nagyon sikerült, sok szavú, de nem világos értelmű; a műszók elváltozásával majdnem érthetetlen. Még nagyobb syntaxisi botlás, hogy Bartalék „*nihil habebam, quod scriberem*“ helyett ezt írták: „n. h. *quod scribam*;“ s hogy a végén „*pridie* (= *hodie*)“ írták „*pridie* (= *heri*)“ helyett.

A latin mondattanról lévén szó, kiírom az egész Cicerói helyet (Att. 9. 10.): „*Nihil habebam, quod scriberem, neque enim novi quid audieram et ad tuas omnes rescripseram pridie; sed, quum me aegritudo non solum somno privaret, verum ne vigilare quidem sine summo dolore pateretur, tecum ut quasi loquerer, in quo uno acquiesco, hoc nescio quid nullo argumento proposito scribere institui.*“ Ez a hely a *perfectum*, *imperfectum* és *plusquamperfectum* (a régi szokás szerint, nem Bartalék gallimathiasa szerint értvén az idő-alakok neveit) jelentéseit igen világosan kitünteti. Az „*institui*“ miatt van a „*habebam*“-nak helye, az „*institui*“ miatt áll az „*audieram*“, „*rescripseram*“ két *plusquamperfectum* is. Én tehát oly csonkán nem is idézném, mint Kühner, ezt a Cicerói helyet, mert az egész *periodus* az *institui perfectum*on alapszik.

¹ Milyen baj ered a műszók önkényes értelmezéséből, az ember alig tudja mi *praesens*? mi *perfectum*?

Kühner a syntaxisát két részre osztja, úgymint: a *szók syntaxisára* (egyszerű mondat) és a *mondatok syntaxisára* (összetett mondat).

Az első részben természet szerint előbb subjectumról, praedicatumról, numerusról, a verbum genusairól, tempusairól, modusairól, az attributivokról beszélvén a *mondat tárgyzviszonyait* (attributives Satzverhältniss) veszi elő, még pedig A) a casusokat, B) a praepositiókat. Következnek: pronomen, számnév, infinitivus, gerundium, gerundinum, supinum, participium; végre az adverbium.

A másik rész a mondatok syntaxisát tárgyalván a *mellérendelésről* szól, úgymint a copulativ, adversativ, disjunctiv, causal mellérendelésről. Azután az *alárendelésről*, még pedig substantiv adjectiv, adverbial, alárendelt mondatokról stb. stb.

Ebből látjuk, hogy az első rész szótani kategóriák szerint halad, s mikor a casusokról, p. o. a genitivusról van szó, ott kapjuk a genitivust verbumokkal, adjectivumokkal, substantivumokkal, továbbá ott kapjuk a genitivus subjectivust, partitivust, qualitativust, quantitativust, obiectivust. Szóval a *genitivusnál fogva összetartozók együtt vannak*, nincsenek mondattani kategóriák által széllyel szaggatva. Bartalék mondattanában mind másképen van, mert abban végig a mondat kategóriái uralkodnak. Tanításra és tanulásra én alkalmasabbnak tartom Kühner eljárását, mint a Bartalékét.

Úgy látszik nekem, hogy a gymnasiumi tanárok is tanításra nem igen alkalmasnak találják azt a mondatant, mert kívánságukra az ahhoz készített Latin Gyakorlókönyvet a *Mondattan vázlatával* adták ki, mely által melőzhetővé lesz a hosszabb mondattan.

De föltetszik nekem, hogy Bartalék sehol egy szócskával sem utasítják az illető tanárokat, hogyan lehet az alaktant úgy tanítani, hogy a névszó-ragozás az igező-ragozással együtt, s mind kettő a mondattan alapján, tehát evvel is együtt előadassék. Talán az Olvasó- és Gyakorlókönyvben találunk utasítást.

A *Latin olvasó könyv*¹ az első tizenhatsz olvasó darabon keresztül a nomen, praepositíót, határozót, számnevet és névmást tekinti feladatnak, csak a tizenkilencedik darab kezdi meg a verbumot is. De addig is, természetesen, verbumok fordulnak elő, hisz Livius szerint van a római történet előadva. Ebből azt látjuk, hogy az Olvasókönyv előbb a nomenre fordít nagyobb figyelmet, azután tér csak a verbumra. Bizonyosan a tanításban is ezt az egymás utánt kénytelen megtartani a tanító. Lehet, hogy a négy (Bartalék szerint hat) conjugationnak és az *esse*-nek praesensét tanúttatja meg tanítványaival mindjárt az első (a tövű) declinatio után a végett, hogy gyakorlatokat tétethessen vele: de az időt és a figyelmet bizonyosan a nomennek szánja, még pedig osztatlanul. *Legyen elég módja a képzet-társulásnak nem csak arra, hogy támadjon, hanem arra is, hogy megerősödjék, különben meg nem gyökeresedik az emlékezetben.* A ki azt véli, hogy a fiú a nomen és a verbumot és a mondatok szerkezetjét egyszerre megtanulhatja és meg is tartja, az rossz psychológus, tehát jó paedagogus sem lehet. — A huszadik olvasó darabtól fogva a harmincznyolcadikig a verbum alakjai a feladat. Ez az első rész.

A második rész szintén harmincznyolcz rövidke olvasó darabot foglal magában, melyek eleinte ismét a nomenre tekintenek inkább.

A mi az Olvasókönyvet illeti, tartalmát és eljárási módját helyesnek vélem; azt minden algymnasium bevehetné. (Az első osztályban még sem akarnám már a római történeteket olvasatni). A tempusok ellen vétenek a szerkesztők, mint látom; ez ugyan nem tesz nagy kárt a II. osztályban, de még sem illik, hogy ilyen hibák tankönyvben forduljanak elő, mert a tanítók latin nyelvtudásában tesznek kárt. Egyet-kettőt mutatok fel, csak figyelmeztetésre.

¹ Latin Olvasókönyv. Latin olvasmány és magyar-latin gyakorlatok a középiskolák I. és II. osztálya számára. Szerkesztették Bartal Antal és Malmosi Károly. Hatodik kiadás. 1884.

A 20. lapon (XXIII.) áll: *Exercitum eduxit et castra, quae a Fidenis mille passus locaverat*, munivit. Ibi modicum praesidium *reliquerat*, cum omni equitatu autem — praeter eam partem, quam in densa silva *occultaverat* — ad portas excivit.“ — Az első (*locaverat*) és az utolsó (*occultaverat*) plusquamperfectum helyén van; a középső (*reliquerat*) nines helyén, ott *reliquit*-nek kell lenni.

A 21. lapon (XXVI.) „*Neque castra posuerant, neque exercitum hostium expectaverant*, sed . . . rapuierunt, et . . . redierunt.“ Itt *sines* helyén a két plusquamperfectum, oda is csak perfectum kell.

A 22. lapon (XXVII.) „*Non tantum regnum avitum recuperavit, urbem condidit, sed etiam tantum animo valuit, ut urbem bello ac pace firmaverit.*“ Miért *firmaverit*, *firmaret* helyett? Livius nem tanácsolná.

A 25. lapon (XXXI.) „*Hos igitur armorum desuetudine mitigare conabatur Ubi pax firmata est, ante omnia Deorum metum hominibus iniicere conatus est.*“ Itt *firmata erat*, és *metum iniicere conabatur* kellene.

A *Latin gyakorló könyvet*¹ már megemlítém, hogy a mondattan vázlatát közli. A másik fele a könyvnek leginkább magyarból latinra fordítandó gyakorlatokból áll. A közlött versek helyett tanulságosabbakat is lehetett volna választani. A gyakorlatokat nem vizsgálom meg, tehát nem is szólok rólok.

¹ Latin gyakorlókönyv a mondattanhoz. A mondattan vázlatával. A középiskolák III. és IV. osztálya számára. Szerkeszt. Bartal Antal és Malmosi Károly, Budapest 1880.

Repuerascamus!

Ingyen se gondolja ám senki, hogy a latin sikertelen tanításnak az okai csak a Tanterv és Útásítás meg Bartalék latin Nyelvtana és Olvasókönyve; hisz a protestans gymnasiumok eddigelé nem nagyon követték a Tantervet, s az Útásítást híréből is alig ismerik; hisz sok katolikus gymnasiumban sem tanítják Bartalék nyelvtana szerint a latint. De a panasz, hogy a gymnasiumokban az ifjúság nem tanulja meg a latin nyelvet, általános. Ha pedig ez a panasz csakugyan nem jogosan nyilatkoznék az úgynevezett mintagyminasium ellen, a hol lehető szorosán követik az Útásítást s Bartalék nyelvtana szerint tanítanak: az meg annak volna nagy bizonyossága, hogy az Útásítás szerint és Bartalék nyelvtana mellett is sikeresen taníthatni a latinságot. Mégis általános a panasz a sikertelen latin tanítás miatt: kell tehát, hogy annak más, még pedig erősebb oka is legyen. S ez az erősebb ok egy mulasztás. *Elmulasztjuk a latin nyelven való beszéllést, el a beszélléssel járó gyakorlatokat.*

Ne háborodjatok fel, urak, ezen a szón, mely az elmúlt kornak sirjából látszik felhangzani; sőt inkább gondolóra vegyétek, vajjon a latin beszéllés nem-e a legjobb eszköz a latin szók és grammatikai formák megtanulására és megtartására? A mint a fiú az első declinatiót megtanulta, azon néhány nomennel, a melyet már tudhat és a *sum es est* segítségével mindjárt kis mondásokat készíthet élő szóval. Inkább játék mintsem munka lenne az, inkább mulattatná mintsem fárasztaná a fiút. Ezt a játékot fokozva folytatván a négy alsó osztályban, nem tanulnának-e a fiúk

egy kicsit latinul fecsegni? s ez a kicsi latin feesegetés nemde jobban az emlékezetbe vésné a grammatikai formákat s a szöbőséget, annyira, hogy el sem bírnák többé felejtetni? Higyétek el, a pusztá fordítgatás és szövegolvasás nem gyarapítja úgy a tudást, mint a beszéllés.

Barbár latinságot terjesszünk-e? Hallom az ellenvetést, de az nem ijeszt vissza. *A ki barbarul tud latinul beszélni, az bizony jobban megérzi majd Ciceronak szép latinságát, mint az, ki a legegyszerűbb mondást sem képes latinul kifejezni.*

De úgy a tanítóknak és tanároknak is latinul beszélni kellene tudniok, ez pedig lehetetlen! Hallom ezt az ellenvetést is; ez már visszaijesztő. Az nem ijeszt vissza, hogy a fiú erre meg arra képtelen volna; a fiút mindenre rá lehet tanítani, ha magunk tudjuk, a mire mást tanítani akarunk. Itt találom a fő okot, mely sikertelenné teszi a latin tanítást; *a tanítók és tanárok magok nem tudnak latinul.*

Rágalom szól belőlem, úgy érzem; tudnak latinul! De ha tudnak, legyőzhetetlen nehézség volna-e magokat a latinul beszéllésben annyira gyakorolni, hogy az iskolában a fiúkkal latinul beszéllhessenek? Olvasgassák azokat a colloquiumokat, melyeket még az iskolai könyvtárakban találhatnak; Kühner Elementar grammatikájában is vannak; olvasgassák Erasmus dialogusait, s hamar megnyerik a beszéllés képességét, *ha tudnak latinul.*

Képzeljük, hogy a VII. VIII. osztályban latinul magyarázhatnak a latin szöveget — az etymologiai, syntaxisi, stilisztikai, poëtikai műszók úgyis latinok és görögök s többnyire fordíthatlanok is lévén, minél fogva csaknem könnyebb is latinul mint magyarul „exponálni“ — nemde jobban megértenők az előttünk levő szöveg-darabot?

A latinul beszélléssel az írásbeli gyakorlatok is folynak. Minden igéből, melyet a fiú megtanult, egy-egy mondatot lehet képeztetni. „Faciatis sex applicationes!“ szóla hajdan a tanító, miután 10—12 igének egész themástul való megtanulását meghagyta. Ezek az applicatiók gyermekes szólások lehettek bár: de a tanítvány a nomenek decli-

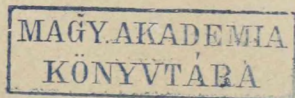
natióját, a verbumok conjugatióját, még a praepositiók casusaikkal való alkalmazását ki-kifejezé, tehát meg is tanulá. Ez a gyermekes önmunkálkodás sikeresebb, mint a komoly phrasisok klasszikus latinságra való fordítgatása, melynek minden ize ott van a tankönyvben. A ki folyvást kötélén úszik, az soha sem tanulja meg az úszást; a ki folyvást csak a könyvben kiírt fordításokon gyakorolja a latint, az soha sem tanulja meg, az az emlékezetiben sohasem tartja meg a nyelvet.

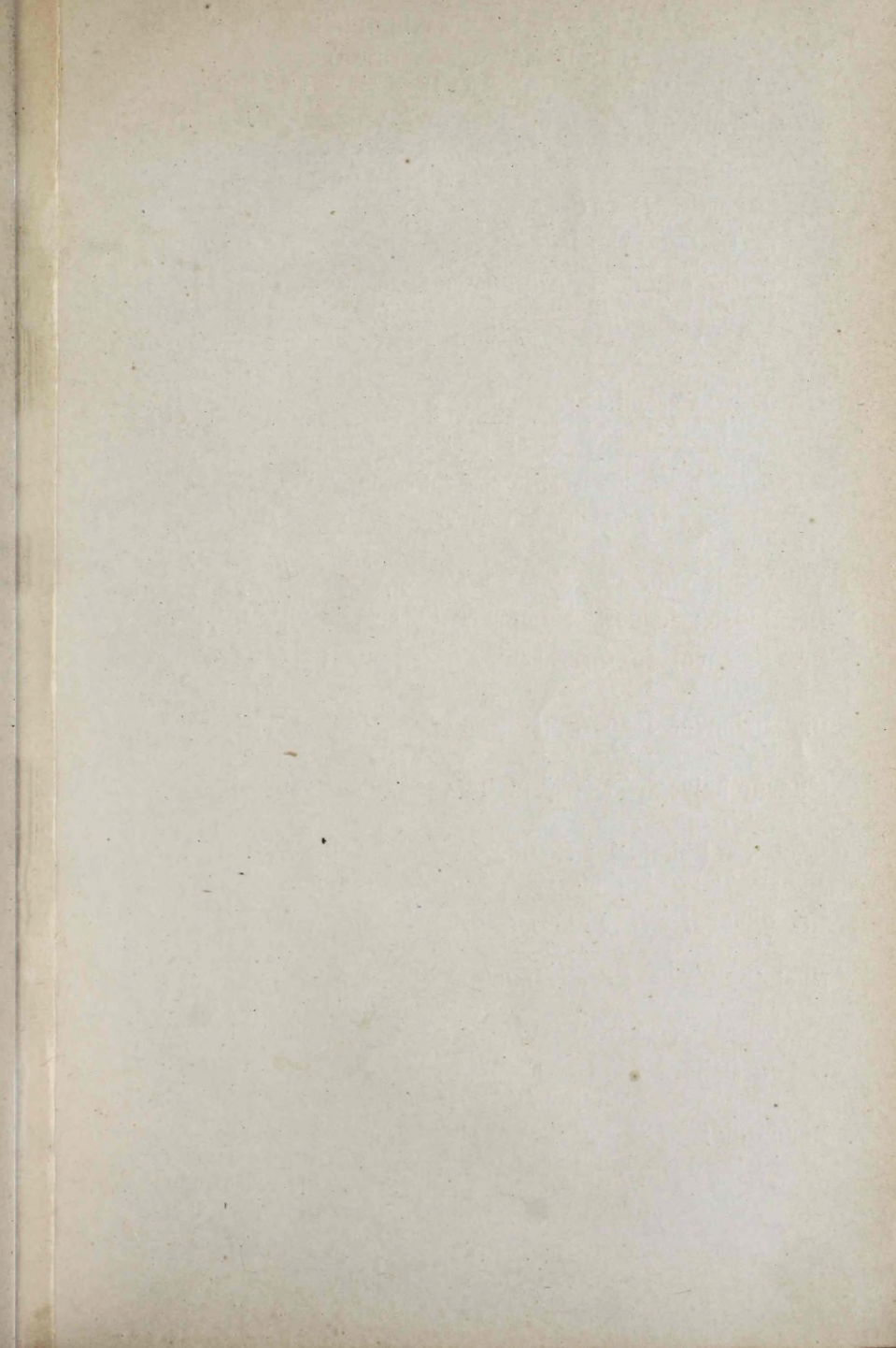
Az applicatiók (mondatok) után periodusokat, majdan ehriákat, leírásokat csináljon a tanítvány, nem bánom, rossz latinsággal bár: de szóbőséget szerez, s a grammatikai formákat annyira „sajátjává teszi“ hogy el sem felejtheti többé!

Nekünk a latinul beszéllést és az avval járó latin írást kell újra behoznunk, mert annyi időt csakugyan nem engedhetünk a latin tanulásra, a mennyit neki másutt kiszabnak; az idő hiját tehát gyakorlati eszközzel kell pótolnunk. *Repuerascamus!*

Javítások.

- A 19. lap legalsó sorjában *monk* helyett olvass *monk* is.
Az 54. „ alulról a 7. sorban *O* helyett olvass *Ő*.
A 73. „ felülről a 10. sorban (*av—o*) helyett olvass (*av=ó*).
A 117. „ alulról a 2. sorban *Évlapjai* helyett olvass *Évlapjai*.
A 122. „ felülről a 17. sorban *valámely* helyett olv. *valamely*.

AZ AKADEMIAI KÖNYVKERESKEDESBEN

(Knoll Károly és Társa)

Budapesten, az Akadémia épületében továbbá kapható:

Budenz-Album. *Budenz J.* XXV. éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanítványai. Budenz J. arcképével.

Tartalma.

Budenz József. (Életrajz.) Kalévi-poeg. Előhang. Dr. *Simonyi Zs.* Első ének ford. *Vikár B.* Az ugor népek. Dr. *Szinnyei József.* A finn igeképzés-tanból. Dr. *Szinnyei József.* Mássalhangzók gyengülése a finn nyelvben. Dr. *Szinnyei J.* Adalékok az ugor nyelvek jelentés-tanához. Dr. *Szinnyei J.* Önállósított határozók. Dr. *Simonyi Zs.* A püi [fej] szó szerepe a finn nyelvben. Dr. *Szinnyei J.* Az ugor összehasonlító verstanról. *Négyessy László.* A magyar nyelv bangjai. *Balassa József.* A lapp nyelvjárások. Dr. *Halász Ignác.* A rhythmus hatása a szóképződésre. *Kőrösi Sándor.* A Debreceni Codex. *Volf György.* Gyarmathi nyelvmestere. *Hahn Adolf.* Bennünket, benneteket. *Tömölő Gyula.* A göcseji nyelvjárás alaktana. *Kardos Albert.* Faludy Ferenc nyelvéről. *Kasztner Géza.* Az ó ő képzős igenév a régi magyar nyelvben. *Könnye Nándor.* A „ki” igeikötő használata. *Kúnos Ignác.* Az altaji nyelvek számképzése. *Munkácsi Bernát.* Lapp népdalok. Dr. *Halász Ignác.* Budenz József irodalmi munkássága.

Nagy Lexikon 8°, 321 sűrűn nyomtatott lap, díszesen kiállítva. Ára 3 frt 80 kr.

Takács István. Az ik-es igeik kérdése és a Révai tana. Ára 30 kr.

Dr. Budenz József. Finn nyelvtan. Második kiadás Ára 2 frt — kr.

Dr. Szinnyei József. Iskolai Magyar nyelvtan. I. rész. A középiskolák I. osztálya számára, 8°. Ára 60 kr.

Dr. Szinnyei József. Finn-magyar szótár. A M. T. Akadémia kiadása. Nagy 8°. Ára 3 frt — kr.

Magyar helyesírás elvei. Kiadja a M. T. Akadémia. III. kiadás. 1884. Ára 10 kr.

Egyetemes **Philologiai Közlöny.** Szerkesztik Dr. *Heinrich G.* és Dr. *Thevenek Emil.* 1884. foly. Ára egy-egy füzetnek 60 kr.

Dr. Simonyi Zs. A magyar Kötőszók. 3 kötetben. Nagy 8°. Ára 3 frt 90 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti *Budenz József* és kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. XVIII. kötet. 1884. 1. füzet. Nagy 8°. Ára 1 frt — kr.

Bakos Gábor. A magyar jogi műnyelv alapelvei és gyakorlati útmutató jognyelvünk tisztítására és javítására. 12°. Ára 1 frt 20 kr.

Komjáthy: Szent Pál levelei. A legrégebbi magyar nyomtatvány hű hasonmása hollandi papíron. képekkel és inifalékkal. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 3 frt — kr.

